

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos magistrantūros studijų programa

Lina Bibiliutė

**KŪRYBINGUMO UGDYMO GALIMYBĖS 10 – 13 METŲ VAIKAMS,
TURINTIEMS DIDELIŲ SPECIALIŲJŲ UGDYMO(SI) POREIKIŲ,
TAIKANT DAILĖS TERAPIJOS METODUS**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovė –
doc. dr. Asta Vaitkevičienė*

2014

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta teorinė didelių specialųjų ugdymo(si) poreikių, kūrybingumo ir dailės terapijos sampratos, dailės terapijos metodų panaudojimo galimybių, ugdant vaikų kūrybingumą, *analizė*.

Diagnostinių testų metodu nustatyti tiriamųjų neverbalinio kūrybinio mąstymo lygmenys prieš ir po kokybinio eksperimento. Ugdomojo eksperimento (kvaziekperimentas) metu buvo atliekamas tyrimas, kurio tikslas – dailės terapijos metodais daryti poveikį tiriamųjų kūrybingumui. Tyrimo metu stebėtas kūrybingumo pokytis, dailės terapijos metodų įtaka vaikų meninei saviraiškai, atlikta tiriamųjų grupės piešinių analizė. Tyrimo duomenys apdoroti kompiuterine Microsoft Excel programa.

Tyrime dalyvavo septyni penktosios specialiosios klasės mokiniai, tiriamųjų amžius 10-13 metų.

Svarbiausios empirinio tyrimo *išvados*:

1. Dailės terapija, tai vienas iš kūrybingumo ugdymo būdų, pasireiškiantis meninės saviraiškos metu. Dailės terapijos proceso ypatybės, naudojami metodai, taikomi 10-13 metų vaikams, turintiems didelių SUP, padeda skatinti ir ugdyti kūrybingumą. Kūrybingumą įtakoja asmenybės bruožai, aplinkybės, artimiausioje socialinėje aplinkoje vyraujanti nuomonė ir visuomenėje egzistuojantis požiūris bei nuostatos į kūrybingumą. Intelektualus žmogus – nebūtinai kūrybinga asmenybė.
2. Pravestų dailės terapijos sesijų rezultatai ir atliktų diagnostinių kūrybingumo testų rezultatų analizė patvirtino, dailės terapijos metodų poveikį, 10-13 metų vaikų, turinčių didelių SUP, kūrybingumui. Pokytis matomas, vieno iš kūrybingumo, rodiklių pakilime 31 balu (nuo 83 iki 114).
3. Tiriamųjų atliktų piešinių analizė atskleidė, kad dailės terapijos proceso ypatybės ir naudojami metodai daro poveikį tiriamųjų kūrybingumui. Tai patvirtina, piešiniuose pagausėjęs detalių, simbolių skaičius – plėtojimas – vienas iš kūrybingumo rodiklių.

Esminiai žodžiai: dailės terapija, intelektas, protinis atsilikimas, specialieji ugdymosi poreikiai, dideli specialieji ugdymo(si) poreikiai, kūrybingumas, metodas, ugdymas.

Turinys

Magistrinio darbo santrauka	2
Įvadas	5
<i>1 skyrius</i>	
MOKINIŲ TURINČIŲ DIDELIŲ SPECIALIŲJŲ UGDYMO (SI) POREIKIŲ, KŪRYBINGUMO FORMAVIMO GALIMYBĖS	11
1.1. Didelių specialiųjų ugdymo(si) poreikių teorinė samprata.....	11
1.2. Dailinė raiška kaip potenciali kūrybingumą skatinanti prielaida.....	14
1.3. Kūrybingumo samprata ir sąsajos su gebėjimais, intelektu.....	17
1.4. Dailės terapijos teorinė samprata.....	21
1.5. Dailės terapijos metodų panaudojimo galimybės, didelių specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių, kūrybingumo formavimui.....	25
<i>2 skyrius</i>	
10 – 13 METŲ MOKINIŲ, TURINČIŲ DIDELIŲ SPECIALIŲJŲ UGDYMO(SI) POREIKIŲ, KŪRYBIŠKUMO UGDYMO GALIMYBĖS TAIKANT DAILĖS TERAPIJOS METODUS TYRIMO METODOLOGIJA	34
2.1. Tyrimo metodologija	35
2.2. Tiriamųjų ypatybės.....	37
<i>3 skyrius</i>	
PEDAGOGINIO EKSPERIMENTO, FORMUOJANT MOKINIŲ, TURINČIŲ DIDELIUS SPECIALIUOSIUS UGDYMO(SI) POREIKIUS, KŪRYBINGUMĄ, TYRIMŲ ANALIZĖ	39
3.1. Didelius specialiuosius ugdymo(si) poreikius turinčių mokinių grupės kūrybingumo tyrimo rezultatų analizė.....	39
3.2. Tiriamųjų charakteristikos ir jų kūrinių analizės.....	47
3.2.1. Ievos (A1) darbai dailės terapijos sesijų metu.....	47
3.2.2. Deivido (A2) darbai dailės terapijos sesijų metu.....	48
3.2.3. Justo (A3) darbai dailės terapijos sesijų metu.....	50
3.2.4. Monikos (A4) darbai dailės terapijos sesijų metu.....	52
3.2.5. Ryčio (A5) darbai dailės terapijos sesijų metu.....	55
3.2.6. Karolio (A6) darbai dailės terapijos sesijų metu.....	57
3.2.7. Juliaus (A7) darbai dailės terapijos sesijų metu.....	59

Išvados	63
Literatūra	64
Summary	69
Priedai	71

IVADAS

Mokslinė problema ir tyrimo aktualumas. Jau antrą dešimtmetį intensyviai vykstant mūsų šalies demokratizacijos procesams vis didesnis dėmesys skiriamas specialiųjų ugdymosi poreikių vaikų ir neįgaliųjų jaunuolių bei suaugusiųjų problemoms. Vykdamas specialiojo ugdymo reformą buvo priimta daugybė konceptualių dokumentų: tautinės mokyklos koncepcija, Lietuvos švietimo koncepcija, prisijungta prie Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos, parengti specialiojo ugdymo sistemos metmenys ir kt. Pozityvūs poslinkiai aiškiai matomi ir įstatymų lygmeniu: priimtas Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, Specialiojo ugdymo įstatymas ir kiti teisės aktai.

Vaitkevičienės straipsnyje (2005) rašoma, kad tik po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje atsirado galimybė plėtoti humanistinės psichologijos (A. H. Maslow, C. Rogersas) krypties idėjoms, kurios skatino vertybių ir nuostatų kaitą. Visuomenei atsivėrė skaudūs neįgaliųjų izoliacijos faktai. Jų akivaizdumas skatino sparčią neįgaliųjų socialinės integracijos ir psichologinės reabilitacijos idėjų raidą. Prof. A. Piličiausko, Lietuvos alternatyvaus meninio ugdymo centro iniciatoriaus ir įkūrėjo, pateiktos idėjos, kad psichologinės reabilitacijos ir socialinės integracijos galima siekti per neįgaliųjų meninę saviraišką, dėka, susivienijo meno pedagogai ir mokslininkai, siekiantys naudoti netradicinius, alternatyvius ugdymo metodus ir turinį.

Vienas iš alternatyvių gydymo ir ugdymo būdų – dailės terapija. Dailės terapija galima taikyti psichinių bei somatinių sutrikimų turintiems asmenims, savivokos ieškantiems asmenims, taip pat, dailės terapijos metodai, be galo naudingi neįgaliems vaikams. Meninės raiškos metu, nupieštų piešinių ypatybių analizės pagalba, įmanoma diagnozuoti kai kurias ligas, atpažinti slypinčias psichologines problemas. Meninę raišką galima apibūdinti, kaip kūrybinį procesą, nes jos metu, bandymų metodu, atrandamos naujos technikos, potyriai, išmokstama nebijoti eksperimentuoti. Galiausiai džiaugiantis ar liūdint, dėl gauto kūrybinio rezultato, išmokstama labiau pasitikėti savo jėgomis, auga savivertės lygis arba vyksta susitaikymo, su nesėkme, pamokos.

Šiandieniniame pasaulyje, kūrybinga asmenybė yra didžiulė vertybė tiek mene, tiek mokslo, švietimo, technikos ir kitose srityse. Kūrybingas žmogus, tai varomoji jėga, sugebanti rasti naujus sprendimus, prisitaikyti prie sparčiai besikeičiančių gyvenimo sąlygų. Labai svarbu, Lietuvoje, švietimo pagalba, stiprinti visuomenės kūrybines galias. Karkockienė (2006) teigia, kad būtina skirti dėmesį švietimo strategijų įgyvendinimui, kurių vieną iš nuostatų yra padėti išmokyti, Lietuvos žmones, priimti naujoves, susidoroti su iššūkiais atveriant naujas ugdymo galimybes. Vienų iš žymiausių klasikų (Adler, 2003; From, 2008) darbuose pažymimos kūrybingumą skatinančios arba

destruktyvumą formuojančios sąlygos. Kūrybingumą skatinančios sąlygos sudaro dailės terapijos proceso esmę. Dalis dailės terapeutų praktikų (Charlton, 2004; Robinson, 2004; Wood, 2004), aprašiusių savo darbo patirtį, akcentavo, kad dailės terapija skatina kūrybingumą.

Psichoanalitinės dailės terapijos krypties atstovai (S.Froid, C.G.Jung, M.Klein, M.Milner, M.Naumburg, D.Winnicott ir kt.) tvirtina, jog kūrybinis procesas padeda formuoti tinkamą socialinį elgesį, kadangi negatyvios jėgos bei konfliktai kūryboje įgauna socialiai priimtinas išraiškos formas. Kūrybiniame procese vaikai gali simboliškai išreikšti tiek pozityvius, tiek negatyvius troškimus, baimes bei impulsus, o dailės terapeuto vaidmuo - sukurti palankias kūrybinio proceso sąlygas, neutralią ir saugią aplinką, būti asmeniu, sugebančiu panirti į tuos pačius pasąmoninius išgyvenimus.

Kūrybinė veiklą galima panaudoti kaip įrankį arba priemonę, siekiant įvairių tikslų – didaktinių, ideologinių, religinių ir kt. Meno paskirtis ne ta, kad jis gali kažkam pasitarnauti ar patarnauti. Svarbu tai, kad meną galima panaudoti svarbioms žmogiškosios būties problemoms spręsti, o tai rodo jo dižiasias galimybes ir išskirtinę reikšmę (Gaižutis, 2005). Kaip kūrybinės veiklos įrankis, proto negalę turintiems vaikams, gali pasitarnauti piešimas. Jis, dailės terapijoje, kaip meninės veiklos procesas, yra prigimtinis pažinimo būdas, todėl tinkama ugdymo priemonė visiems asmenybės raidos lygiams. Daug mokslininkų analizuoja vaiko piešinio raidos dėsningumus, o taip pat atskleidžia šių dėsningumų sąsajas su vaiko pažintine ir psichofizine veikla (J. Piaget, V. Lowenfeld, E. Kramer, J. Dubovski ir kt.) Brazauskaitės (2000) teigimu, piešinys, bei meninis – kūrybinis procesas, nagrinėjamas kaip visuminės vaiko raidos atspindys.

Kūrybingumo ugdymo galimybės, kaip ir intelekto, pasak specialistų (Gage, Berliner, 1994), yra realios, nors tiek kūrybingumas, tiek intelektas yra palyginti nekintamas bruožas. Sėkmingam kūrybingumo ugdymo procesui, siūloma provokuoti mokinius, pateikti jiems netradicines užduotis.

Gebėjimai naujai mąstyti, rasti neįprastus, netipiškus sprendimus būdingi aukšto intelekto asmenybėms, tačiau, mokslinėje literatūroje šie gebėjimai priskiriami ir kūrybingumo apibrėžimui. Kyla intelekto ir kūrybingumo bendrumo klausimas.

Kūrybingumo ryšys su intelektu vis dar tiriamas, todėl mokslininkų nuomonės dažnai prieštaraujančios viena kitai. Specialistai (Santrock, 1992; Gage, Berliner, 1994) tiki, jog kūrybingumas ir intelektas nėra tapatūs dalykai, kad kūrybingumas iš esmės nepriklauso nuo intelekto. Teigiama, kad kūrybingai veiklai, bet kokioje srityje, reikalingas aukštas intelekto lygis, bet dažnai intelektualūs žmonės nepasižymi kūrybingumu. „Kūrybingumas nėra vien intelekto

savybė. Tai visos asmenybės gebėjimas originaliai mąstyti ir jausti“, – teigia L. Jovaiša (2007, p. 128).

Tiriant kūrybinės veiklos galimybes, pastaruoju metu vis dažniau ji tampa svarbia integralia sfera, visokeriopai ugdant specialių poreikių vaikus. Ypač tai aktualu nežymiai sutrikusio intelekto asmenims, kurie rengiami savarankiškam gyvenimui, turi aiškiai suvokti save, savo veiksmus, poelgius ir tai rodo šios srities veiklos bei tyrimų reikalingumą. Meninio ugdymo modelių pagalba nežymiai sutrikusio intelekto ugdytiniai turi didesnes galimybes tapti savarankiškais visuomenės nariais, todėl būtina analizuoti dailės terapijos metodų įvairovę ir jų teorines prieigas (Piličiauskas, 2005; Vaitkevičienė, 2005).

Didelių specialiųjų ugdymo(si) poreikių turinčių mokinių, užsiėmimų produktai dažnai įvardijami, kaip kūrybingumo apraiškos. Tačiau, labai svarbu atskirti saviraišką nuo to, ką vadiname kūryba. Psichologijos žodyne (1993), kūrybingumas apibūdinamas kaip gebėjimas kelti naujas idėjas, mąstyti savarankiškai, nestereotipiškai, greitai orientuotis probleminėje situacijoje, lengvai rasti netipiškus sprendimus. Kūrybingumą daugiausia lemia individualios asmens savybės, tokios kaip mąstymo greitumas, vaizduotės lakumas, lankstumas, išradingumas ir kt., taip pat asmenybės gyvenimo aplinkybės.

Lietuvoje kūrybingumas buvo tyrinėjamas (Almonaitienė, 1997, 2000; Beresnevičienė, Beresnevičius, Bardinskienė, Gumuliauskienė, 2007; Butkienė, Kepalaitė, 1996; Grakauskaitė-Karkockienė, 2002, 2006a, 2006b; Jacikevičius, 1995; Jonynienė, 1987; Jovaiša, 2002; 2007; Petruolytė, 2001 ir kt.). Kūrybingumo sąveiką su intelektu, sutrikusio intelekto vaikų dailinėje veikloje, saviraiškoje tyrė Gevorgianienė (2002), Petruolytė (2007) – kūrybingumo kaitą ikimokykliniame, jaunesniajame mokykliniame ir ankstyvosios paauglystės amžiuje, Bražienė (2004) – pradinių klasių mokinių kūrybingumo ugdymą pasakomis.

Nepaisant didelio susidomėjimo ir publikacijų gausos, kūrybos fenomenas iki šiol lieka iki galo neištirtas.

Lietuvoje esama dailės terapijos poveikio tyrimų: Brazauskaitė (2001) tyrė dailės terapijos poveikį labai žymaus ir žymaus intelekto sutrikimo vaikams, Leliūgienė (2002, 2004) – dailės terapijos poveikį rizikos grupės vaikams socialiniame darbe, Vaitkevičienė (2006) – dailės terapijos poveikį lavinant vidutiniškai sutrikusio intelekto jaunuolių Aš veiksmingumą.

Kūrybingumą sunku išmatuoti, išreikšti skaitine forma, o apie jo savybes vis dar tebediskutuojama (Petruolytė, 2001). Beresnevičiaus disertacijoje (2010) rašoma, kad kai kurie mokslininkai (Getzels, Jackson, 1962; Hattie, Rogers, 1986) teigia, kad kūrybingumas iš esmės

nepriklauso nuo intelekto. Wallach ir Kogan (1965), ištyrę įvairius kūrybingumo ir intelekto derinius, nustatė, kad skirtingo intelekto vaikams reikia nevienodų aplinkos sąlygų, sudarančių galimybę vystytis kūrybingumui. Tad, iškyla probleminis klausimas: Ar dailės terapijos metodai, gali padėti ugdyti kūrybingumą, 10 – 13 metų vaikams, turintiems didelių SUP.

Tyrimo objektas: 10 – 13 metų vaikų, turinčių didelius SUP, kūrybingumas.

Tyrimo tikslas: nustatyti 10 – 13 metų vaikų, turinčių didelius SUP, kūrybingumo pokyčius taikant dailės terapijos metodus.

Uždaviniai:

1. Atlikti mokslinės literatūros šaltinių analizę apie kūrybingumo ugdymo galimybes 10–13 metų vaikams, turintiems didelių SUP, taikant dailės terapijos metodus.
2. Išanalizavus Torrance'o kūrybingumo testo struktūrą ir testo panaudojimo sąlygas, apibrėžti kūrybingumo požymius, kuriais bus matuojamos 10–13 metų didelių SUP vaikų kūrybingumo apraiškos.
3. Atlikus 10–13 metų vaikų, turinčių didelių SUP piešinių analizę, atskleisti kūrybingumo apraiškas piešiniuose.
4. Atlikus 10–13 metų vaikų, turinčių didelių SUP piešinių lyginamąją analizę prieš ir po dailės terapijos sesijų, atskleisti kūrybingumo požymių skirtumą.

Tyrimo dalyviai. Tyrimo veiksmo vieta – Klaipėdos specialioji mokykla. Tyrime dalyvavo 7 mokiniai iš 5 specialiosios klasės. Mokiniai pasirinkti tikslinės atrankos būdu. Taikyti atrankos kriterijai:

1. Didelių specialiųjų ugdymo(si) poreikiai
2. Mokinių amžius nuo 10-13 metų.
3. Tiriamųjų gebėjimai panašaus lygio.
4. Tiriamųjų motyvacijos, kūrybai, nebuvimas.

Tyrimo metodai.

1. *Mokslinės literatūros analizė:* specialiosios pedagoginės ir psichologinės, dailės terapijos literatūros, mokslinių šaltinių analizė.
2. *Diagnostiniai testai:* didelius specialiuosius ugdymo(si) poreikius turintiems mokiniams buvo pateikti Torrance'o (Torrance Test of Creative Thinking – TTCT, 1974) kūrybiškumo testai, prieš ir po dailės terapijos sesijas.
3. *Ugdomasis eksperimentas (kvaziekperimentas):* neturint galimybės atsitiktinai parinkti ekvivalentiškų grupių specialiojoje mokykloje, buvo pasirinkta tik viena tiriamųjų grupė

ir todėl neatitinka tikrojo eksperimento reikalavimų. Kaip rašo Bitinas (1998, p. 89), „pilnavertis yra ir eksperimentas, kuris nagrinėja tik eksperimentuotojo organizuotą ugdomąją veiklą, o jų struktūra ar rezultatyvumas nėra lyginami su analogiška kitų grupių veikla“.

4. *Stebėjimas*: dailės terapijos sesijų metu vykstančių pokyčių, mokinių kūrybingumo atžvilgiu, stebėjimas.
5. *Piešinių analizė*: mokinių piešinių, sukurtų dailės terapijos sesijų metu, analizė;

Darbo struktūra: Šį magistro darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 3 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (šaltiniai), reziumė anglų kalba, 26 priedai, kuriuose pateikta Torrance'o kūrybingumo diagnostinių testų rezultatai, testo rezultatų apdorojimo metodika, dailės terapijos sesijų metu sukurti mokinių piešiniai. Tyrimo duomenis iliustruoja 71 paveikslas, 5 lentelės. Darbas baigiamas išvadomis.

Darbe dažniausiai naudojamos sąvokos ir jų sampratos:

Dailės terapija – tai metodas, susijęs su individo kūrybinio potencialo atskleidimu, jo paslėptų energetinių resursų išlaisvinimu, ko pasekoje individas randa būdų spręsti savo problemas (Киселева, 2007).

Dailės terapija – tai meno terapijos metodas, kai pagrindiniais terapiniais instrumentais yra dailės raiškos priemonės ir ryšys, užsimezges tarp kliento ir terapeuto (Vaitkevičienė, 2008).

Dailės terapija – tai terapijos forma, kurioje vizualinių vaizdinių kūrimas (tapymas, piešimas, lipdymas ir kt.) naudojamas kaip raiškos ir komunikacijos priemonė (Ivanovič, 2007).

Dailės terapija – tai psichoterapijos psichokorekcinė ir reabilitacinė kryptis, pagrįsta kliento (paciento) kūrybine veikla (Копытин, 2008).

Intelektas - intelektu paprastai vadinamas tam tikras gebėjimų rinkinys. Psichologai linkę intelektą laikyti vienu iš žmogaus aukštesniųjų jausmų, kuriuos sukelia tiesos pažinimo pastangų sėkmingumas ar nesėkmingumas (Kralikauskas, 1993).

Protinis atsilikimas - tai sutrikimas, kuris pasireiškia vaiko negrįžtamai pažintinės veiklos (ypač mąstymo proceso) pažeidimu, valios, emocijų neišsivystymu, dažnomis fizinėmis negalėmis (Ambrukaitis, 2003).

Kūrybingumas – tai procesas, kuris gali sukurti produktą. Šis produktas gali būti eilėraštis, šokis, muzika (Šalkauskis, 1991).

Kūrybingumas – tai gebėjimas atrasti naujus problemų sprendimus, suteikimas asmens gyvenimui kažko naujo (Edwards, 1991).

Metodas – tam tikrų praktinių arba pažintinių rezultatų gavimo būdas (Kardelis, 1997).

Specialieji ugdymo poreikiai (SUP) – pagalbos, paslaugų reikmė, atsirandanti dėl to, kad ugdymo ir saviugdos reikalavimai neatitinka specialiųjų asmens galimybių (LR Specialiojo ugdymo įstatymas, 1998).

Ugdymas - yra tikslinga ugdytojo ir ugdytinio sąveika, gėrybėmis brandinanti žmogaus biofizinę sandarą, psichiką, santykius, kultūrą ir dvasią. Asmenybę ugdo sąveikoje su aplinka vykstanti saviraiška, t.y. ugdymas vyksta per saviraišką. Todėl ugdymas yra traktuojamas kaip žmogaus pilnutinio gyvenimo kūryba jo paties jėgomis, aprūpinant jį saviraiškos priemonėmis. Ugdymas yra tobulinantis žmogų bendravimas su aplinka. (Jovaiša, 2001, p. 8).

1 skyrius. MOKINIŲ, TURINČIŲ DIDELIŲ SPECIALIŲJŲ UGDYMO(SI) POREIKIŲ, KŪRYBINGUMO FORMAVIMO GALIMYBĖS

1.1. Didelių specialiųjų ugdymo(si) poreikių teorinė samprata

Literatūroje yra atkreipiamas dėmesys į tai, kad protiškai atsilikę žmonės turi tokį pat poreikį kurti kaip ir normalios raidos žmonės. Neįgalus menininkas savo kūrinį atlieka labai susikaupęs, įdeda labai daug pastangų ir energijos. Asmuo, dirbantis su specialiųjų poreikių asmenimis, privalo pasitikėti jais ir ieškoti pozityvių šio asmens galimybių. Kita vertus, neįgaliųjų meno kūriniai turi ne tik estetinę ir meninę vertę. Šie darbai kūrėjui suteikia pasitikėjimo, atkreipia ir didesnę visuomenės dėmesį į tokius žmones. Taigi vyksta ir socialinės integracijos procesas (Brazauskaitė, 2005).

Vis stipriau įleidžiant šaknis inkluziniam ugdymui bendrojo lavinimo įstaigose, specialiųjų ugdymo įstaigų ugdytinių gretos, turinčių didelių specialiųjų ugdymosi poreikių, neretėja. Šiai mokinių grupei priskiriami, turintys:

- ✓ Vizualinių procesų sutrikimų – mokymosi problemos siejamos su regimojo suvokimo sutrikimais: sunkiai ir netiksliai atpažįstama aplinka, skiriami, interpretuojami arba įsimenami matomi vaizdai ir simboliai, analizuojant sunkiai jungiamos į visumą atskiros detalės, elementai ir dalys;
- ✓ Audovizualinių ryšių sutrikimų – mokymosi problemos atsiranda dėl nepakankamų ryšių tarp regėjimų ir klausa gaunamos informacijos, sutrikęs šios informacijos siejimas į visumą, perkodavimas, vaizdiniai neklasifikuojami į kategorijas;
- ✓ Nemodalinių atminties sutrikimų – mokymasis atsilieka dėl nemodalinių trumpalaikės ir ilgalaikės atminties sutrikimų, regimosios ir girdimosios atminties ryškaus vyravimo viena kitos atžvilgiu, įsiminimo ir atgaminimo strategijų stokos;
- ✓ Savireguliacijos sutrikimų – mokymosi sunkumų priežastis yra sutrikęs gebėjimas organizuoti savo veiklą, kontroliuoti emocijas, elgesį. Sunkiai nusiteikiama darbui, dėl ko nors apsisprendžiama, numatomi ir planuojami veiksmai, darbo etapai, trūksta kantrybės iki galo atlikti darbą, įveikti kliūtis siekiant rezultatų. Taip pat būdingas nedėmesingumas, impulsyvumas, emocinis labilumas, sunkiai reguliuojami netikslingi judesiai arba itin lėtas veiklos tempas, vangumas, veiklos strategijų stoka (Ambrukaitis, 2003).

Aptariant protinį atsilikimą turinčių mokinių kūrybingumo ugdymo galimybes, reikėtų atkreipti dėmesį į šios grupės mokiniams tipiškus raidos bruožus, kurie lemia jų, tiek visapusišką ugdymą, tiek kūrybingumo ugdymą.

Specialiojoje literatūroje intelekto sutrikimas apibūdinamas kaip protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo sutrikimų (Bagdonas, 1995). Šiai sutrikimų grupei priskiriamas protinis atsilikimas, intelekto regresija ir kt. intelekto sutrikimai.

Elijošienė (1998) pažymi, jog specialiojoje literatūroje intelekto sutrikimas apibūdinamas kaip protinių sugebėjimų nukrypimas nuo normos, sukeliantis elgesio, emocijų bei socialinio prisitaikymo sutrikimų, kuris pasireiškia negrįžtamam vaiko pažintinės veiklos pažeidimu, valios bei emocijų neišsivystymu ir dažnai pasitaikančiomis fizinėmis negaliomis. Šių vaikų aplinkos bei mokomosios medžiagos suvokimą mokslininkė apibūdina lėtumu, siaurumu, fragmentiškumu, nepakankamu diferencijuotumu. Anot jos, suvokimų ypatumai atsiranda dėl dėmesio sutrikimų. Protiškai atsilikusio vaiko poreikis bendrauti, pažinti pasaulį yra labai menkas. Dėl centrinės nervų sistemos pažeidimų labai sutrinka kalbos vystymasis. Autorė pabrėžia, jog sutrikusio intelekto vaikai ypač daug sunkumų patiria mokydamiesi skaityti ir rašyti. Elijošienė pastebėjo, jog vaikų mąstymui būdingas didelis inertiškumas, lėtumas, siaurumas, paviršutiniškumas, nekritiškumas. Šios savybės išlieka visą gyvenimą.

Protinis atsilikimas gali būti:

- Nežymus (IQ – 50-69)
- Vidutinis (IQ – 35-49)
- Žymus (IQ – 20-34)
- Labai žymus (IQ – mažiau už 20)

Protinis atsilikimas sudaro didžiausią intelekto sutrikimų grupę. Tai sutrikimas, kuris pasireiškia vaiko negrįžtamam pažintinės veiklos (ypač mąstymo proceso) pažeidimu, valios, emocijų neišsivystymu, dažnomis fizinėmis negalėmis.

Protinio atsiliko sampratoje akcentuojami 3 požymiai: 1) organinis ar funkcinis centrinės nervų sistemos pažeidimas, 2) pažintinės veiklos sutrikimas, 3) negrįžtamas (pastovus) pažintinės veiklos sutrikimo pobūdis. Tik esant visiems trimis išvardytiems požymiams galima konstatuoti protinį atsilikimą (Ambrukaitis, 2003).

Nežymų protinį atsilikimą turinčių mokinių ugdymas sieja bendruosius ir individualiuosius tikslus. Šių mokinių mąstymo ypatumai reikalauja nuoseklumo, konkretumo, aiškių sąsajų su

socialine aplinka ir gyvenimo patirtimi. Nežymų protinį sutrikimą turinčių mokinių gebėjimų raidos pobūdis skatina konkretinti žynių lygmenį, sieti su gyvenimo praktika (Galkienė, 2005).

Pasak Hallahan, Kauffman (2003), protinio atsilikimo priežastys gali būti įvairios. Tik labai retais atvejais, ypač kai kalbama apie lengvą protinį atsilikimą, arba apie tuos, kuriems reikia ne tokios intensyvios pagalbos, galime tiksliai nustatyti priežastį. Daugelis lengvai protiškai atsilikusių žmonių laikomi turinčiais kultūros ir šeimos sąlygotą protinį atsilikimą; toks protinio atsilikimo pavadinimas nurodo priežastis, susijusias su skurdžia aplinka ir/arba paveldimais veiksniais. Nors diskusijos apie prigimties ir auklėjimo santykį tęsiasi metų metus, tačiau daugelis šios srities autoritetų dabar mano, jog aplinkos sąlygų ir paveldimumo sąveika atlieka svarbų vaidmenį intelekto raidoje.

Daugeliui protiškai atsilikusiais pripažintų žmonių nustatomas lengvas protinis atsilikimas. Kad jie galėtų funkcionuoti, jiems reikia ne tokios intensyvios pagalbos. Jų išvaizda paprastai nesiskiria nuo negalių neturinčių bendraamžių išvaizdos, o protinis atsilikimas jiems nustatomas tik pradėjus lankyti mokyklą ir ėmus atsilikti moksle. Dažniausiai neįmanoma nustatyti tikslios atsilikimo priežasties. Nors tikslų duomenų nėra, tačiau lengvai protiškai atsilikusių žmonių negalios priežasčių išaiškinama mažiau iš visų 10–15% protinio atsilikimo priežasčių nustatymo atvejų. Lengvai atsilikusius asmenis specialistai dažnai vadina turinčiais kultūros ir šeimos sąlygotą protinį atsilikimą (Hallahan, Kauffman, 2003).

Heber (1959) rašo, kad kai kurie specialistai, jau minėtu terminu apibūdina lengvai protiškai atsilikusį žmogų, kuriam būdingi šie bruožai:

- a) nėra smegenų pažeidimo požymių;
- b) bent vienas iš jo tėvų yra protiškai atsilikęs;
- c) bent vienas iš brolių ar seserų yra protiškai atsilikęs.

Protiškai atsiliekančių vaikų raidos procesas labai sudėtingas. Juo gilesnis ir anksčiau išryškėjantis protinis atsilikimas – tuo mažesnės teigiamos raidos dinamikos galimybės. Labai svarbi ydingai besivystančiam vaikui jo aplinka, gyvenimo kokybė, daug kuo lemianti raidos perspektyvą. Palankiai protiškai atsiliekančiųjų raidą veikia anksti ir tinkamai organizuotas jų ugdymo procesas. Ugdymo procese sutrikusio intelekto vaikai vadinami vaikais, turinčiais specialiųjų poreikių.

Vaiko specialieji ugdymosi poreikiai vertinami pedagoginiu, psichologiniu, medicininu ir socialiniu požiūriu bei skirstomi į 4 grupes: nedideli, vidutiniai, dideli ir labai dideli.

Specialusis ugdymas – tai specialiųjų poreikių vaiko ugdymas, lavinimas ir vertybinių nuostatų formavimas pripažįstant jo gebėjimus ir galias. Tai ugdymas, kuris specialiai sukurtas unikaliems vaiko poreikiams tenkinti ir padėti jam išmokti tai, ko mokosi kiti.

Specialiuosius vaiko poreikius vertina ugdymo įstaigos komisija, pedagoginė psichologinė tarnyba – nuodugnų specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimą (Kasparavičienė, 2002).

Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo formos yra:

1) visiška integracija, kai specialiųjų poreikių vaikas ugdomas bendrojo ugdymo įstaigos grupėje kartu su kitais bendraamžiais;

2) dalinė integracija, kai specialiųjų poreikių vaikas ugdomas bendrojo ugdymo įstaigoje sudarytoje specialioje grupėje;

3) ugdymas specialiojo ugdymo įstaigose, skirtose vaikams, turintiems didelių ir labai didelių specialiųjų ugdymosi poreikių ir negalintiems lankyti bendrojo ugdymo įstaigos, arba tiems, kuriems reikia pasirengti ugdymuisi bendrojo ugdymo įstaigoje;

4) ugdymas namuose, jei vaikas ugdymo įstaigos lankyti negali.

Nepasaisant įgimtų asmens raidos sutrikimų, yra pripažįstamos kompensacinės tam tikros veiklos ypatybės, kurios turi ypatingą reikšmę tokių žmonių gyvenime. Ankstyvoji pedagoginė intervencija, meninės veiklos būreliai, pamokėlės, kaip ir alternatyvūs komunikacijos būdai – visa tai gyvybiškai svarbu siekiant padėti specialiųjų poreikių asmenims labiau prisitaikyti visuomenėje. L. Vygotskis sakė, kad „jeigu tokie vaikai negali kažko pasiekti tiesiogiai, tai esmine kompensacija tampa aplinkiniai keliai. Vaikas stengiasi aplinkiniais keliais siekti to, ko negalėjo pasiekti tiesiogiai“ (cit. iš Brazauskaitė, 2005, p.31).

1.2. Dailinė raiška kaip potenciali kūrybingumą skatinanti prielaida

Ugdyti kūrybingą asmenybę, geriausiai padėtų ugdymas pasitelkus meną, kuris ypač svarbus ne tam, kad išugdytume kuo daugiau menininkų, bet tam, kad vaikai taptų geresniais žmonėmis. Mokyklose meno dalykų pamokos yra netgi svarbesnės, nes daugeliui moksleivių gamtos mokslų ir matematikos pamokos negali suteikti teigiamų išgyvenimų. Per meninius užsiėmimus patirti teigiami išgyvenimai galėtų kompensuoti neigiamas emocijas, kurias tenka išgyventi per matematikos ar gamtos mokslų pamokas (Csikszentmihalyi, Schiefele, 2000).

Kaip teigia Banevičiūtė (2001), yra daug būdų vaikų kūrybingumui ugdyti. Svarbiausias jų – menas, kaip eksperimentinė žmogaus veikla, leidžianti tirti savo mintis bei jausmus. Tik

eksperimentuodamas, klysdamas ir atrasdamas žmogus gali ką nors sukurti. Menai įkvepia vaikus vaizdingai ir naujoviškai mąstyti ir veikti.

Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosiose programose akcentuojamas kūrybingumo ugdymas kaip vienas iš svarbiausių ugdymo tikslų: „Mokykla yra įsipareigojusi žadinti ir puoselėti kiekvieno mokinio kūrybiškumą atsižvelgiant į jo polinkius ir visuomeninę asmens raidą“ (1997, p.19).

Visi vaikai yra kūrybingi, tik netinkamai juos auklėjant ir mokant kūrybingumas gali būti nuslopintas. Anot Stankevičienės (1998), vaikai yra smalsūs ir kūrybingi pačiu natūraliausiu būdu. Vos pradėję judėti, mažyliai tyrinėja, eksperimentuoja, kuria. Žaisdami, piešdami, atlikdami sumanytus darbelius saugioje aplinkoje, vaikai visada džiaugsmingai kuria, neįsprausdami savo kūrybos proceso ir produkto į „teisinga/neteisinga“ rėmus, slopinančius jų kūrybingumą. Vėliau vidinės kūrybingumo galimybės dar labiau išsiskleidžia arba yra visiškai nuslopintos (Tomėnienė, 2002).

Vaikų kūrybingumą dažniausiai slopina artimi jiems žmonės, patys to nesuvokdami, taip pat draugai ar mokytojai. Žodžio galia labai didelė, juolab blogo. Kritikuodami ar peikdami vaiko pastangas, galime jį negrįžtamai sutraumuoti.

Daugelis autorių išskiria šiuos kūrybingumą skatinančius ir slopinančius faktorius:

1 lentelė

Kūrybingumo faktoriai

Skatinantys	Slopinantys
Turtinga, įvairi estetiška aplinka	Skurdi aplinka
Demokratiški aplinkinių santykiai su vaikais, tolerancija įvairioms vaiko kūrybingumo apraiškoms	Siekimas vadovauti vaiko kūrybai
Nuoseklus vaiko kūrybinės veiklos skatinimas	Itin griežta drausmė, bausmės, draudimai
Vaiko laisvo pasirinkimo galimybė	Vaiko aktyvumo slopinimas
Saugumo jausmas	Baimės jausmas
Vaiko galimybes atitinkantys reikalavimai ir kūrybos vertinimai	Nediferencijuotas kūrybinės užduotys ir vaiko kūrybos vertinimai

Šaltinis, Tomėnienė (2002)

Pedagogas ugdomiems vaikams gali padėti skatinti kūrybinį aktyvumą sudomindamas, supažindindamas su naujovėmis, svetimu aplinkiniu pasauliu. Vaiko noras kuo daugiau pažinti skatina jo kūrybinį aktyvumą. Tai labai aktualu pedagogams dirbantiems specialiojoje mokykloje ir specialiųjų poreikių mokiniams, kuriems drąsos trūksta ne tik pamokinėje veikloje, bet ir neformalioje aplinkoje.

Meninės veiklos būreliai, pamokėlės yra ta veiklos sritis, kurioje specialiųjų poreikių asmuo gali kompensuoti sutrikusias funkcijas. Tai yra kitoks pasaulio pažinimo būdas. Pasaulyje jau apie 60 metų plėtojami specialieji meninio ugdymo ar veiklos metodai. Per tą laiką susiformavo keletas meninio ugdymo krypčių ir skirtingi požiūriai į šios veiklos pobūdį. Viena iš tokių sampratų pagrįsta normalizacijos idėja. Jai paveikus, nemažai pasikeitė protiškai atsilikusiųjų asmenų gyvenimas ir ugdymas. Susiformavo nuostata, kad protiškai atsilikusieji nėra ligoniai (nes liga įgyjama ir išgydoma, o protinis atsilikimas įgimtas ir neišgydomas), jiems tik reikia sudaryti kiek įmanoma normalesnes sąlygas gyventi laimingą ir visavertį gyvenimą. Meninė veikla – tai saviraiška, kuri teikia pozityvių išgyvenimų. Kūrybinis procesas tuomet turi verbalines ar neverbalines komunikacijos ir saviraiškos prasmę. Sutrikusio intelekto asmenų kūryba pasižymi naivumu, tyrumu, atvirumu, nuoširdumu, spontaniškumu. Kūrybiniam procesui ypač reikšmingas spontaniškumas, kuris leidžia laisvai ir drąsiai naudotis meninės raiškos priemonėmis (Brazauskaitė, 2005).

S. Levenshtein, V. Muchina ir kiti tyrinėtojai taip pat pabrėžia, kad piešinys vaikams yra ne menas, o kalba. Jiems būdingas polinkis piešti. Tai galima pavadinti savotišku eksperimentavimu meniniais simboliais, pakeičiančiais realius objektus. Piešiant realizuojamas asmenybės saviraiškos poreikis. Spontaniška vaizduojamoji veikla vaikui yra pati natūraliausia, įdomiausia, maloniausia. Ji nereikalauja išskirtinių valios ar intelekto pastangų, yra artima žaidimui, todėl nesukelia nerimo. Meninės priemonės vaikai geba naudoti bendravimui, žaidimui vaizdiniais, improvizacijai, teatralizacijai (Лебедева, 2013).

Vaitkevičienė rašo (2008), kad nevaržomai meninei raiškai reikalingos dailės raiškos priemonės – tai kūrybos procese naudojamos materialios medžiagos (spalvos, teptukai, popierius), padedančios autoriui materializuoti savo vidinius pojūčius, vaizdinius, lūkesčius bei padaryti juos vizualiai matomus.

Esant emociškai saugioje aplinkoje, kurioje suteikiamos visos galimybės meninei raiškai, dažniausiai gimsta vaizdiniai „išsilaisvinę“ iš kūrėjo vaizduotės. Kaip teigia Полуянов (2000), gebėjimas savaimingai kurti vaizdinius yra labai vertingas vaizduojamajai kūrybai. Tačiau toks gebėjimas lavės tik tada, jeigu į mokymą ir ugdymą bus įtraukiama užduočių, kurioms atlikti reikia pasitelkti laisvą vaizduotę. Tokios užduotys skatina ieškoti sprendimų, o jų ieškant vaizdų meninio išraiškingumo dažnai pasiekiami ne mąstant, o intuityviai.

Kūrybingumo skatinimui, vertėtų vaikui padėti tik sužadinti vaizduotę, bet neugdyti akademinio piešimo, tapybos ir kitų disciplinų pagrindų. Šiais laikais galima išgirsti nuomone, kad dailės mokyklose dėstomos disciplinos, netgi traumuoja vaikus, blokuoja jų kūrybingumo apraiškas.

Brochman (2007) rašo, kad vaiko nereikėtų mokyti piešti, raginti užspalvoti formas, ar padengti visą popieriaus lapą. Tik taip, jis galės atsiskleisti, jo piešimas sklis iš jo paties vidaus. Vaikams tereikia sudaryti tinkamas sąlygas piešimui: sukurti saugią aplinką, duoti didelį popieriaus lapą, bei priemonių, geriausia pieštukų, norint piešinius iššifruoti. Vieni vaikai labiau mėgsta piešti su pieštukais, kiti su dažais, dar vieni lipdyti, ar klijuoti. Dažniausiai ugdytiniai noriai dalyvauja dailės užsiėmimuose, tačiau kartais, vaikui, labai anksti, dailė tampa nemėgiama dėl įvairių priežasčių: gal jis jaučiasi nepilnavertis, gal sunkiai bendrauja, o gal jis labai jautrus ir užsisklendęs. Auklėtojo, mokytojo, ar tėvo uždavinys padėti tokiam vaikui. Dailė gali pasitarnauti kaip terapija, sudarant tam aplinkos sąlygas, atrenkant tinkamas priemones, ieškant kontakto su vaiku.

1.3. Kūrybingumo samprata ir sąsajos su gebėjimais, intelektu

Kūryba paprastai apibūdinama kaip žmogaus veikla, sukurianti naujas materialines ir dvasines vertybes. Daugelio autorių nuomone (N.L. Gage, D.C. Berliner, 1994; J.W. Santrock, 1992 ir kt.), kūrybingumą lemia individualios asmens savybės: vaizduotės lakumas, lankstus mąstymas, išradingumas, smalsumas ir kt. (Gevorgianienė, 2002).

Didelė dalis svarbių kūrybingumo tyrimų buvo atlikti Jungtinėse Amerikos Valstijose. Modernų kūrybingumo tyrimų laikotarpį Amerikoje pradėjo Džoaus Polo Gilfordo (Joy Paul Guilford) kreipimasis į Amerikos psichologų asociaciją 1950 m. Dž. P. Gilfordas pradėjo nuo glaudžių sąsajų tarp gebėjimų ir kūrybingų žmonių, kurias jis dar vadino tam tikromis charakterio bruožų grupėmis. Dž. P. Gilfordas pabrėžė kūrybingumo talento svarbą pramonėje, moksle, inžinerijoje ir valstybės valdyje (Wyse, 2013).

Kūrybingumas – tai gebėjimas kelti naujas idėjas, mąstyti savarankiškai, nestereotipiškai, greitai orientuotis probleminėse situacijose, lengvai rasti netipiškus sprendimus (Psichologijos žodynas, 1993).

Miškinis (1998), išskiria šias sudedamąsias kūrybingumo dalis: ekstencionalumas, vidinis vertinimo lokusas, gebėjimas riboti mąstymo operacijas, akylumas (pastabumas), gebėjimas vertinti, gebėjimas asocijuoti, mąstymo lankstumas, gebėjimas jungti ir derinti, gebėjimas kurti ir žadinti idėjas, atkaklumas ir ryžtingumas, reakcijos adekvatumas ir mobilumas, gebėjimas perkelti, išsamios žinios, nuojauta, originalumas, vertingumas, jautrumas problemoms.

Kūrybingumas – tai procesas, kuris gali sukurti produktą. Šis produktas gali būti eilėraštis, šokis, muzika (Šalkauskis, 1991).

Kūrybingumas – tai gebėjimas atrasti naujus problemų sprendimus, suteikimas asmens gyvenimui kažko naujo (Edwards, 1991).

Kūrybingumo sąvoka nėra stabili ir nuolat kito. Pedagogai, psichologai, filosofai, sociologai bei kitų mokslų atstovai tiria kūrybingumą, jo šaknis, esmę, sąsajas su asmenybe. Kūrybingumas buvo suvokiamas kaip veikla, kurios tikslas visuomenės raida (tobulėjimas) nuo seno naujo link. Kūrybingumas paprastai suprantamas kaip teigiamas asmenybės bruožas, tačiau gali pasireikšti ir griaunamoji, asociali veikla (destruktyvus kūrybingumas). Psichologų tyrimuose paprastai remiamasi elgesio analize (Rimkutė, 1993). Tuomet apie kūrybingumą sprendžiama pagal elgesio rezultatus, kūrybos produktus.

Įvairiausias sritis apima žmogaus kūrybinė veikla. Nuo seno skiriama mokslinė ir meninė kūryba (Butkienė, 1996; Kepalaitė, 1996; Lukas, 1983). Visų kūrybos rūšių pagrindą sudaro tas pats procesas: elementų kombinavimas turint tikslą gauti naują kokybę, po to „ieškojimas“ reikšmingų kombinacijų, jų atskleidimas ir atranka. Skirtingi esą tik informacijos kodavimo būdai ir pradinė medžiaga (Lukas, 1983).

Neretai kūrybingumas siejamas ir net tapatinamas su aukštu intelektu, matyt, dėl to, kad įprasta didelius protinės veiklos laimėjimus tapatinti su kūrybiniais laimėjimais. O moksliniai kūrybingumo tyrimai rodo, kad jis yra tik vienas iš inteligencijos bruožų. Žmonės pasižymintys aukštu intelekto lygiu, nebūtinai turi būti kūrybingi, ir, atvirkščiai, itin kūrybingos asmenybės nebūtinai turi pasiekti puikių protinės veiklos rezultatų (Jonynienė, 1987).

Grakauskaitė – Karkockienė (2003) mano, kad kūrybingumas yra susijęs ne tiek su vienu ar kitais asmenybės bruožais, kiek su tam tikra asmenybės struktūra, t.y. tų savybių derinimu, dar vadinamu „savastimi“. Kartais, ypač psichologai mokslininkai, apie kūrybingumą rašo ir jį tyrinėja pernelyg teoriškai, atsiedami jį nuo realaus gyvenimo ir neatsižvelgdami į vis augantį žmonių poreikį (Grakauskaitė – Karkockienė, 2006).

Barron (1960) rašė, kad visi mes esame ir kūrėjai ir kūriniai. Skiriamės tik tuom, kad kaip kūriniai vienas nuo kito skiriamės „kokybe“, o kaip kūrėjai – kūrybinėmis galiomis (Grakauskaitė – Karkockienė, 2006). Sugebėjimus Gučas (1959) apibrėžia, kaip individualias psichologines savybes, kurios padeda vienus žmones atskirti nuo kitų ir kurios padeda sėkmingai atlikti atskirą veiksmą arba visą darbą. Autorius teigia, kad dažnai sugebėjimai sutapatunami su žmogaus pajėgumu kūrybingai reikštis meno srityje. Meninius sugebėjimus autorius apibūdina, kaip anksti pasireiškiantį

jautrumą spalvoms, ritmo proporcijų jutimą, gerą klausą, pastabumą, emocinį jautrumą, vaizduotės gyvumą ir kitus sugebėjimus, kurie aptinkami menininko kūrybinėje veikloje.

Pasak Guilfordo (1967), visi intelektiniai gebėjimai gali būti kūrybiniai, tačiau labiausiai kūrybingumas atsiskleidžia per divergentinius gebėjimus – mąstymo lankstumą, originalumą, jautrumą.

Dažnai skiriami bendrieji ir specialieji gebėjimai. Intelektu paprastai vadinamas tam tikras gebėjimų rinkinys. Psichologai linkę intelektą laikyti vienu iš žmogaus aukštesniųjų jausmų, kuriuos sukelia tiesos pažinimo pastangų sėkmingumas ar nesėkmingumas (Kralikauskas, 1993).

Pasak Gardnerio (1983), intelektas kaip asmenybės saviraiškos būdas yra vienas svarbiausių kūrybos sėkmės veiksnių, padedančių spręsti problemas, ypač verbalines, susijusias su abstrakcijomis bei simboliais.

Kūrybingumo nustatymui ir atpažinimui yra sukurta įvairiausių testų. Didžioji dalis testų yra skirti asmens kūrybiniam sugebėjimams vizualizuoti ir transformuoti nustatymui, kūrybinio mąstymo įvertinimui, suvokimo įvertinimui ir t.t. Lietuvoje dažniausiai naudojamas kūrybingumo nustatymo testas – Torrance E. P. testas. Jis geriau negu kiti kūrybiškumo testai parengtas ir pritaikytas praktiniam naudojimui, kruopščiai parengta rezultatų skaičiavimo procedūra.

TTCT sukūrimo tikslus nulėmė praktiniai pedagoginės psichologijos poreikiai. E.Toranso nuomone, ištyrus mokinių kūrybinio mąstymo gebėjimus, būtų galima juos mokyti skirtingais metodais. Tai leistų geriau atskleisti kiekvieno mokinio individualioms kūrybinėms potencialoms (Jonynienė, 1987).

Testais ir klinikiniais stebėjimais Kogan (1965) nustatė, kad vaikai, kuriems būdingas bent vienas iš keturių išskirtų kūrybingumo požymių bei intelekto lygio derinių, pasižymi tam tikromis savybėmis:

- ✓ Labai kūrybingi ir intelektualūs vaikai gali save kontroliuoti, t.y., jie gali elgtis ir kaip suaugusieji, ir kaip vaikai;
- ✓ Labai kūrybingi ir žemo intelekto vaikai stipriai konfliktuoja su mokykla ir savimi.
- ✓ Nekūrybingiems bet labai intelektualiems vaikams ypač svarbi veikla mokykloje. Jie kovoja dėl tradicinio pranašumo mokykloje ir kenčia patyrę nesėkmę;
- ✓ Nekūrybingiems ir žemo intelekto vaikams, mėginantiems prisitaikyti prie mokyklos aplinkos, būdingas gynybinis elgesys, kuris labai sutrikdo įprastinį jų gyvenimo ritmą (Dumčienė, 2001).

Kūrybingumas priklauso nuo daugelio veiksnių ir jų tarpusavio sąveikos. Išskiriami įvairūs jį lemiantys veiksniai – tiek asmenybės bruožai, tiek aplinkybės, tiek mokykloje ar namuose (šeimoje) vyraujanti nuomonė ir visuomenėje egzistuojantis požiūris bei nuostatos į kūrybingumą ir sudarytos sąlygos. Svarbiausi kūrybingumą įtakojantys veiksniai – vaikystės, savęs vertinimo įtaka, kūrybinga atmosfera ir motyvacija. Gebėjimų atsiskleidimas priklauso nuo pačio veiksnių poveikio (įtakos) pobūdžio (Barron, 1960).

Kūrybingumą galima ugdyti. C.R.Rogerso manymu, svarbiausia yra būti atviram savo patirčiai ir įsisąmoninti savo egoistinius troškimus bei giluminį poreikį siekti harmonijos, pilnatvės, kūrybos. Kuo labiau individas sugeba atsiverti savo patirčiai, tuo didesnė galimybė jam tapti kuriančiu visuomenės nariu (Grakauskaitė-Karkockienė, 2003).

Kūrybingumui atsiskleisti reikalingos vidinės ir išorinės sąlygos.

Vidinės sąlygos reikalingos kūrybiškumui atsiskleisti:

1. Atvirumas patirčiai. Atsivėręs patirčiai, žmogus laisvai priima kiekvieną, neiškreiptą jokių gynybinių reakcijų, gaunamų iš aplinkos, stimulą. Atvirumas – priešingybė psichologiniam gynybiškumui, kai mūsų „Aš“ priešinasi kai kuriai informacijai ir ji suvokiama iškreiptai.

2. Vidinis vertinimo lokusas. Tai yra svarbiausia kūrybos sąlyga. Esminis šios sąlygos ypatumas yra tas, kad produktas kuriamas ne dėl pagyrimo ar kritikos, o yra svarbus pačiam kūrėjui.

3. Sugebėjimas neįprastai derinti sąvokas ar gaunamos informacijos elementus. Tai gebėjimas laisvai, nebijant, spontaniškai „žaisti“, derinti. Kūryba – tai asmenybės santykis su kūriniu ir pasauliu.

Išorinės sąlygos, būtinos kūrybingumui atsiskleisti:

1. Psichologinis saugumas sukuriamas pripažįstant individo vertingumą be jokių išankstinių sąlygų ir reikalavimų, nevertinant kito asmens pagal savo susikurtą vertybių sistemą, sugebant empatiškai priimti kitą.
2. Psichologinė laisvė, tai asmenybei suteikta laisvė, nevaržomai reikšti savo slapčiausius jausmus, mintis, būsenas. Išlaisvinti tai, kas slypi viduje ir leisti laisvai reikštis įvairiems simboliams – tai ir yra didžiausia suteikta galimybė ugdyti kūrybingumą. Be laisvės sąvokos yra ir atsakomybės sąvoka. Būtent ši, laisvai prisiimta atsakomybė būti pačiu savimi padeda didėti vidiniam sugebėjimui vertinti ir sukurti visas sąlygas būtinas kūrybai (Rogers, 2005). Kūrybinei veiklai būtina ne tik dvasinė, bet ir fizinė autonomija, t.y. vaikas ne tik turi jaustis nepriklausomas, bet ir turėti „savo“ erdvę, kurioje jis galėtų netrukdomas veikti, bei „savo“ laiką, kurį jis galėtų panaudoti savo nuožiūra (Jonynienė, 1987).

Daugelio tyrėjų gautais duomenimis, tarp kūrybingumo ir intelekto yra menkas sąryšis arba jo nėra. Kaip teigia R. Sternbergas ir O'Hara (1999), koreliacija tarp IQ ir kūrybingumo varijuoja, paprastai yra tarp silpnos ir vidutinės. Ši koreliacija iš dalies priklauso nuo to, kokie kūrybingumo ir intelekto aspektai yra matuojami, kaip jie matuojami ir kokios srities kūrybingumas tiriamas.

Tačiau dauguma psichologų sutinka, kad:

- ✓ aukštesnis intelektas nebūtinai lemia aukštesnį kūrybingumą;
- ✓ tam tikras intelekto lygis – būtina kūrybingumo sklaidos sąlyga;
- ✓ aukštesni pasiekimai (karjeros, profesiniai) priklauso ne tik nuo intelekto, bet ir nuo kūrybingumo (Grakockaitė – Karkockienė, 2006).

Pasak Vygotskij (1960) ir Torrance (1962), asmenybės kūrybingumas savaime neperaus į kūrybinius kurios nors srities laimėjimus, jei nebus reikiamos kūrybai terpės. Apie kūrybos veiksnius Vygotskis (1960) teigė, kad kūrybinės veiklos poreikis kildintas iš žmogaus poreikio prisitaikyti prie aplinkos. Manoma, kad jei gyvenimas nekelia žmogui problemų ir įprastos, įgimtos reakcijos geba palaikyti pusiausvyrą tarp aplinkos ir individo, tuomet nėra reikalo rasti kūrybai. Visiškai prisitaikęs prie aplinkos individas negali nieko trokšti ir nieko kurti. Neprisitaikymas – tai kūrybos pagrindas, iš kurio gimsta poreikiai ir norai (Dumčienė, 2001).

1.4. Dailės terapijos teorinė samprata

“Menas metų metus tobulina žmogaus nervų sistemą ir jo poveikis pastebimai išryškėja visame asmenybės raidos spektre: nuo motorinių įgūdžių lavinimo iki emocinės pusiausvyros tobulėjimo. Simbolių kalba (garsai, spalvos, judesys) žmogui padeda reikšti jausmus, net tuos, kuriuos jis pats kartais sunkiai suvokia” (Vilkienė, 2007, p. 8).

Dailės terapija – palyginti naujas psichoterapijos metodas. Dailė, kaip alternatyvi gydymo priemonė, leidžia eksperimentuoti su jausmais, juos tyrinėti ir išreikšti simboliais. Simboliai atspindi dar nepažintus dalykus ir yra tarsi tiltai, nutiesti į nematomus krantus (Jungas, 1999).

Dailės terapijos, kaip psichoterapijos metodo, pradžių galime sieti su Psichoterapijos centro įkūrimu 1989 – 1990 m. Šiame centre M. Trakumaitė, P. Polukordienė, V. Kuzmienė vedė grupinius dailės terapijos seansus paaugliams, mikčiojantiems žmonėms. M. Trakumaitė ir G. Polukordienė yra parašiusios pirmuosius staripsnius lietuvių kalba apie meno terapiją, juose stengiamasi atskleisti dalyko esmę, tikslus, struktūrą, eigą (Vaitkevičienė, 2005).

1983 m. A. Hillas, kuris pradėjo vartoti dailės terapijos sąvoką, vienas pirmųjų pradėjo dirbti sanatorijoje su tuberkulioze sergančiais žmonėmis. Nuo tada šis terminas plačiai paplito. Meno

gydomojo poveikio galią A. Hillas visų pirma siejo su galimybe nukreipti kliento dėmesį nuo „liguistų išgyvenimų“. Pamažu šis terminas buvo pradėtas taikyti labai plačiai – visoms terapijos sesijoms, per kurias buvo naudojamos dailės priemonės (Kučinskienė, 2006).

Iš pradžių žodžių junginiu „meno terapija“ būdavo apibūdinami įvairiausi terapiniais tikslais taikomi meno ir kūrybinės veiklos metodai. Ilgainiui tarp jų išryškėjo skirtumai ir susiformavo tokios savarankiškos terapijos kryptys:

- ✓ dėmesį nukreipiančių įspūdžių terapija, dar vadinama užimtumo terapija (tikslas – apmokyti ligonius ir nukreipti jų dėmesį nuo su liga susijusių išgyvenimų);
- ✓ darbo terapija ir socialinė reabilitacija (darbo terapija, kurios metu gydymo ir reabilitacijos procese dalyvaujantys asmenys atlieka gamybinę veiklą)(Lebedeva, 2013).

Mokslinėje literatūroje pateikiama nemažai dailės terapijos sąvokų, skirtingi dailės terapijos specialistai skirtingai pateikia dailės terapijos apibrėžtį.

Dailės terapija – tai meno terapijos metodas, kai pagrindiniais terapiniais instrumentais yra dailės raiškos priemonės ir ryšys, užsimezges tarp kliento ir terapeuto (Vaitkevičienė, 2008).

Dailės terapija – tai terapijos forma, kurioje vizualinių vaizdinių kūrimas (tapymas, piešimas, lipdymas ir kt.) naudojamas kaip raiškos ir komunikacijos priemonė (Ivanovič, 2007).

Dailės terapija – viena iš psichoterapinės praktikos formų, pagrįstų kliento veikla su vizualinėmis ir plastinėmis saviraiškos priemonėmis, naudojamomis psichoterapinių santykių kontekste (Копытин, 2002).

Dailės terapija – tai psichoterapijos psichokorekcinė ir reabilitacinė kryptis, pagrįsta kliento (paciento) kūrybine veikla (Копытин, 2008).

Dailės terapija – tai metodas, susijęs su individo kūrybinio potencialo atskleidimu, jo paslėptų energetinių resursų išlaisvinimu, ko pasekoje individas randa būdų spręsti savo problemas (Киселева, 2007).

Dailės terapijos subjektas yra pacientas, o pagrindiniai tikslai – diagnostika, psichoanalizė ir gydymas. Ši ypatinga psichoterapijos forma taip pat naudojama ir kaip sveikatinantis, korekcinis, profilaktinis metodas, nukreiptas į psichinės sveikatos stiprinimą. Vaikų psichoterapeutai dailės terapiją laiko emocinio ugdymo ir švietimo priemone (Lebedeva, 2013).

Anot Leliugienės (2002), yra daugybė skirtingų krypčių, kuriomis dailės terapeutai dirba su vaikais, turinčiais emocinių, raidos, elgesio, fizinių, pažintinių sutrikimų. Krypties pasirinkimas priklauso nuo teorijos, kurią pasirenka dailės terapeutas, ir nuo to, su kokia klientų grupe jis dirba.

Kučinskienė (2006) išskyrė tris dailės terapijos kryptis:

- ✓ Psichodinaminė dailės terapija. Psichodinaminės krypties atsovai nurodo, kad piešinys gali išreikšti ne tik aktualius emocinius išgyvenimus, bet ir priminti vaikystėje patirtas traumas. Tai, kas dabar iškyla iš praeities, yra ne tik prabėgusios vaikystės atšvaitai, mintys, emociniai įspūdžiai, bet ir mūsų aktualių išgyvenimų dalis. Galima pamėginti įvardyti jų priežastis ir prasmę ir atskleisti dar nepažintus gyvenimo klodus. Ši dailės terapijos kryptis daugiausiai remiasi S. Freudo ir C. G. Jungo idėja, kad meninė kūryba atspindi sąmonę. Pagal S. Freudą piešiniai, kaip ir sapnai, turi vaizdinį ir latentinį simbolinį turinį, kuris dažnai atspindi sąmonės procesus.
- ✓ Humanistinė dailės terapija. Naudojama tiek asmenybės raidai skatinti, tiek kūrybiniam gebėjimams atskleisti. Dirbama ir individualiai, ir grupėmis. Jos tikslas – pasiekti tokį savęs suvokimo lygį, kuris patenkintų terapeutą ir klientą, arba grupės vadovą ir dalyvį. Humanistinės krypties atstovė N. Rogers pabrėžia kūrybos reikšmę žmogaus gyvenimui. Rogers (1990) teigimu, kūrybos procesas yra mūsų gyvenimo energija ir tas, kuris ją patyrė, negali be jos gyventi. Kūrybiškumas yra jėga, kuri padeda teigiamai save vertinti ir lemia individo dvasinę raidą.
- ✓ Dailės geštalterapija. Geštalterapija – psichoterapijos kryptis, kurios tikslas – padėti žmonėms pasiekti asmenybės vientisumą: geštalterapija remiasi ne intelektu, o daugiau emociniu išgyvenimu. Tokiose grupėse vadovas yra daugiau skatintojas negu grupinio proceso vadovas. Jis skatina dalyvius išgyventi dabartį ir visiškai išreikšti tai, ką jie jaučia. Svarbu, kaip klientai patys vertina savo kūrinius. Kartais terapeutas kaip grįžtamąjį ryšį pateikia ir asmeninį suvokimą, bet neanalizuoja kūrinio, neieško jo prasmės. Geštalpsichologijos pakraipos grupės pereina keletą stadijų:

Ankstyvojoje stadijoje darbas paprastai yra individualus, skatinamas asmenybės tapatumo paieška;

Vėlesnėje stadijoje darbas vyksta su grupės nariu, kurį jie labiau norėtų pažinti.

Dailės terapija atlieka įvairias funkcijas:

- ✓ Diagnostinę – leidžia diagnozuoti įvairias kliento problemas, pvz.: tarpasmeninių santykių, vidines dvasines, neįsisąmonintus norus ir poreikius, emocinius išgyvenimus, profesinius gabumus ir t.t.
- ✓ komunikacinę – verbalus ir neverbalus bendravimas meno pagalba;

- ✓ reguliuojančia – vidinės būsenos harmonizacija: sumažinamas nuovargis, negatyvi emocinė būsena, įtampa, stresas;
- ✓ kognityvinę – įsisąmoninamos savo baimės, paslėpti elgesio motyvai, aktyviai naudojama fantazija, gaunama emocinė patirtis, vystomos dvasinės nuostatos, valia ir pan.;
- ✓ korekcinę – savivertės, “Aš” koncepcijos, agresyvumo koregavimas;
- ✓ vystančią – asmenybės augimas, jos socialinės kompetencijos vystymasis ir t.t. (Пурнис,2008).

Metodiniame leidinyje „Rafaelis“ (2012) teigiama, kad dailės terapija yra meno terapijos rūšis, kai taikomi metodai, grindžiami vaizduojamuoju menu ir psichoterapija, kaip priemonė žmogui išreikšti, suprasti savo emocijas ir poreikius, lengviau integruotis į visuomenę. Žmogus dalyvaudamas dailės terapijos užsiėmimuose neturi būti įgudęs dailininkas, jis turi plėtoti savo kūrybingumą, spontaniškumą šitaip siekdamas atskleisti savo vidines problemas ir išgyvenimus.

Meno terapija neįgaliųjų vaikų ir jaunimo užimtumo centruose užima svarbios priemonės vietą, siekiant pagerinti lankytojų emocinę būseną, padėti atsipalaiduoti, nukreipiant mintis į malonius dalykus, kuriuos jie sukuria savom rankom. Kiekvienam žmogui, o ypač neįgaliesiems, kurių emocinė būklė dažnai yra nepastovi, prasta dėl jaučiamo nerimo, įvairių baimių, kylančio pykčio dėl savo padėties, svarbu turėti galimybę atrasti būdą, kaip išlaisvinti savo jausmus, mintis, atrasti būdą atsipalaiduoti. Labai svarbu, kad dailės terapijos užsiėmimų metu yra koncentruojamasi į paties asmens, vaiko fizinės bei psichinės būklės gerinimą, proceso naudą ir mažiau į gauto rezultato kokybę. Siekiama, kad neįgalusis galėtų patenkinti savo aukščiausią poreikį, pagal Maslow poreikių hierarchiją – savirealizacijos (Maslow, 1943).

Žmogaus emocinė būsena priklauso nuo daugelio įvairiausių dalykų, kurie jį supa tiek jo asmeninėje erdėje, tiek aplinkiniame pasaulyje. Visgi, sveikas žmogus yra pajėgus suprasti savo emocijas, mokėti reikšti jas tinkamu būdu pagal esamą situaciją, įveikti emocinius sunkumus, kilus įvairioms bėdoms, suprasti vienos ar kitos emocijos poveikį savijautai. Dėl tokios galimybės – žmogus pats įveikia sunkumus, pats gerina savo emocinę būklę, jei jam to reikia. Tačiau žmonėms, turintiems proto negalią, dažnai kyla problemų. Šių žmonių emocijos gali būti žymiai intensyvesnės, neadekvačios situacijai, sunkiai kontroliuojamos, dažnai besikeičiančios. Tad, pačiam asmeniui, jo artimiems žmonėms bei kitiems aplinkiniams yra gana sudėtinga susidoroti su kylančiomis problemomis, kai prarandama emocijų kontrolė ir asmuo jaučiasi bejėgis, negalintis nieko pakeisti, kad jo savijauta pagerėtų.

Meno terapiją galima įvardinti kaip kūrybingą meninę raišką, kuri skatina žmones suprasti ir išreikšti savo emocijas, kūrybinį procesą. A. Vaitkevičienė (2008) teigia, kad meno terapija, tai paramedicininė sritis ir yra tarsi jungiamoji grandis tarp šių dalykų – įvairių meno šakų, psichologijos bei psichoterapijos. Kitas apibrėžimas teigia, kad meno terapija tai labia sistemingas, tikslingas procesas, kurio metu terapeutas dalyvius skatina imtis meninės kūrybos. Gauti kūrybos rezultatai bei užsimezgę santykiai tarp terapeuto ir dalyvių yra panaudojami savęs gilesniam pažinimui, fiziniam ir dvasiniam sveikatingumui didinti. Balčiauskienė (2010) mini, kad meno kūrimo procesas gali būti labai įvairus ir skirtas įvairaus amžiaus žmonėms siekiant gerinti, stiprinti jų emocinę savijautą. Toks požiūris grindžiamas tuo, jog dalyvaujant kūrybiniame procese ir mėginant išreikšti save, galima kurti įgūdžius tarpasmeniniam bendravimui, išmokti suvaldyti savo elgesį, pasiekti savigarbos didėjimo.

Dailės terapijos užsiėmimų metu vyksta ir meninis ugdymas. Meninis ugdymas gali būti apibrėžiamas įvairiai. Skirtingi autoriai pateikia skirtingus apibrėžimus, tačiau juos visus vienija bendra nuostata, jog svarbiausia yra meninės veiklos procesas. Vienas iš pirmųjų prabilusių apie meninį ugdymą, skitą neįgaliesiems, yra Piličiauskas (2005), teigiantis, kad meninis ugdymas yra optimali priemonė neįgalaus asmens savęs suvokimui, savirealizacijos puoselėjimui. Meninis ugdymas yra viena iš efektyviausių psichoterapinių būdų kontroliuoti neįgaliųjų būsenai.

Vilkienė (2005) pastebi, kad meninio ugdymo situacija Lietuvoje tobulėja – judama profesionalumo link. Gana ilgą laiką, taikant dailės terapiją neįgaliesiems, svarbiausiu buvo laikomas kūrybos rezultatas. Vėliau, kai vis daugiau ėmė plisti humanistinės idėjos, buvo suprasta, kad ne rezultatas turi būti ir yra svarbiausias, o pats kūrybos procesas. Meninis ugdymas tampa puikia bendravimo priemone, kurios pagalba yra skatinamas bendravimas bei kūrybingumas, vaizduotės išlaisvinimas. Todėl labai svarbu, kad neįgaliam asmeniui būtų sudarytos sąlygos socializuotis: dailės terapija yra viena iš galimybių.

1.5. Dailės terapijos metodų panaudojimo galimybės, didelius specialiuosius ugdymo poreikius turinčių mokinių, kūrybingumo formavimui

Dailės terapija – palyginti naujas psichoterapijos metodas. Dailė, kaip gydymo priemonė, leidžia eksperimentuoti su jausmais, juos tyrinėti ir išreikšti simboliais. „Simboliai atspindi dar nepažintus dalykus ir yra tarsi tiltai, nutiesti į nematomus krantus“ (Jungas, 1991).

Daugelis užsienio mokslininkų pabrėžia meno, kaip universalios technikos, galimybes (Lowenfeld, Britain 1987, Oklachander 2007; Anderson 1994). Humanistai (Allport, 1998; Maslow,

2006; Rogers, 1985), kaip vieną iš svarbesnių socialinių poreikių, aktualizuoja savęs aktualizavimo ir saviraiškos poreikį, atskleidžiantį potencialias galimybes ir siekius. Kiti pabrėžia dailės metodų universalumą. Nors vyrauja nuomonė, kad nežymiai sutrikusio intelekto asmenų raiška gali prilygti tik 12–13 metų vaiko raiškai, tačiau būtent dailės metodai gali būti naudojami tie patys ir specialių poreikių vaikams, ir kitiems jų bendraamžiams (Anderson, 1994; Lowenfeld, Britain 1987, Oklachander 2007). Su šia užsienio mokslininkų nuomone sutinka ir Lietuvos pedagogai, psichologai, aktyviai taikantys meno terapijos metodus, ugdydami specialiųjų poreikių ar socialinių problemų turinčius vaikus (Dapkutė, 2003; Brazauskaitė, 2001; Leliugienė, 2002; Piličiauskas, 2005; Lapėnienė, 2005; Vaitkevičienė, 2005; Vilkienė, 2003).

Šiuo metu dailės terapija yra labiausiai išplėtotą, dažniausiai ir lengviausiai naudojama menų terapijos kryptis. Šiai kryptiai priklauso vizualinis menas – piešinys, visos tapybos rūšys, mozaika, koliažas, makiažas, kūno menas, kaukės, visos modeliavimo rūšys, lėlės, fotografija ir dar daugiau. Tai labiausiai išsivysčiusi kryptis, turinti labai daug metodų ir būdų. Meno terapijos kaip psichoterapijos krypties istorija prasidėjo būtent nuo piešinio. Teigiama, kad meno terapijos privalumai yra naudojimo paprastumas, medžiagų turtingumas, panaudojimas praktiškai su bet kokia kita psichoterapija. Pagrindinis dailės terapijos tikslas – pažadinti aktyvumą, skatinti pacientus realizuoti savo kūrybines galias, išlaisvinti jausmus, siekti harmonijos tarp sielos ir kūno. Dailės terapija yra veiksmingas metodas, lengvai įtraukiamas į bendrą gyvenimo programą. Ypač ji veiksminga psichoterapijoje reabilitacijoje (Kriukelienė, 2009).

Nors dailė, kaip disciplina, specialiųjų poreikių vaikų ugdyme nėra naujas dalykas, tačiau dailės terapijos metodais ir jų panaudojimo galimybėmis Lietuvoje susidomėta palyginus neseniai. Tik praėjusio dešimtmečio pabaigoje pradėtos kurti ir taikyti programos, kurių pagrindą sudaro dailės terapijos metodai, o realūs moksliniai rezultatai pateikti tik šį dešimtmetį (Brazauskaitė, 2001; Dapkutė, 2003; Lapėnienė, 2005; Leliugienė, 2002; Vaitkevičienė, 2005).

Vaizduojamoji vaikų kūryba jau nuo seno vilioja specialistus kaip diagnostinis metodas, tinkantis asmenybės individualių psichinių savybių tyrinėjimui.

Iš užsienio autorių, paklojusią pamatus šios problemos tyrinėjimui, dažniausiai minimi F. Goodenough, G. Kerschensteiner, A. Clark, E. Knudson, S. Levenshtein, M. Lindstrom. G. Lukey, K. Machover, J. Piaget, K. Stern ir kt. Įvairius vaikų vaizduojamosios kūrybos aspektus tyrinėjo ir Rusijos mokslininkai V. Bechteriovas, J. Boldyvera, L. Bočernikova, L. Vengeris, L. Vygotskij, O. Galkina, Z. Denisova, J. Ignatjevas, T. Labunskaja, V. Muchina, J. Romanova, J. Polujanovas, N. Sakulina, S. Stepanovas, D. Uznadze ir kt. (Lebedeva, 2013).

Dailės terapijos metodų pasirinkimas ypač didelis. Pavyzdžiui A. Vaitkevičienė, siūlydama neįgaliųjų įdarbinimo situacijoje taikyti dailės terapijos metodus, pateikia 41 metodą, kurie surinkti iš seminarų, vestų LDTTA nariams, Individualiosios psichologijos instituto studentams, taip pat naudotasi užsienio autorių literatūros šaltiniais (A. Kopytin, B. Stone, O. Postalčiuk, M. Mauro, M. Liebmann ir kt.). Kiekvienu atveju, vedant dailės terapijos užsiėmimus reikia atrasti tinkamus metodus, tinkančius nežymią negalią turintiems vaikams. Metodų įvairovė skirta padėti vaikui, žmogui su negalia ar be jos, atrasti atsakymus į kylančius klausimus, suvokti savąją būtį. Todėl būtina nuodugniai ištyrinėti klientą, vaiką, kad suprasti kaip ir kokias dailės terapijos priemones ir metodus tikslingai parinkti. Norą dirbti ir motyvuoti dailinei raiškai padeda įvairi priemonių pasiūla, saugi, rami, patogi aplinka.

Taip pat, Vaitkevičienė (2008) rašo, kad grupės vadovas veddamas terapijos praktinius užsiėmimus, turėtų stengtis sukurti terapinę atmosferą pagal C. Rogers, R. Kočiūno, A. Kopytino, L. Lebedevos metodines rekomendacijas. Grupės vadovas turėtų sekti, kad jo elgesys nesiskirtų nuo žodžių ir jo paties įvardytų vertybinių nuostatų. Vadovas tam tikrais momentais turi tapti grupės lyderiu. Jo veiksmai, išgyvenamos emocijos turi būti kongruentiški, nuoseklūs. Taip jis stiprina grupės pasitikėjimą, skatina atsivėrimą, naujai struktūruoja socialinės aplinkos suvokimą ir formuoja naujus įgūdžius.

Sudarant dailės terapijos sesijos struktūrą, dailės terapeutas turi įvertinti ir numatyti šias sąlygas (cit. Kopytin, 2003):

- ✓ kliento (grupės dalyvių) bendra fizinė būklė ir darbingumo lygis (vaikų, sveikų suaugusių žmonių, pagyvenusių žmonių ir t.t.);
- ✓ klientų (grupės dalyvių) laiko galimybės (dirbantys klientai, besigydantys ligoninėje ir t.t.)
- ✓ dailės terapijos sesijos formos, modeliai ir temų užduotys, kurias būtina atlikti sesijos eigoje ir dailės terapijos procese (susitikimai meninėje studijoje, teminės orientuotos grupės, nestructūruotos grupės ir pan.);
- ✓ patalpa, kurioje vyks susitikimai, turi būti laisva. Numatyti laiką susitvarkyti.

Lebedeva (2003) išskiria dvi dailės terapijos sesijos struktūros dalis:

1. Nežodinę, kūrybinę, nestructūrintą. Pagrindinis saviraiškos būdas – meninė kūryba (piešinys). Naudojami įvairūs nežodinės saviraiškos ir vaizdinės komunikacijos mechanizmai.

2. Žodinę, aperepcinę ir formaliai labiau struktūrintą. Ji apima žodinį aptarimą, taip pat nupieštų objektų interpretaciją ir kylančias asociacijas.

Dailės terapijos specialistai sesiją skirsto į tris etapus (Kopytin, 2001, Lebedeva, 2003 ir kt.), iš kurių kiekvienas turi savo tikslus ir trukmę:

- ✓ Pirmame etape dailės terapeutas stengiasi sužadinti kliento vaizduotę įvairiomis technikomis ir užduotimis;
- ✓ antrame kūrybinio proceso etape klientui individualiai ar grupėje siūloma patyrinti savi vidinį pasaulį, išreikštą dailės priemonėmis;
- ✓ trečias etapas skirtas meninei produkcijai aptarti, tai aktyvus „dialogas“ tarp kūrinio ir kūrėjo.

A. Kopytinai išskiria šiuos dailės terapijos, kaip nežodinės komunikacijos privalumus:

- ✓ Praktiškai kiekviena žmogus, nepriklausomai nuo amžiaus, kultūrinio patyrimo ar socialinės padėties, gali dalyvauti dailės terapijos darbe, kuriame nereikia jokių meninių gebėjimų ar dailės įgūdžių. Kiekvienas, būdamas vaikas, piešė, lipdė ir žaidė. Todėl dailės terapijos naudojimas praktiškai beribis. Nėra pagrindo kalbėti ir apie tai, kad ji būtų pakenkusi.
- ✓ Dailės terapija yra iš esmės nežodinio bendravimo priemonė, tai švelnus įsikišimas, klientas netiesiogiai išsako savo problemas, išgyvenimus, gali giliau atsiskleisti. Tai daro ją vertingą tiems, kurių nepakankamai geri kalbos įgūdžiai, kuriems sunku išsakyti savo jausmus, ar, priešingai, tiems, kurie ypač susiję su žodiniu bendravimu. Dailės pagrindas yra simbolių kalba, ji dažnai padeda kur kas tiksliau išreikšti savo išgyvenimus, naujai pažvelgti į situaciją ar gyvenimiškas problemas ir dėl to rasti jų sprendimo kelią.
- ✓ Dailė yra galinga žmonių suartėjimo priemonė, savotiškas tiltas tarp specialisto (psichoterapeuto, pedagogo, psichologo ir t.t.) ir kliento. Tai ypač vertinga esant tarpusavio susvetimėjimo atmosferai, kai sunkiai užmezgami kontaktai, kai reikia bendrauti ypač sunkiu ir delikačiu klausimu.
- ✓ Dailė daugeliu atvejų leidžia apeiti „sąmonės cenzūrą“, todėl suteikia unikalią galimybę tirti nesąmoningus procesus, išreikšti ir aktualizuoti latentines idėjas ir būsenas, tuos socialinius vaidmenis ir elgesio formas, kurie yra išstumti ar silpnai pasireiškia kasdieniniame gyvenime.

- ✓ Dailės terapija yra laisvos saviraiškos ir savižinos (saves pažinimo) priemonė. Ji yra į vidų orientuota – dėmesys vidiniam žmogaus gyvenimui – pobūdžio; padeda sukurti pasitikėjimo ir pakantumo atmosferą.
- ✓ Vizualinės kūrybos produktai yra objektyvūs žmogaus nuotaikų ir minčių liudytojai, ir tai leidžia panaudoti juos retrospektyviam, dinamiškam būsenos vertinimui, atlikti atitinkamus tyrimus ir palyginti.
- ✓ Dailės terapijos sesija daugeliui atvejų sukelia žmonėms teigiamų emocijų, padeda nugalėti apatiją ir tapti iniciatyviems, suformuoti aktyvesnę gyvenimišką poziciją, leidžia saugiai išreikšti savo jausmus, netgi sunkius: skausmą, depresiją, naudojant vaizdines priemones.
- ✓ Dailės terapijos pagrindas – žmogaus kūrybinio potencialo sutelkimas, vidinių resursų panaudojimas. Dailės terapeutas tiki, kad bet kuris žmogus turi kompensacinių mechanizmų potencialą. Ji patenkina esminį saviaktualizacijos poreikį – atverti platų žmogaus galimybių spektrą ir įtvirtinti individualų, nepakartojamą būties pasaulyje būdą (Kučinskienė, 2006).

Dailės terapija nėra universalus visų problemų sprendimo metodas, tačiau jis leidžia į iškilusias problemas pažvelgti tarsi iš šalies. Juk piešinį visada galima pasukti, apversti, pažvelgti į jį iš toliau. Vienas iš dailės terapijos uždavinių – ne išgąsdinti, bet nuraminti žmogų, skatinti jį bendrauti su kitais grupės nariais. Piešiant siekiama ne sukurti vertingą dailės kūrinį, o geriau pažinti aplinkinį pasaulį ir save jame (Kučinskienė, 2006).

Pasak Lebedevos (2013), ekspresyvioji terapija yra procesas, kurio metu žmogus tyrinėja pats save, naudodamas bet kokią iš emocijų gelmių atsirandančią meninę formą. Ši terapija nesiekia sukurti „malonaus“ paveikslo. Tai nėra scenai parengtas šokis. Tai ir ne eilėraštis, kuris dar ir dar kartą perrašomas, siekiant tobulybės .

Kriukelienės teigia(2009), kad saviraiškos galimybė psichologinių ir socialinių problemų turinčiam žmogui dažnai yra ribota arba visai užblokuota. Todėl terapinės veiklos metu ugdomas kūrybingumas, skatinamas bendravimas, padeda užmegzti saugesnį kontaktą, pajusti savo galimybes, gebėti išreikšti norus (Vosylienė, 2012).

Kabinete išdėstyty meninės raiškos priemonių gausa (įvairios dažymo ir tapymo priemonės, įvairių spalvų ir dydžių lapai, lipdymo priemonės, gamtinė medžiaga, buitines atliekos, audiniai, siūlai, žirklys, klėjai ir kt.) skatina kūrybingumą, suteikia kitokį jutiminį potyrį (Лебедева, 2003).

Itin svarbu, kad įvairios taikomos technologijos ir metodai sukurtų pačią tinkamiausią veiklos koncepciją, kuri tiktų veiksmingam darbui įvairiose situacijose; būtų vadovojamasi pagrindiniais dailės terapijos principais: laisvumas (laisvas temų ir vaizdavimo būdų pasirinkimas), spontaniškumas (klientas būna savimi, laisvas nuo savikontrolės) ir taisyklės (bendri susitarimai dėl tolerancijos), kurie palengvina ir padidina grupės narių saviraiškos potencialą (Vosylienė, 2012).

Keletas dailės terapijos skirtingų metodų pavyzdžių, padedančių atsiskleisti, didelius specialiuosius ugdymo(si) poreikius turintiems vaikams.

2 lentelė

Dailės terapijos metodai, padedantys atsiskleisti specialiuosius ugdymo(si) poreikius turintiems vaikams

Priemonės	Teorinis aspektas
Tapybos priemonės	“Тapyba lengva išreikšti jausmus, kadangi tapybos pobūdis, spalvos, takumas siejasi su jausmais” (Oklachander, 2006). Puikiai išreiškia jausmus, tačiau silpniau kontroliuojama, todėl dažniau taikoma uždariems vaikams (Киселева, 2007).
Popierius	Patartina nevaržantis judesių formatas, o bendriems darbams – dar didesnis (Киселева, 2007).
Gamtintinės medžiagos	Gamtos sutverti objektai: akmenėliai, kriauklės, sėklos ir pan., “mums tarsi primena, kad gyvename ir vystomes plačiame kontekste, esame susieti su visata ir tuo kas joje vyksta” (Копытин, Kort, 2007, p.63).
Įvairios atliekos	Tinka skulptūroms, kurias galima naikinti, taip pat parodo paauglio asmenybės transformaciją (Копытин, 2001).
Lipdymo priemonės	“Molis naudojamas pastiprinti savivertę, tai yra pastiprinti savasties jausmą” (Oklachander 2006;p.67). Dėl tiesioginio kontakto gali gerai atspindėti vidines mintis (Киселева, 2007). Lipdymas gali padėti įveikti frustracinę įtampą (Lowenfeld, Britain 1987).
Spalvoti žurnalai, nuotraukos	Paveikslėlių naudojimas leidžia išvengti piešimo baimės, todėl lengviau fantazuoti. Fotografija galima atskleisti aš vaizdą, asmens privalumus ir trūkumus; pomėgius bei interesus (Копытин, 2001).
Pieštukai, flomasteriai, kreidelės	Tinka paaugliams; lengvai kontroliuojama priemonė, todėl tinka nepasitikintiems, sunkiai kontroliuojamiems vaikams (Oklachander, 2006). Naudinga naudoti pradžioje užsiėmimų arba aiškioms struktūroms modeliuoti (Киселева, 2007).

Kaip jau minėta, dailės terapijos metodų pasirinkimas ypač didelis, bet būtina paminėti ir integracinius meno terapijos metodus, kurie taip pat gali būti susiję su sensomotorinių funkcijų aktyvinimu. Vygotskis teigia, kad piešimas tiesiogiai jungiantis svarbiausias funkcijas (regėjimas, judesio koordinavimas, kalba, mąstymas) vysto ne tik kiekvieną atskirai, bet ir jungia jas

tarpusavyje (Лебедева, 2003). Todėl užsiėmimų metu stimuliuojamos šios funkcijos, tai geresnis įsijautimo, suvokimo rezultatas.

Dailės terapijos metodai gali būti taikomi individualiai arba grupėje, tačiau dirbant su paaugliais, rekomenduojami grupiniai užsiėmimai (Копытин, 2001; Рыбакова, 2007; Oclachander, 2006). “Dirbant grupėmis, paaugliai jaučiasi jaukiai, jiems svarbus bendraamžių supratimas ir palaikymas, todėl kolektyviniai užsiėmimai šiuo atveju kur kas efektyvesni” (Kučinskienė, 2006, p. 66). Galima lengviau pritaikyti ir naudoti bendravimo metodus, žaidybinius, dramos, judesio terapijos metodus (Oclachander, 2006). Grupinės terapijos klasiko Yalom'o (1970) nuomone, grupinės terapijos metu veikia šie faktoriai:

- ✓ Tarpasmeniniai kontaktai;
- ✓ katarsis;
- ✓ grupės narių sutelktumas;
- ✓ savianalizė;
- ✓ egzistencinė sąmonė;
- ✓ universalumas;
- ✓ vilties gimimas;
- ✓ altruizmas;
- ✓ šeimyninių situacijų žaidimai;
- ✓ vedlio įgijimas;
- ✓ identifikacija.

Grupė grantuoja palaikymą ir supratimą, suteikdama dalyviams galimybę atsiverti, sukurdama priklausomybės grupei jausmą, reikalingą įsisąmoninant naujas pažiūras. Turėdami tai grupės nariai gali surasti naujas, nedestruktyvias elgesio formas, kurios negriauna jų asmenybės (Vaitkevičienė, 2008; Копытин, 2003; Остер, Гоулд, 2000).

Vieną dailės terapijos metodą – laisvą piešimą, galima apibūdinti kaip nedirektyvų metodą, labiausiai tinkantį dirbti su tokiais vaikais, kurie vengia ir nenori tiesioginio verbalinio kontakto. Vaikai, kurie yra emociškai pažeisti ir dažnai atstumiami, panašūs į tuos vaikus, kurie nuo kūdikystės nepatyrė motiniško artumo. Jų raida yra pažeista, labai stiprūs gynybos mechanizmai, būdingi ribinei asmenybei, jie jaučia nuolatinį, neįveikiamą nerimą. Atsumtiems vaikams sunku simboliškai mąstyti, o tai rodo, kad jų mąstymas sulėtėjęs, bet tai ugdoma piešiant (Case, 1990).

Иевлева, Шагеева (2008, p. 226) rašė, kad pagrindinė dailės terapijos veikla – piešimas. „Tai kūrybinis aktas, leidžiantis žmogui pajusti ir suvokti save, laisvai išreikšti savo mintis ir

jausmus, išsilaisvinti iš konfliktų ir stipriai veikiančių išgyvenimų, išvystyti empatiją, būti pačiu savimi, laisvai reikšti svajones ir viltis, ugdyti savyje vidinės kontrolės jausmą“.

Захарова (2000), Николская, Грановская (2006) teigimu, piešimas dalyvauja galvos smegenų pusrutulių santykiuose, nes piešimo metu aktyvizuojamas konkretus vaizdinis mąstymas, daugiausiai susijęs su dešiniuoju pusrutuliu, ir abstraktus loginis mąstymas, už kurį atsako kairysis pusrutulis. Piešiant sustiprinamas identiškumo jausmas, geriau pažįstamos savo galimybės.

Anot I. Grošenkovo, piešimo mokymas aktyvindavo mokinių mąstymo veiklą, lavindavo pastabumą, koreguodavo analizės ir sintezės procesus, įtvirtindavo vaizdavimo gebėjimus ir įgudžius (Tamulienė, 1993).

Kitos autorės teigimu, piešimas gydo pats, verbaliniai komentarai piešinį papildo (Kramer, 1971).

Didesnėms žmogaus atsiskleidimo galimybėms siūloma naudoti daugiau piešimo technikų, juolab, kad metodų gausu:

1. Laisvas piešimas – šią techniką „atrado“ Naumburg (1966). Ji atskleidžia asmenybę ir jos požiūrį į pasaulį, išreiškiami anksčiau neatsiskleidę jausmai. Sumažinamas nerimas ir abejonės dėl savo sugebėjimų;
2. Teminis piešimas;
3. Spontaniškas piešimas, karakuliai – padeda nugalėti baimę ir atvirai parodyti tuos asmenybės aspektus, kuriais sunku pasidalinti su aplinkiniais. Karakulių linijose ieškoma asociacijų, lavinama fantazija. Svarbiausia šiame piešimo metode – neverbalinė komunikacija (Betensky, 2002);
4. Aklas piešimas;
5. Simbolinis piešimas;
6. Mandalų piešimas;
7. Meditacinis, katarsinis piešimas;
8. Vidinių resursų paieškos ir aktyvizacijos metodas;
9. Analitinis piešimas;
10. Kryptingos vizualizacijos (relaksacinis) metodas;
11. Kompensacinis piešimas;
12. Multimodalinis piešimas;
13. Aktyviosios vaizduotės ir jausmų stimuliacijos metodas;
14. Serijinis piešimas;

15. Projekcinis piešimas.

Skirtingų dailės terapijos metodų taikymas papildo supratimą, kad dailė gali ne tik sumažinti skausmą, baime, padėti atsipalaiduoti, nuraminti ar labiau pažinti save, bet, skatinti vaiko raidą, harmonizuoti psichofizinę būseną ir suteikti gyvenimo prasmę. Tapymo procesas tampa terapiniu, kai padeda atskleisti piešinio autoriaus išgyvenimus, vidinius konfliktus, paslėptus jausmus, asmenybės raidos etapus, pozityvaus keitimosi potencialus, leidžia suvokti jas pačiam piešinio autoriui ir padeda jam keistis pozityvia linkme. Svarbu atkreipti dėmesį į simbolius, kaip autoriaus ryšį su aplinka (Leliugienė, Klemkaitė, 2004).

2 skyrius. 10–13 METŲ MOKINIŲ, TURINČIŲ DIDELIŲ UGDYMO(SI) POREIKIŲ, KŪRYBINGUMO UGDYMO GALIMYBĖS TAIKANT DAILĖS TERAPIJOS METODUS TYRIMO METODOLOGIJA

Šiai dienai, inovatyvumo siekiančiame mokslo pasaulyje, kūrybingumo ugdymo tyrimus vykdo vis daugiau mokslininkų ir jų tyrimų rezultatai gana įvairūs (Jonynienė, 1987; Charles, Runco, 2001; Torrance, 1974; Vaitkevičienė, 2006; Лебедева, 2013, Grakauskaitė, Butkienė, 2005 ir kt.). Dažnai kūrybingumą tiriantys ir apie jo ugdymą pasisakantys autoriai laikosi dviejų nuomonių. Vieni teigia, kad kūrybingumas yra įgimtas ir jo negalima išlavinti, kitų nuomone, kūrybingumo lavinimo adekvatumas priklauso nuo ugdomosios aplinkos, pritaikytų metodikų, auklėjimo. Kaip teigia Beresnevičius (2010), kūrybinio mąstymo technikos gali būti įsisavinamos, o daugumos tų, kurie jas įsisavino, kūrybinės veiklos parametrai žymiai pagerėjo.

Kaip jau minėta literatūros šaltinių analizėje, dailės terapijos sesijų vienas iš tikslų – kūrybingumo skatinimas. Dailės terapijos sesijos buvo vedamos proto negalią turintiems vaikams (dideli specialieji ugdymo(si) poreikiai), kaip žinia, šių vaikų požiūris į save pačius yra pakitęs, dėl mokymosi specialiojoje ugdymo įstaigoje, dėl aplinkinių vertinimo, dažnai – nuvertinimo. Vienas iš daugelio, dailės terapijos, tikslų, padėti mokiniams pakeisti neigiamą savivaizdį, atskleisti jų kūrybinius sugebėjimus, suteikti pasitikėjimo ir drąsos sekantiems kūrybiniams ieškojimams.

Tiriamųjų amžiaus tarpsnis labai sudėtingas – 10–13 metai, tai ankstyvosios paauglystės laikotarpis. Pasak Leiteso (1996), paauglystės amžiaus tarpsnio krizė pavojinga paauglių pažangumui, motyvacijai bei jų talentams; paaugliui išgyvenant krizę tikėtinas kūrybingumo sumažėjimas. Na, o Vygotskis (1987) laikosi kitos šalies nuomonės, kad paauglystei, „pereinamajam amžiui“ yra būdinga aktyvi vaizduotė, fantazijos, kurios padeda paaugliui įveikti vadinamąją krizę (Petruolytė, 2007).

Tyrimo antrame etape buvo naudojamas kvaziekperimento, vienos grupės tyrimas laiko atžvilgiu, būdas. Tidikio (2003) teigimu, šis būdas naudojamas kai yra viena dalyvių grupė; sistemingai matuojami tam tikri grupės parametrai; laikotarpiu tarp dviejų matavimų taikomas tam tikras poveikio būdas; jei po tyrimo atsiranda pastebimas pokytis, galima daryti išvadą, kad pokytį sukėlė taikytas poveikis.

Toks tyrimo būdas buvo pasirinktas todėl, kad dirbama su viena eksperimentine mokinių grupe, dėl galimybės nebuvimo, pasirinkti dvi ekvivalentiškas klases, specialiojoje mokykloje. Pasak Bitino (1998, p. 89), „pilnavertis yra ir eksperimentas, kuris nagrinėja tik eksperimentuotojo

organizuotą ugdomąją veiklą, o jo struktūra ar rezultatyvumas nėra lyginami su analogiška kitų grupių veikla“.

Atlikto Torrance'o kūrybinės dalies antrojo testo rezultatai parodė, kad 10–13 metų mokinių, turinčių didelių SUP, kūrybinumo ugdymo galimybės, taikant dailės terapijos metodus yra realios. Atsižvelgiant į tiriamųjų charakteristikų sudėtingumą, psichologinę būklę sesijų metu, motyvacijos lygį saviraiškos aspektu, gautų kūrybingumo rodiklių pokytis patvirtina, kad dailės terapijos metodai ugdo kūrybingumą, 10–13 metų mokiniams, turintiems didelių SUP. Remiantis Tidikio (2003) žodžiais, būtina atkreipti dėmesį į tai, kad tiek kvaziekperimentinis, tiek kiti tyrimo metodai nėra apsaugoti nuo bendrų vidaus ir išorės validumą sąlygojančių įtakų. Į tokias įtakas būtina atsižvelgti, kad jų paklaidos nesukeltų abejonių dėl tyrimo išvadų.

2.1. Tyrimo metodika

Šiame skyriuje pristatytas 10–13 metų vaikų, turinčių didelių SUP, kūrybingumo ugdymo galimybės, taikant dailės terapijos metodus tyrimo organizavimas ir rezultatai. Tyrimas realizuotas per tris etapus.

I etapas – diagnostinis. Taikytas Torrance'o vaizdinės dalies antras testas. Tikslas – nustatyti tiriamųjų neverbalinį kūrybinį mąstymą prieš pradedant tyrimą.

II etapas – ugdomasis eksperimentas (kvaziekperimentas). Eksperimento metu buvo vedamos dailės terapijos sesijos tiriamiesiems. Eksperimente dalyvavo 7 mokinių grupė, kurių amžius 10–13 metų – ankstyvoji paauglystė. Pagrindinis eksperimento tikslas – dailės terapijos metodais (nepriklausomais kintamaisiais) daryti įtaką tiriamųjų grupei. Buvo pravesta 10 dailės terapijos sesijų (žiūrėti priede Nr. 11 „Dailės terapijos užsiėmimų sąrašas“), kurių metu buvo remtasi A. Vaitkevičienės (2008) metodinėmis rekomendacijomis, bei užsienio dailės terapeutų (L. Lebedevos, V. Oaklander) metodinėmis rekomendacijomis. Atsižvelgiant į tiriamųjų grupės ypatingumą ir didelių SUP įtaką, didelius elgesio ir emocijų sutrikimus, didžioji dalis dailės terapijos sesijų buvo vykdomos nedirektyviųjų metodų pagalba. Antrajame etape stebėtos vaikų kūrybingumo apraiškos, dailės terapijos direktyvių ir nedirektyvių metodų poveikis vaikų kūrybingumo ugdymui ir saviraiškai. Atlikta piešinių analizė.

III etapas – diagnostinis. Taikytas Torrance'o vaizdinės dalies antras testas. Tikslas – nustatyti tiriamųjų neverbalinį kūrybinį mąstymą prieš pradedant tyrimą.

Pirmajame ir trečiajame etapuose tyrimas buvo atliekamas pagal E. P. Torrance'o kūrybinio mąstymo testo metodiką.

E. P. Torrance'o metodikos pristatymas:

E. P. Torrance'o kūrybinio mąstymo testo (TTCT) antroji dalis pasirinkta nustatyti 10–13 metų mokinių kūrybingumo ugdymo galimybes dailės terapijos metodų pagalba, nes ji geriau nei kiti kūrybingumo testai parengti ir pritaikyti praktiniam naudojimui, kruopščiai parengta jų rezultatų skaičiavimo procedūra. E. P. Torrance'o nuomone, ištyrus mokinių kūrybinio mąstymo gebėjimus, būtų galima juos mokyti skirtingais metodais. Tai leistų geriau atsiskleisti kiekvieno mokinio individualioms kūrybinėms galioms ir potencijoms. Tinkamai pritaikyti dailės terapijos metodai pakeltų tiriamųjų savivertės lygmenį, skatintų drąsiau kurti, džiaugtis atliktais rezultatais, motyvuotų kūrybos procesui.

Prieš testą būtina atsižvelgti į šiuos darbo aspektus:

1. Testo atlikimo metu būtina sukurti gerą emocinę atmosferą. Vengti vartoti tokius žodžius kaip „testas“, „patikrinimas“, „egzaminas“ ir t.t., kadangi įtampa gali blokuoti kūrybingumo apraiškas. Testavimas tiriamiesiems turėtų būti kaip įtraukiantis žaidimas su įdomiomis užduotimis, kad skatinti vaikų vaizduotę ir alternatyvių atsakymų vaizduotę.
2. Optimalus tiriamųjų grupės dydis 15–35 asmenų, jaunų vaikų – 10–15, ikimokyklinio amžiaus vaikus rekomenduojama testuoti individualiai.
3. Vaizduojamosios testo dalies anrojo testo atlikimo laikas – 10 min., įskaitant instrukcijas, pasiruošimą, klausimus – 15 min.
4. Į vaikų pateiktus klausimus atsakyti kuo paprastesniais ir suprantamesniais žodžiais. Teikiant pavyzdžius naudoti kuo mažiau vaizduojamosios medžiagos.

TTCT sudaro 2 dalys: vaizdinė ir verbalinė. Verbalinė dalis turi 7 užduotis, vaizdinė užduotis – 3. Atsižvelgiant į vaikų sveikatos būklę, sutrikimų sudėtingumą ir gausumą, gautų testo atsakymų relevantiškumą, pasirinkta atlikti vaizduojamosios (kūrybinės) dalies antrą testo dalį.

Vaizdinės testo dalies antroji užduotis:

Antroji užduotis – ji gerai parodo vaiko vaizduotės galimybes, gebėjimą analizuoti ir išplėsti pradines idėjas. Užduoties atlikimui reikia sukurti paveikslėlį remiantis pateikta abstrakcija ir suteikti jai pavadinimą.

Užduočiai atlikti skirta 10 min.

3 lentelėje išskirti E.P. Torrance‘o neverbalinio kūrybingumo testo metodikos vertinimo kriterijai.

3 lentelė

E.P.Torrance‘o neverbalinio kūrybingumo testo metodikos vertinimo kriterijai

Vertinimo kriterijus	Rodiklio įvertinimas
Gausumas	Rodiklis nustatomas suskaičiavus užbaigtas figūras (jų skaičių). Maksimalus balų skaičius 10.
Lankstumas	Rodiklis nustatomas suskaičiavus kategorijų įvairovę pavaizduotose paveikslėliuose. Kategorijos paskiriami gali būti naudojami tiek piešiniai, tiek ir jų pavadinimai.
Originalumas	Maksimalus 2 balų įvertinimas, už neakivaizdžius atsakymus, kurie kartojasi mažiau nei 2% kartų. Minimalus – 0 balų, už atsakymus, kurie kartojasi 5% ir daugiau kartų. 1 balas skiriamas už pasikartojančius atsakymus nuo 2% - 4.9% kartų. Duomenys, apie kategorijos įvertinimą ir atsakymų originalumą, duoti 1-ame sąraše (priedas nr. 5), konkrečiai kiekvienai figūrai.
Detalumas	Vertinant atsakymų nagrinėjimo kruopštumą, balai skiriami už kiekvieną svarbesnę detalę (idėją), papildančią pradinę stimuliuojančią figūrą, tiek kontūro ribose, tiek ir už jo ribų.

4 lentelėje išskirti E.P. Torrance‘o neverbalinio kūrybingumo testo metodikos papildomų balų, už originalumą, vertinimo kriterijai.

4 lentelė

E.P. Torrance‘o neverbalinio kūrybingumo testo metodikos papildomų balų už originalumą vertinimo kriterijai

Vertinimo kriterijus	Vertinimo balas
Dviejų piešinių sujungimas	Skiriami 2 balai
Trijų-penkių piešinių sujungimas	Skiriami 5 balai
Šešių – devynių piešinių sujungimas	Skiriama 10 balų

Remiantis pateiktais E. P. Torrance‘o neverbalinio kūrybingumo vertinimo kriterijais buvo apskaičiuoti, tiriamųjų diagnostinių testų rezultatai.

2.2. Tiriamųjų ypatybės

Tyrimas buvo atliktas Klaipėdos „Medeinės“ mokykloje, joje mokosi apie 160 SUP turinčių mokinių, dirba apie 50 specialiųjų pedagogų. Kvaziekperimentinę grupę sudarė septyni mokiniai: dvi mergaitės ir penki berniukai. Tiriamaisiais buvo pasirinkti vienos klasės mokiniai, turintys didelių SUP.

Atlikto tyrimo metu buvo laikytasi etikos principų, tėvai/globėjai buvo supažindinti su dailės terapijos metodais ir jų taikymo būdais.

Tiriamųjų ypatybės pateiktos remiantis Klaipėdos pedagoginės psichologinės tarnybos išvadomis, kiekvieno tiriamojo atžvilgiu:

5 lentelė

Tiriamųjų ypatybės

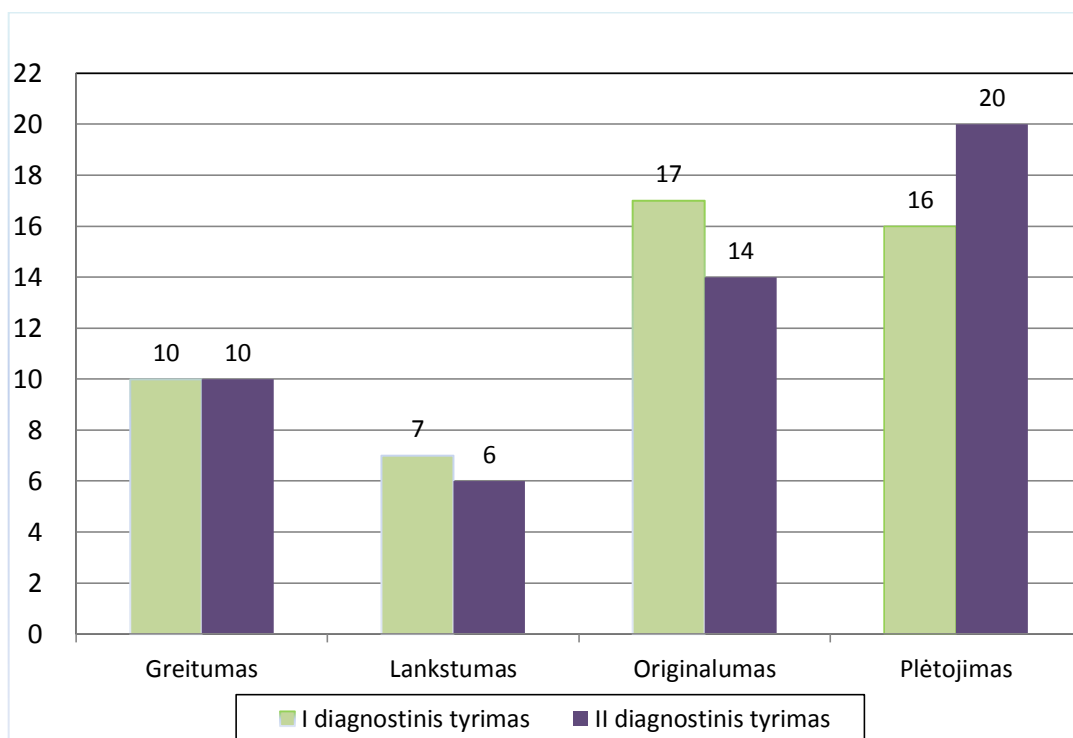
Vardas	Amžius	Klaipėdos PPT tyrimo išvados
Ieva	12 metų	Bendrieji intelektualiniai gebėjimai labai žemi, adekvataus elgesio, geba sukaupti dėmesį, aktyvus žodynas skurdus, žodžių reikšmės netikslios, žinios apie save ir artimą aplinką pakankamos. Neverbalinių intelektualinių gebėjimų stipriosios pusės – geri planavimo įgūdžiai, psichomotorinis greitis.
Deividas	11 metų	Nežymus protinis atsilikimas, aktyvumo ir dėmesio sutrikimai. Žodynas skurdus, sunkiai formuluoja atsakymus, sąvokos skurdžios, mąstymas konkretus. Įsiminimo procesas lėtas, apsunkintas, dėmesio koncentracija nestabili. Socialinė kompetencija neatitinka amžiaus
Justas	11 metų	Bendrieji intelektualiniai gebėjimai labai žemi, neverbalinių intelektualinių gebėjimų sąlyginai stiprioji pusė – psichomotorinis tempas. Nepakankamai susiformavę erdvės ir laiko vaizdiniai, silpnos pasaulio pažinimo žinios, žodines instrukcijas reikia paremti vaizdine medžiaga, demonstravimu.
Monika	12 metų	Kompleksinis sutrikimas: nežymus intelekto sutrikimas, lėtiniai somatiniai sutrikimai ir regos sutrikimai. Žinios apie save ir artimiausią aplinką silpnos, smulkioji rankų motorika nepakankamai išlavėjusi, gebėjimas suprasti skaitomą tekstą nepatenkinamas. Nesugeba atskirti išmonės nuo realybės, rišliai pasakoti.
Rytis	13 metų	Nežymus protinis atsilikimas, judesio ir padėties sutrikimas, neurologinis sutrikimas (epilepsija). Sąlyginai adekvataus elgesio, greitai pavargsta, agresijos požymiai. Silpnos pasaulio pažinimo žinios, žinios apie save ir artimiausią aplinką patenkinamos. Sunkiai rašo – smulkioji rankų motorika neišlavėjusi.
Karolis	13 metų	Nežymus protinis atsilikimas. Žinios apie save ir artimiausią aplinką nepakankamos. Erdvės ir laiko vaizdiniai nesusiformavę, pasaulio pažinimo žinios labai silpnos. Nesugeba skaityti, nurašo su klaidomis.
Julius	12 metų	Nežymus intelekto sutrikimas, aktyvumo ir dėmesio sutrikimai. Kalba skurdi, nepakankamai logiška, silpnas kontaktas, atsako tik į labai paprastus klausimus. Mokslumo lygis žemas.

Pateiktoje, tiriamųjų ypatybių, lentelėje, aprašoma kiekvieno tiriamojo charakteristika, tačiau derėtų vengti išankstinio nusistatymo vaiko gebėjimų atžvilgiu, apie kūrybingumo ugdymo galimybes, dailės terapijos sesijų metu.

3 skyrius. PEDAGOGINIO EKSPERIMENTO, FORMUOJANT MOKINIŲ, TURINČIŲ DIDELIUS SPECIALIUOSIUS UGDYMO(SI) POREIKIUS, KŪRYBINGUMĄ, TYRIMŲ ANALIZĖ

3.1. Didelius specialiuosius ugdymo poreikius turinčių mokinių grupės kūrybingumo tyrimo rezultatų analizė

I ir III tyrimo etape vaikų, turinčių didelių SUP, kūrybingumo testas, kuris susideda iš greitumo, lankstumo, originalumo ir gausumo rodiklių, atliktas naudojant E.P. Torrance (1974) kūrybingumo testo antrąją dalį. Tyrimo metu kiekvieno tiriamojo gauti rezultatai lyginami atskirose lentelėse, rodiklių pokyčiams pastebėti. Kiekvieno tiriamojo kūrybingumo duomenys pagal greitumo, lankstumo, originalumo ir gausumo kriterijus pateikiami paveikslėliuose.

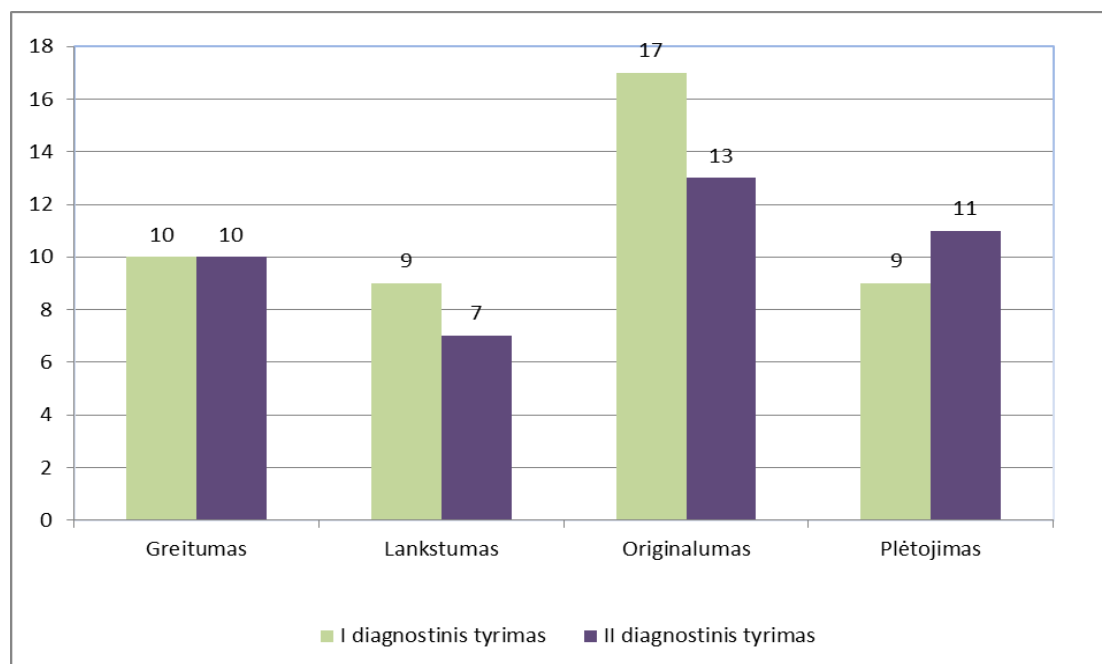
1 pav. Tiriamosios Ieva I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

Neverbalinio testo rezultatai skaičiuojami, palyginami ir pokytis skaičiuojamas balais nuo 0 iki 22. Atlikto I diagnostinio testo metu, tiriamosios Ievos, didžiausias balas matomas originalumo rodiklyje (žr. priede Nr. 12 „Vertinamasis lapas“). Mažiausiai balų, I diagnostinio testo metu, tiriamoji surinko kūrybingumo lygio nustatymo sudedamajame, lankstumo, rodiklyje.

Atlikto II diagnostinio testo metu didžiausią rodiklį parodė plėtojime, mažiausias, tiriamosios, kūrybingumo rodiklis matomas lankstume.

Lyginant I ir II atliktų diagnostinių testų gautus rezultatus matoma, kad I ir II diagnostinių testų metu, Ievos atliktų darbų, dailės terapijos sesijų metu, greitumo rodiklis išliko stabilus, tai reiškia, kad tiriamoji užbaigė visus 10 paveikslėlių jai skirtoje užduotyje (žr. priede Nr. 2, „Tiriamosios Ievos vaizdinės testo dalies „Užbaikite paveikslėlių“ rodmenys“). Lankstumo rodiklis I ir II diagnostiniuose testuose neženkiai skiriasi, jis didesnis I testo gautuose rezultatuose, tai liudija apie kategorijų pasikartojimą, užbaiktuose tiriamosios paveikslėliuose, II diagnostinio testo metu. Vieno iš kūrybingumo rodiklių – originalumo balas, didesnis atlikto I diagnostinio testo metu, tačiau matomas ženklus pokytis plėtojimo rodiklio. Atlikto II diagnostinio testo metu šis rodiklis pakilo 4 balais.

Apibendrinant tiriamosios Ievos gautus I ir II diagnostinių testų rezultatus galima teigti, kad kvaziekperimentinio tyrimo metu, naudojant dailės terapijos metodus, buvo išugdytas, vaikų turinčių didelių SUP, kūrybingumas, kadangi II diagnostinio testo rezultatai rodo vieno iš kūrybingumo rodiklių, balų pakilimą.

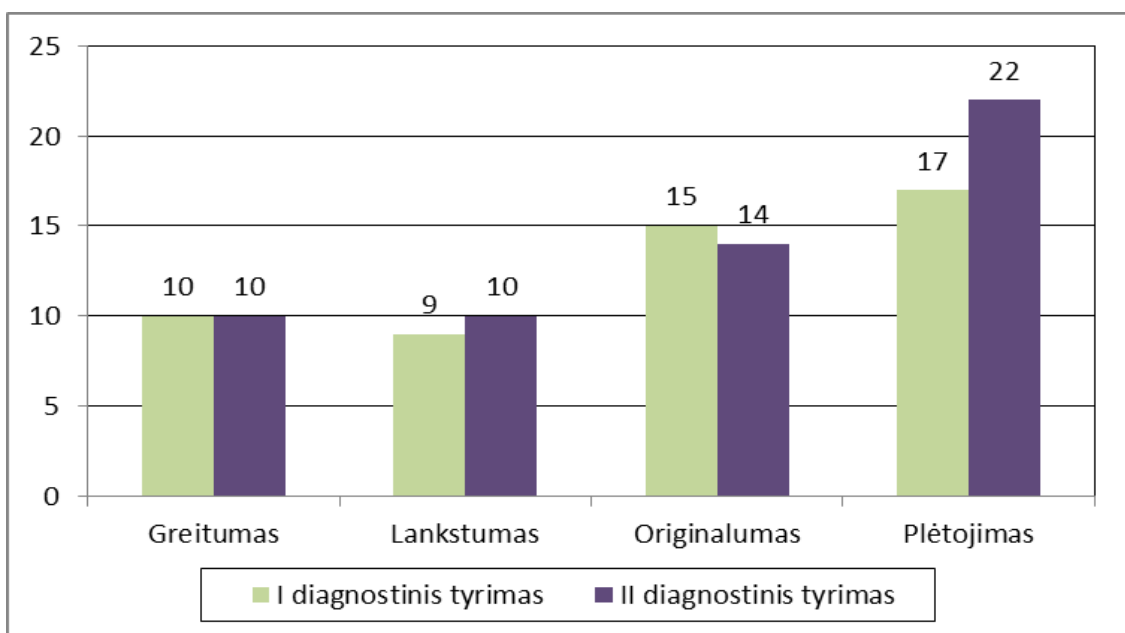
2 pav. Tiriamojo Deivido I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

Paveikslėlyje Nr. 2 pateikti tiriamojo Deivido I ir II diagnostinių tyrimų rezultatai. I tyrimo metu gautų rezultatų dėka matyti, kad originalumo rodiklis yra didžiausias, tuo tarpu mažiausiai balų įvertinti - lankstumo ir plėtojimo rodikliai .

II diagnostinio testo rezultatai rodo, kad originalumo rodiklis surinko daugiausiai balų (žr. 2 pav., „Tiriamajo Deivido I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai“). Mažiausiai balų, tiriamasis, gavo už kategorijų įvairovės nebuvimą – lankstumą (žr. priede Nr.13).

I ir II diagnostinių testų rodikliai žymi greitumo pokyčio nebuvimą. Lyginant abu diagnostinius testus pastebimas lankstumo ir originalumo rodiklių kritimas. Tiriamajo lankstumo, kaip kūrybingumo sudedamosios dalies, rodiklis pakito į teigiamą pusę.

Atsižvelgiant į tai, kad atlikto II diagnostinio testo rezultatai rodo vieno iš kūrybingumo rodiklio augimą, galima konstatuoti faktą: dailės terapijos metodai padeda ugdyti kūrybingumą, didelių SUP turintiems, 10–13 metų moksleiviams.

3 pav. Tiriamajo Justo I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

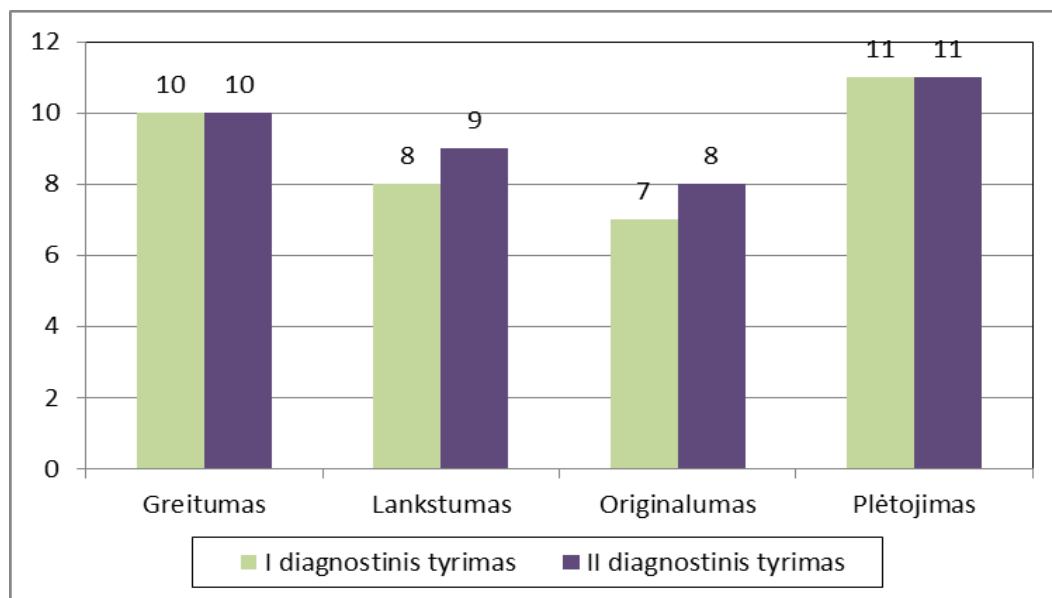
Neverbalinio tyrimo I diagnostinio testo rezultatai rodo, kad tiriamajo plėtojimo rodiklis yra didžiausias. Lankstumo rodiklis rodo skirtingų kategorijų pasirinkimą, kiekvienam atlikto testo paveikslėliui (žr. priede nr. 10, „Sąrašas Nr. 2 atsakymų, kurių originalumas vertinamas 2 balais, kategorijos“), šiuo atveju, lankstumo rodiklis yra žemiausias (žr. 3 pav. „Tiriamajo Justo I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai“).

II diagnostinio testo rezultatuose matyti, kad aukščiausias yra plėtojimo rodiklis, o žemiausi tiriamajo rezultatai balais – greitumas ir lankstumas.

Siekiant pamatyti pokytį tarp I ir II diagnostinių tyrimų, būtina palyginti abiejų testų gautus rodiklius. Greitumo ir lankstumo rodikliai išliko nepakitę. Autorės nuomone, šie du rodikliai nėra tokie vertingi, kaip originalumo ir plėtojimo rodikliai. Protinį atsilikimą turintiems vaikams

sudėtingą atlikti visas pateiktas užduotis visiškai išbaigtas, originalias ir išplėtotas. Pastarųjų rodiklių pokyčio nebuvimą galėjo nulemti, tiriamojo, pastangos įdomiai ir detaliam pabaigti piešinėlius. II tyrimo originalumo rodiklis neženkiai mažesnis už I diagnostinio tyrimo originalumo rodiklį. Vieno iš kūrybingumo rodiklio – plėtojimo, rodiklis stipriai išaugo, jis pasikeitė net 5 balais.

Remiantis gautais I ir II diagnostinių tyrimų rezultatais, galima teigti, kad tiriamasis Justas tapo kūrybingesniu, jo atlikto diagnostinio teste aptinkama daugiau kūrybinių detalių (žr. priede Nr. 4, „Tiriamojo Justo vaizdinės testo dalies „Užbaikite paveikslėlių“ rodmenys“), kas pastebėtina ir piešiniuose (žr. priede Nr. 22 „Justo dailinė raiška dailės terapijos užsiėmimų metu). Išvada – dailės terapijos metodai ugdo 10–13 metų vaikų, turinčių didelių SUP, kūrybingumą.

4 pav. Tiriamosios Monikos I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

Pavaizduotoje diagramoje (žr. 4 pav. „Tiriamosios Monikos I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai“), I diagnostinio tyrimo gautuose rezultatuose, didžiausias balų skaičius matomas ties plėtojimo rodikliu. Mažiausias gautas rezultatas, I diagnostiniame tyrime, tai originalumo rodiklis.

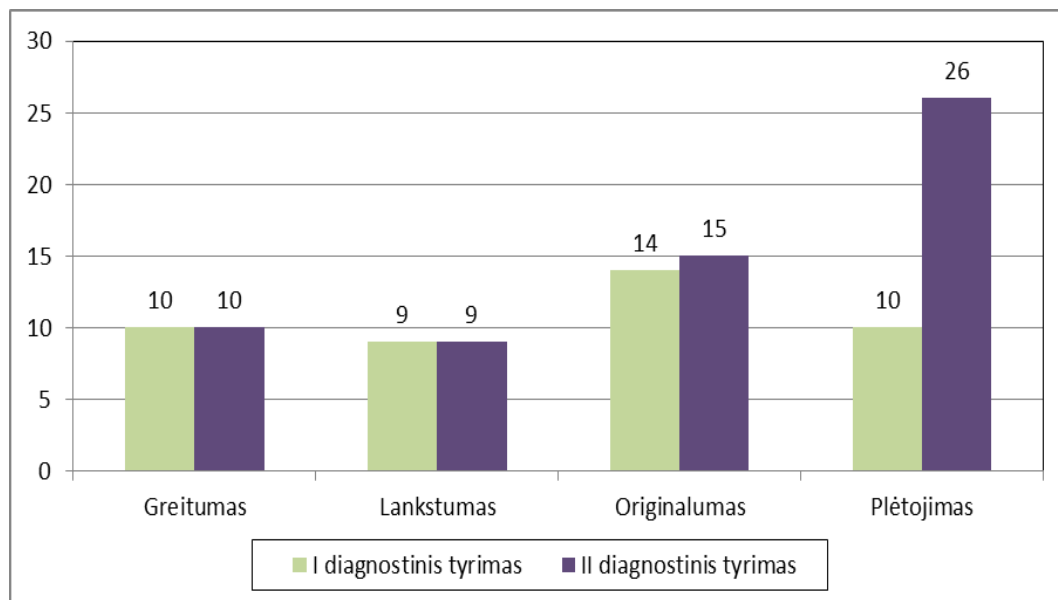
II diagnostinio tyrimo gauti rezultatai rodo, kad didžiausias kūrybingumo rodiklis yra plėtojimas.

Šio atvejo, I ir II diagnostinių testų rezultatų rodikliai rodo kūrybingumo augimą. I tyrimo greitumo rodiklis išliko nepakitęs. Tiriamosios lankstumo rodiklis, lyginant su I ir II diagnostinių

tyrimų rezultatais, išaugo vienu balu, analogiškas pokytis matomas ir originalumo rodiklio atžvilgiu. II tyrimo plėtojimo rodiklis liko toks pat kaip ir I diagnostinio tyrimo gautuose rezultatuose.

Remiantis, I ir II diagnostinių tyrimų gautais rezultatais, akivaizdžiais kūrybingumo rodiklių teigiamais pokyčiais, po eksperimentinės tyrimo dalies, galima teigti, kad didelių SUP turinti tiriamoji Monika, tapo kūrybingesnė.

Taigi, dailės terapijos metodai ugdo, 10–13 metų mokinių, turinčių didelių SUP, kūrybingumą.

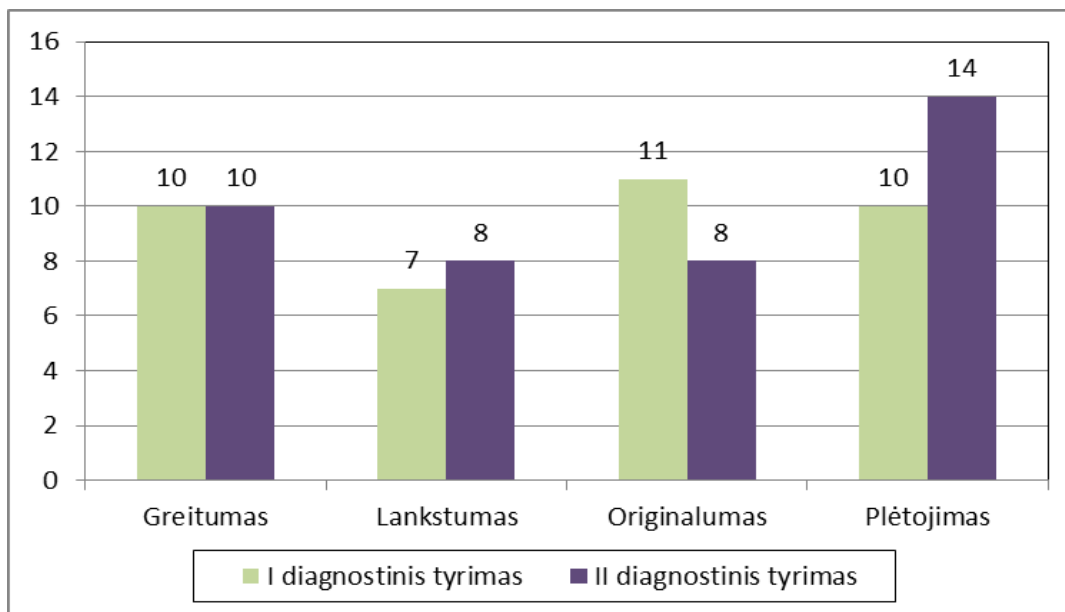
5 pav. Tiriamojo Ryčio I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

Tiriamąjį, I diagnostinio tyrimo rezultatuose (žr., 5 pav. „Tiriamąjo Ryčio I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai“) matomas didžiausias originalumo rodiklis. Mažiausiai balų surinkęs kūrybingumo rodiklis – lankstumas.

Plėtojimo rodiklis pasižymi kūrybinių detalių gausa, jis, tiriamojo II tyrimo gautuose rezultatuose, yra didžiausias. II diagnostinio tyrimo rezultatai rodo, kad lankstumo rodiklio balas mažiausias.

Analizuojant I ir II diagnostinių tyrimų gautus rezultatus, matoma, kad greičio ir lankstumo rodikliai nepakito, išliko stabilūs. Originalumas, tiriamojo atveju, pakilo 1 balu. Lyginant, I ir II tyrimo rezultatus, didžiausias pokytis matomas plėtojime, jis pakilo 16 balų.

Atsižvelgiant į tai, kad 2 kūrybingumo rodikliai padidėjo, vienas iš jų labai ženkliai, galime daryti išvadą, kad tiriamąjam, dailės terapijos metodai, padėjo tapti kūrybingesniu.

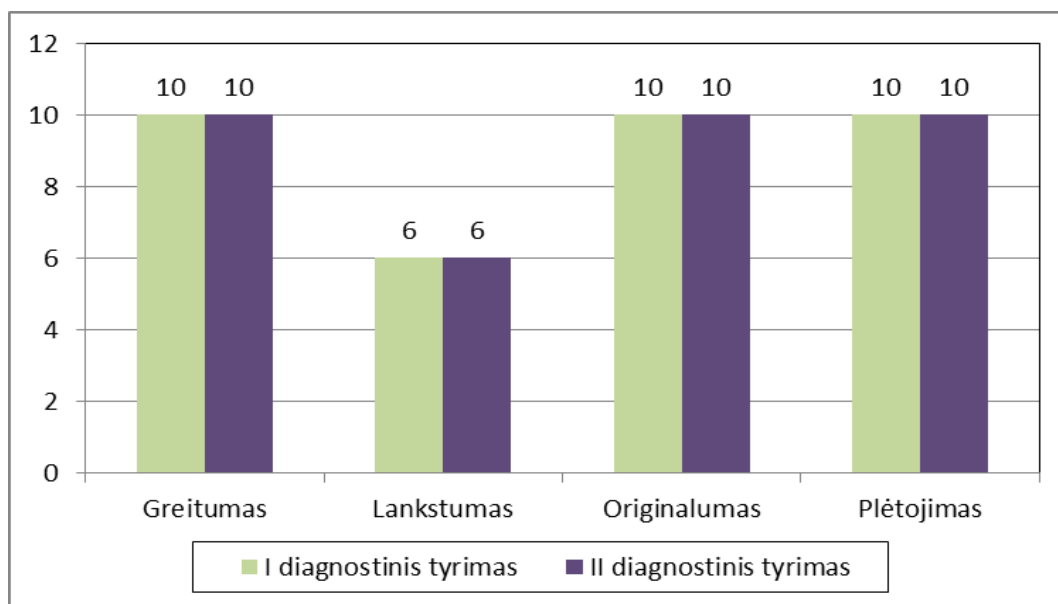

6 pav. Tiriamojo Karolio I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

Diagramoje pavaizduoto atlikto diagnostinio tyrimo rezultatai rodo, kad tiriamojo Karolio originalumo rodiklis yra didžiausias. Mažiausias, 7 balais, įvertintas lankstumo rodiklis (žr., 6 pav. „Tiriamojo Karolio I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai“).

II tyrimo metu plėtojimas išryškėjo kaip daugiausiai balų susrinkęs rodiklis, priešingai, mažiausiai balų, surinko du rodikliai – lankstumas ir originalumas.

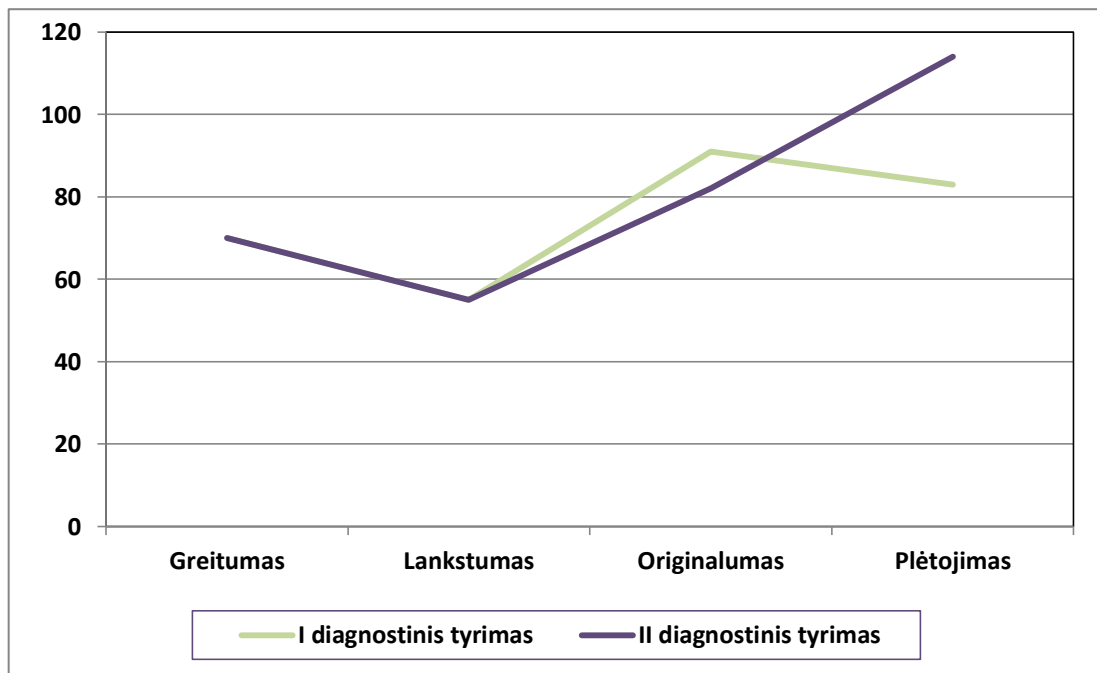
Lyginant I ir II diagnostinių tyrimų gautus rezultatus, greitumo rodikliai matomi nepakitę. Likę trys rodikliai pakilo: lankstumas – 1 balu, originalumas – 1balu, plėtojimas – 4 balais. Tokie teigiami rodiklių pokyčiai liudija apie Karolio kūrybingumo ugdymo galimybes, taikant dailės terapijos metodus.

7 pav. Tiriamojo Juliaus I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

Tiriamojo Juliaus, I ir II diagnostinių kūrybingumo testų gauti rezultatai, abiejuose tyrimų dalyse yra vienodi, tai reiškia, kad kūrybingumo rodiklių pokyčio nėra, tačiau nėra ir regresio požymių, kas SUP turintiems vaikams yra labai būdinga. Didžiausi, tiriamojo, kūrybingumo rodikliai yra greitumas, lankstumas, originalumas ir plėtojimas. Visi šie rodikliai vertinami 10 balų. I ir II tyrimo mažiausi rodikliai – lankstumo.

Remiantis I ir II diagnostinių tyrimų gautais rezultatais, nepakitusių rodiklių balais, galima daryti išvadą, kad tiriamojo kūrybingumo lygis nepakito. Stabilumas, autorės nuomone, galėtų būti prevencine priemone prieš regresavimą, didelių SUP turintiems vaikams.

8 pav. Bendras I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai

Diagramoje pavaizduotas I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, matuojamas nuo 0 iki 120 balų. I bendrame grupės diagnostiniame tyrime aukščiausiu balu pasižymi originalumo rodiklis. Žemiausias, visų grupėje dalyvavusių tiriamųjų, kūrybingumo rodiklis – lankstumas (žr. 8 pav. „Bendras I ir II diagnostinių kūrybingumo tyrimų rezultatų palyginimas, balai“).

II bendro grupės tiriamųjų diagnostinio tyrimo rezultatai rodo, kad daugiausiai balų skirta plėtojimo rodikliui.

Lyginant I ir II bendro grupės tiriamųjų diagnostinius tyrimų rezultatus matyti, kad tiek I tyrime, tiek ir II tyrime greitumo rodiklis toks pat, II bendrame grupės tiriamųjų diagnostiniame tyrime jis nepakito. Lankstumo rodiklis II diagnostinio tyrimo etape nepakito, ir I bendrame tiriamųjų grupės diagnostiniame tyrime lankstumo rodiklis įvertintas 55 balais, ir II tyrime lankstumo rodiklis yra 55 balai.

Originalumo rodiklis I bendro tiriamųjų grupės diagnostinio tyrimo etape yra didesnis, negu II diagnostiniame tyrimo etape. Lyginant I ir II bendro diagnostinio tyrimo rezultatus, matomas plėtojimo rodiklių pokytis 31 balu (nuo 83 iki 114).

Apibendrinant gautus, I ir II, bendro tiriamųjų grupės diagnostinio kūrybingumo tyrimo rezultatus, galima daryti išvadą, kad dailės terapijos metodų pagalba yra ugdomas vaikų, turinčių

didelių SUP, kūrybingumas. Tai leidžia teigti akivaizdžiai matomas kūrybingumo rodiklių teigiamas pokytis, II bendro tiriamųjų grupės diagnostinio tyrimo etape.

3.2. Tiriamųjų charakteristikos ir jų kūrinių analizės

3.2.1. Bendra Ievos charakteristika

Tiriamoji Ieva yra penktos specialiosios klasės moksleivė, jai 12 metų. Mergaitė gyvena globos namuose kartu su vyresniu broliu, gimdytojai buvo atimtos motinystės teisės. Nors Ieva, pagal savo metus, mažo ūgio, klasėje ji yra aktyviausia pamokų metu, stengiasi, siekia gerų rezultatų moksle, reikalui esant sudrausmina ir kitus klasės draugus, galima sakyti, kad ji yra klasės „vedančioji“. Iš mokomųjų dalykų geriausiai sekasi matematika, neblogai lietuvių kalba, gamta ir žmogus, dailė, kaip ir daugumai vaikų labai patinka kūno kultūros pamokos. Tiriamoji yra drąsi, smalsi, kiek į agresiją linkusi mergaitė, mokosi labai aktyvioje, impulsyvioje, sunkių elgesio sutrikimų turinčių vaikų klasėje. Dailės terapijos užsiėmimų metu, nelinkusi, grupėje, komentuoti savo darbų, mieliau savo darbą pakomentuoja „ausis į ausį“, su užsiėmimo vadove.

Dailės terapijos sesijų metu Ievos piešiniuose išryškėjusios problemos:

Mergaitė piešia mažus, kartais labai mažus objektus, o tai, pasak Benoit (2012), gali byloti apie apleistumo jausmą. Taip pat, Ieva renkasi mažesnio formato lapą piešimui, tokį pasirinkimą būtų galima interpretuoti kaip vaiko savistabą, susikaupimo požymį. Toks vaikas nesistengia „užimti visos teritorijos“, gal dėl pasitikėjimo trūkumo, o kartais dėl ribotų, lengvai patenkinamų poreikių. Mergaitė gana smulkmeniška, piešiniuose galima pamatyti nemažai smulkių detalių, objektų – o tai vienas iš kūrybingumo rodiklių. Piešinių spalvinė gama nestipriai svyruojanti, matoma tos dienos nuotaikos, emocinės būsenos įtaka. Kaip minėta, tiriamojo nelinkusi aptarinėti savo darbus, bet piešiniai kalba už ją. Kairioji pieštų darbų pusė atspindi tiriamosios prisiminimus apie praeitį, namus, šeimą. Darbuose „Aš“ (žr. pav. Nr.9) ir „Rožės krūmas“ (žr. priede Nr. 20, pav. Nr. 21) Ieva pavaizdavo didelius vandens telkinius – jūrą, tai sako apie mergaitės ilgesį mamai. Didžiojoje dalyje piešinių tiriamoji tarsi perskyrė lapą į dvi dalis – praeitį ir dabartį. Kaip jau trumpai aptarta, vaikas jaučia didelį ilgesį, dalinai gyvena praeities prisiminimais. Dabartis išreikšta objektais, kurie simbolizuoja nestabilumą, matyti prasidėjusios paauglystės požymiai, tokie, kaip medis falo formos, vaikų žaidimo aikštelės, sūpuoklių vieta piešinyje, taip pat apie tai gali byloti. Medis su vaisiais, nupieštais medžio vainike, anot Hammer (1954) reiškia, kad Ieva jaučiasi priklausoma, o tai būtų

sunku paneigti, globos namai, kuriuose gyvena Mergaitė, yra valstybinė įstaiga su begale taisyklių, savų įstatymų, suvaržymų. 9 pav., autorės nuomone, labiausiai atspindi tikrąją Ievos vidinę būseną. Kaip minėta, mergaitė guvi, judri, aktyvi klasės draugė, kartais tvarkdarė, dažnai išdaigininkė, tačiau, galima teigti, kad tai mergaitės kaukė. Tiriamoji, gyvendama vaikų globos namuose, labai ilgisi motiniškos meilės, savų namų aplinkos. Šiame paveiksle matomas akivaizdus vienišumo jausmas.

9 pav. Ieva, 12 metų, „Aš“, spalvoti pieštukai, 2014 – 01 – 29.

3.2.2. Bendra Deivido charakteristika

Tiriamasis Deividas yra penktos specialiosios klasės moksleivis. Iš pažiūros berniukas ramaus būdo, žemas, smulkaus sudėjimo vaikas, švelniu balsu. Jam labai trūksta pasitikėjimo savimi, nepripažįsta savo gebėjimų, būdingas motyvacijos nebuvimas. Iš ramaus vaiko greitai tampa nervingu, kitus erzinančiu, mosuojančiu kumščiais. Tiriamasis dažnai kalba apie neigiamus dalykus, tokius kaip: „susideginsiu“, „sudeginsiu namus“, „išeisiu ir negrįšiu“, „mirsiu“ ir t.t. Užsimena apie blogus santykius šeimoje, smurto užuomazgas. Vaikui labai trūksta dėmesio, apkabinimų, bendravimo. Susitikus visada nori prisiglausti, paklausti kaip sekasi, tikėdamasis, kad ir jis bus užkalbintas, išklaustas.

Dailės terapijos sesijų metu, Deividas, nupiešė nedaug darbų. Kaip minėta, tiriamajam sunku atlikti kokį nors darbą dėl motyvacijos ir pasitikėjimo stokos. Vaikas turi didelių SUP, dažną nuotaikų svyravimą, tai stipriai pasireiškė ir dailės terapijos sesijų metu. Tiriamojo kurybingumas pasireiškė viename iš jo sudedamųjų rodiklių – plėtojime. Pradžioje eksperimento berniuko

popieriaus lapas dažnai likdavo baltas, nepalietas, įsibėgėjus tyrimo eksperimentinei daliai vaikas po truputį pradėjo piešti, bet bendro darbų aptarimo vengė.

Dailės terapijos sesijų metu Deivido piešiniuose išryškėjusios problemos:

Tiriamąjį dailinę raišką, dailės terapijos sesijų metu, skurdi, dėl vaiko nesugebėjimo atsipalaiduoti, eksperimentuoti. Jis bijojo sugadinti lapą, ne taip, negražiai nupiešti. Užsiėmimų metu teko stipriai motyvuoti, kalbėtis, drąsinti, skatinant pabandyti piešti laisva ar tam tikra tema. Paprašytas nupiešti savo namą, vaikas atsisakė tai daryti, kol galiausiai nupiešė ir subraukė nupieštą objektą. Priešinimasis prašymui nupiešti namą, dažniausiai reiškia priešinimąsi savo gyvenamajai aplinkai. Galima teigti, kad tiriamajam negera namuose, tai atspindi jo namo piešinyje pavaizduotos daugiau nei kelios durys, tai sako apie norą pabėgti iš jį supančios artimiausios aplinkos (Benoit, 2012). Nors berniuko piešinių nedaug, bet juose aiškiai matoma vaiko vienatvė, nepatenkintas bendravimo poreikis, problemos šeimoje. Jas tiriamasis įvardija ir žodžiu pasakodamas, kaip ginsis nuo mamos draugo, ką jam padarys, jeigu dar kartą elgsis blogai jo atžvilgiu.

Deivido piešiniuose matyti jo prasta socialinė adaptacija – aplinkos nebuvimas, apie intraversiją ir menkavertiškumo jausmą byloja neproporcingi dydžiai „Mano namas“ (žr. priede Nr.21, pav.23) piešinyje. Kaip ir berniukas, taip ir piešiniai „sako“, kad vaikas ilgisi ramių dienų namuose. Deivido charakteristikai iliustruoti pasirinktas jo piešinys pavadinimu „Aš“ (žr. pav.10). Vaikas dažniausiai būna piktas, priešiškas atrodančia veido išraiška. Pabendravus su berniuku ir įsigilinus į jo šeimos gyvenimą, tokia jo būseną nestebina. Vaikas savo priešišku visiems, tarsi iš anksto ginasi, jam atrodo, kad visi nusiteikę naudoti smurtą prieš jį. Deividą apgynęs vaikas, tampa jo draugu, gaila, bet ne ilgam.

10 pav. Deividas, 11 metų, „Aš“, flomasteriai, 2014 – 01 – 29.

3.2.3. Bendra Justo charakteristika

Tiriamasis yra penktokas, mokosi specialiojoje klasėje, vaikas vardu Justas. Berniukas puikiai sutaria su tiriamąją Ieva, seka jos pavyzdžiu, siekia mokslumo. Tačiau Justui sekasi kur kas sunkiau, negu jo draugei, todėl dažnai, tiriamoji Ieva, gina Justą, padeda atlikti užduotis, pasakinėja. Vaikas nekonfliktiškas, vengia muštynių mokykloje.

Justas gyvena globos namuose su vyresne sese, paklaustas kiek jo šeimoje narių, berniukas negalėjo pasakyti tikslaus skaičiaus, tik atsakė, kad labai daug. Žinoma, kad mama dirba ir gyvena Vokietijoje, jai buvo atimtos motinystės teisės dėl vaikų nepriežiūros ir daugelio kitų priežasčių.

Dailės terapijos sesijose Justas dirbo noriai, iš pradžių vaikas nebuvo linkęs detalizuoti savo piešinių, bet užsiėmimų eigoje, atsirado daugiau smulkių detalių.

Dailės terapijos sesijų metu Justo piešiniuose išryškėjusios problemos:

Tiriamasis dailės terapijos sesijų metu dažniausiai renkasi vidutinio dydžio lapus. Ant tokio formato lapo nupieštas piešinys rodo, kad vaikas yra lengvai prisitaikantis, lankstus. Piešimui Justas, dažniausiai, renkasi paprastą arba spalvotus pieštukus. Drožtuko berniukas neprašo, jam tinka vidutinio smailumo pieštukai, tai, pasak Bedard (2010), vėlgi, rodo, kad pasirinkusiajam priskiriamos tokios savybės kaip lankstumas, mokėjimas prisitaikyti. Jo filosofija – „gyvenk ir netrukdyk gyventi“.

Daugiausiai kartų pasikartojusi tema, tiriamojo piešiniuose, tai namo vaizdavimas. Namo vaizdinys matomas lapo kairėje pusėje ir keliuose piešiniuose – centrinėje lapo dalyje. Lapo kairėje nupieštas namas rodo, kad vaiko mintys sukasi apie praeitį, jis negyvena dabartimi ir nenumato ateities.

Tiriamojo piešinyje „Aš“ (žr. pav.11) nėra nupieštos saulės, tai rodo, jo berniukas neturi autoriteto arba juo yra pats sau. Piešinyje matomi lengvi debesys, pasak Bedard (2010), rodo, kad tiriamasis yra jautrus jį supančiai socialinei aplinkai. Taip pat, pasak autorės, piešdamas debesis, vaikas mums praneša, jog jis suvokia, kad jo dienos gali būti kupinos ir malonių, ir nemalonių akimirklų. Pagrindinis objektas piešinyje yra didžiulis laivas. Benoit (2012) rašo, kad didelius laivus piešiantis vaikas mėgsta kontroliuoti netikėtumus, nekenčia pasikeitimų. Ši transporto priemonė išsiskiria tuo, kad keliauja vandeniui. Taigi, tai susiję su emocijomis ir sąjūsimis. Laivu plaukia daug žmonių, bet savęs šiame laive, Justas neįvardijo, pažymėjo, kad jo išvis nėra šiame piešinyje. Laivo gale nupiešta vėliava, galėtų simbolizuoti tapatybę ir pasididžiavimą. Trikampio figūra, virš vėliavos, nukreipta į viršų pasako apie vaiko jautresnę prigimtį, jo intuityvumą, kūrybingumą aukštesnį lygį. Tokiam vaikui jėgų teikia rami, bet smalsi energija; jis nuolatos trokšta naujų žinių,

tačiau toks vaikas, pasak Bedard (2010), labai išrankus. Paukščiai, tiriamojo darbe, galėtų simbolizuoti žinią arba žinias, kurių vaikas labai laukia. Neįprasto medžio pavaizdavimas rodo, kad berniukas turi lakią vaizduotę, jis kūrybingas. Medžio pagrindas – tvirtas kalnelis, kuris, kaip ir palmė, stovi kairėje pusėje, kuri simbolizuoja praeitį. Galima interpretuoti, kad vaikas jautėsi turįs tvirtesnę pagrindą praeityje, su savo šeima, kad ir kokia ji buvo.

Tokiuose tiriamojo piešiniuose, kaip „Mano svajonė“ (žr. priede Nr.22, pav.35.), „Rožės krūmas“ (žr. priede Nr.22, pav.34.), „Mano namai“ (žr. priede Nr.22, pav.30), „Mano šeima“ (žr. priede Nr.22, pav.28.), „Namas“ (žr. priede Nr.22, pav.27.) matomas nuolatos pasikartojantis namo vaizdinys, tai galėtų liudyti apie tiriamojo kūrybingumo stoką, tačiau taip teigti negalime, nes vaiko piešiniuose matoma nemažai įvairių kūrybinių detalių.

Analizuojant tiriamojo Justo piešinius, svarbu paminėti, kad namai vaizduojami gana dideli, o tai reiškia, kad vaikas išgyvena labiau emocinį, o ne protinį laiko tarpsnį. Piešinyje „Mano svajonė“ (žr. priede Nr. 22, pav.35.), namas nupieštas popieriaus lapo centre, tai simbolizuoja dabartį. Darbo pavadinimą susiejant su piešinio požymiais, galima interpretuoti, kad turėti namus, kuriuose visa šeima gyventų vėl drauge, yra vaiko didžiausia svajonė. Kairėje lapo pusėje nupiešti du žmogeliukai, tai mama ir tėtis – praeities prisiminimai. Durų šiame name nėra, bet greičiausiai vaikas tiesiog pamiršo jas nupiešti, nes kituose namų piešiniuose durys pavaizduotos. Palyginus namų ir durų proporcijas, jos vaizduojamos gana mažos, tai anot Benoit (2012), rodo sunkumus užmezgant ryšį su kitais žmonėmis, nepasitikėjimą.

Vienuose tiriamojo darbuose saulė matoma kairėje pusėje, bet ne pilna, kituose saulės apskritai nėra, tai gali byloti apie motinos autoritetą, bet, greičiausiai, apie jo nepakankamumą, epizodiškumą.

Apie tiriamojo kūrybingumą byloja matomos detalės jo piešiniuose.

Justo charakteristikos apibendrinimui pasirinktas jo piešinys „Aš“ (žr. pav.11). Autorę sudomino šis berniuko darbas, dėl to, kad vaikas labai kruopščiai dirbo, pavaizdavo daug veikėjų, bet paklaustas, kurioje vietoje yra jis pats, tiriamasis pabrėžė, kad jo nėra tame darbelyje, kaip, beje ir visuose likusiuose Justo kūrinuose. Jis neidentifikuoja savęs, jaučiasi nereikalingu.

11 pav. Justas, 11 metų, „Aš“, flomasteriai, 2014 – 01 – 29.

3.2.4. Bendra Monikos charakteristika

Monika mokosi specialiosios mokyklos penktoje klasėje. Mergaitė priklauso klasės neramiesiems vaikams. Tiriamoji aukšta, stambi ir stipri neklaužada, bet tuo pat metu ir jautri, švelnumo norinti asmenybė. Į pamokančias kalbas, prašymus elgtis tinkamai tiriamoji turi vieną atsakymą – NE. Monika yra gana kūrybingas vaikas, bet dažnai turi svarbesnių „reikalų“, tai klasės agitavimas maišto kėlimui, kitų erzinimas, garsus kalbėjimas, necenzūrinių žodžių vartojimas.

Monika gyvena globos namuose, turi vyresnę sesę ir brolių. Sesė taip pat mokosi specialiojoje mokykloje, o brolius lanko vieną iš miesto gimnazijų. Brolius tiriamoji mini, bet jų santykiai prasti, brolius nenoriai bendrauja. Sesės mokykloje laikosi išvien.

Dailės terapijos sesijų metu monikos darbų produktyvumas priklausė nuo jos nuotaikos. Kartais ji būna rami ir noriai, su susikaupimu piešia, o kartais visa grupė negali dirbti dėl mergaitės išdaigų. Mergaitei, kaip ir visiems grupės dalyviams, trūksta motyvacijos dirbti, nes netiki savimi, savo sugebėjimais. Pasitenkinimo šypsena atsirasdavo mergaitės veide tada, kai gale dailės terapijos sesijos aptardavome piešinius ir ji pastebėdavo, kad jos piešiniai idomūs ir gražūs, žinoma, vadovei tai tekdavo įrodyti.

Dailės terapijos sesijų metu Monikos piešiniuose išryškėjusios problemos:

Mergaitės darbuose, neskaitant kampuotų namo konstrukcijų, vyrauja lenktos linijos. Jos, pasak Benoit (2012), liudija apie švelnumą, atvirumą, sutarimą. Iš tiesų, kartais tiriamosios Monikos elgesys būna nepriekaištingas, tuomet mergaitė stropiai dirba, būna drausminga mokinė, puiki pagalbininkė.

Pastebimas stereotipinis vaizdavimas – tai to paties pešinio pasikartojantis piešimas be priežasties, paprastai labai elementarus arba su gausybe detalių (Benoit, 2012). Monikos darbuose, subjektai, dažniau išdėstyti apačioje, o ji reiškia pasamonę, materialius dalykus, fizinius poreikius, instinktus. Joje išreiškiami pasamonės impulsai. Analizuojant spalvų simboliką, Monikos darbuose, atliktuose dailės terapijos sesijose, pastebimi daugiau šiltesnių spalvų tonai. Tai pasako apie tiriamąją, kad ji yra ekstravertiška asmenybė, turinti emocingą temperamentą. Spalvų gausa rodo prisitaikymą prie aplinkos. Monikos piešinys „Mano namas“ (žr. priede Nr.23, pav.39) nupieštas ir nuspalvintas tik paprasto pieštuko pagalba. Interpretuojant galima teigti, jog mergaitė slopina jausmus, emocijas susijusias su namų prisiminimais, ilgesiu jiems. Vengeris (2007) rašo, kad vienodas atspalvis, tame pačiame piešinyje yra aiški žinia, mažiau neaiškumų analizuojant ir aiškinant – tarsi vaikas nieko nenori slėpti. Priešingai jis nori būti atrastas ir suprastas.

Piešinyje „Medis“ (žr. priede Nr.23, pav.40), matomas, tiriamosios susidomėjimas priešingos lyties atstovais, ji tai išreiškia ir garsine forma, ir veiksmais, to visai nesigėdydama. Medžio piešinys tarsi užbraukytas raudona, juoda, žalia, mėlyna spalvomis. Raudona, anot Benoit (2012), yra tonizuojanti, reiškianti veiksmą, spalva. Taip pat ji simbolizuoja troškimų galią, judėjimą į priekį. Juoda spalva siejama su kaltės jausmu (be to, tiriamoji visą sesijos laiką grąšino lapą užbraukyti juodai), kartais ši spalva rodo norą būti labiau matomam. Nors juoda spalva dažnai reiškia gedulą, ji taip pat gali reikšti neigimą arba maištavimą.

Mėlynos spalvos, užbraukytame plote nėra daug, bet tai galima susieti su motinos ieškojimu, nes Monika gyvena globos namuose, be to, dažnai užsimena apie mamą, buvusius namus.

Žalia spalva susijusi su pagarba sau, noru būti pripažintam ir vertinamam, troškimu bendrauti.

Kaip minėta, Monikos darbuose, dažniausiai vaizduojamas namas. Jis vaikų namuose atspindi socialinį jausmą.

Saulė, namo piešiniuose, pavaizduota per vidurį arba dešiniau. Galima interpretuoti, kad vaikas trokšta savo aplinkai suteikti truputį šilumos. Taip pat, tai gali reikšti, kad autoritetu dalinasi abu tėvai, tačiau, žinoma, kad tiriamoji yra globojama valstybinės įstaigos, todėl šią simbolio padėtį reikėtų vertinti, labiau kaip ilgesį tėvams. Viename iš namo piešinių, saulė pavaizduota su veidu, tai pasak Benoit (2012), byloja apie subjekto nebrandumą, infantilinės stadijos animizmą ir Edipo kompleksą. Darbe „Mano svajonė“ (žr. priede Nr.23, pav.38), pavaizduotas namas su dvigubomis durimis, apvestomis juoda linija. Benoit (2012) rašo, kad dviejų pagrindinių durų vaizdavimas – tai tėvų nesutarimo ženklas, nesvarbu, jie išsiskyrę, ar gyvena kartu. Stačiakampio formos durys, apvestos juoda stora linija, atskleidžia nerimą, kurį kelia sąlytis su kitais žmonėmis.

Langai, piešinyje, pavaizduoti suskirstyti į keturias dalis, tai kelia kontrolės įspūdį. Ant namo stogo rūkstantis kaminas rodo, kad jame vyksta gyvenimas. Piešinyje, geltonos spalvos santykis gana didelis su kitomis spalvomis. Ši spalva pozityvi, tai optimizmo, džiaugsmo simbolis, bet, ne tiems vaikams, kurie kenčia nuo naktinio šlapinimosi. Kaip žinoma, tiriamoji tai iš tiesų išgyvena ir ne tik nakties metu.

Visi namo piešiniai pavaizduoti ant didesnio ar mažesnio kalnelio, tai gali rodyti norą turėti ar sugrįžti į namus, kuriuose lauktų mama ir tėtis.

Analizuojant tiriamosios piešinį „Rožės krūmas“ (žr. priede Nr.23, pav.43), matoma, kad mergaitės rožės auga prie namo, tik šį kartą jis be langų, be durų, be kamino, galbūt ji svajoja, tikisi savo šeimos, namų šilumos ateityje, bet suvokia, kad praktiškai, tai neįmanoma. Monikos rožės krūmas, anot mergaitės, be spyglių, bet su didelėmis šaknimis, krūmas su daug žiedų. Gėles prižiūri ji pati. Spyglių nebuvimas, galėtų reikšti gynybinių procesų nebuvimą, didelės, bet paviršinės šaknys – prastą socialią ataptaciją, menkas šeimos vertybes. Didelis žiedų kiekis gali reikšti, mergaitę globojančių, supančių žmonių gausą.

Bendraujant su tiriamąja Monika kasdien ir vis labiau ją pažystant, nebuvo galima pasirinkti kito piešinio jos charakteristikos iliustarvimui. Mergaitei patinka dėmesys, mėgsta garsiai reikšti savo nuomonę, tiek teigiamą, tiek neigiamą, erzinti kitus. Monikai būdingas demonstratyvumas, kurio simbolius galima įžvelgti ir piešinyje.

12 pav. Monika, 12 metų, „Aš“, spavoti pieštukai, 2014 – 01 – 29.

3.2.5. Bendra Ryčio charakteristika

Tiriamasis Rytis yra penktosios specialiosios klasės moksleivis. Klasėje jis yra tiriamosios Monikos draugas, kartais priešas – du blogiukai dažnai nepasidalina lyderio pozicijos. Rytis geras vaikas, bet dėl savo negalios dažnai nesuvokia savo negatyvių veiksmų, gailisi, atsiprašo. Blogas elgesys, priekabiai kitų mokinių atžvilgiu baigiasi smurto apraiškomis, kurių metu tiriamasis dar labiau supykęs, klasėje, sesijų metu, sukelia chaosą, darbui netinkamą atmosferą.

Ryčio aukštas mokslumo lygis tose dalyko pamokose, kurios jam patinka. Berniukas beveik nerašo ir neskaito, tai sukelia sunkumų ugdymo procese, turi gerą klausomąją atmintį. Pasižymi smalsumu, domėjimusi nauja veikla. Apie, jo manymu, teisingai, gražiai atliktus darbus yra linkęs garsiai girtis, didžiulis prieš klasės draugus. Kartais neskiria realybės nuo fantazijų. Mėgsta įsikūnyti į kokį nors personažą pvz: piratą ar kokios nors profesijos atstovą pvz: gaisrininką, kareivį ir visą dieną juo „būti“.

Tiriamasis turi namus, kuriuose savaitgaliais gyvena su mama ir dar keliais giminaičiais. Nuo pirmadienio iki penktadienio vaikas nakvoja mokyklos bendrabutyje. Tėčio nepažįsta.

Berniukas pasižymi agresyviu elgesiu, jam sunku gražiai bendrauti su aplinkiniais, nesulaukęs jam palankaus atsakymo, gausiai vartoja necenzūrinius žodžius, imasi prievartos, naudoja smurtą prieš kitus vaikus.

Dailės terapijos sesijų metu Ryčio piešiniuose išryškėjusios problemos:

Tiriamąjo piešiniuose matomi objektai, tokie kaip pakeltų rankų vaizdavimas, kuriose laikomas šaltasis ginklas koreliuoja dideliu agresyvumu. Tai rodo fizinės jėgos, vyriškumo svarbą. Taip pat, tai galima interpretuoti, kaip seksualumo užuominas, kas būdinga tokio amžiaus paaugliams. Tiriamąjo piešinys „Aš“ (žr. pav.13) parodo vaiko kompensacinio elgesio formą, kaip ypač aukšto savęs vertinimo, kas neatitinka Ryčio realios savijautos.

Dažniausiai iš pasikartojančių objektų, Ryčio piešiniuose, būtų galima išskirti namo vaizdinį. Hammer (1954) teigia, kad psichoanalitiškai namo vaizdinys projektuoja realius autoriaus namus arba svajones apie būsimus namus. Tai rodo ir berniuko namo vaizdavimo vieta – kalnas. Namas ant kalno, anot Bedard (2007) simbolizuoja norą, svajone turėti namus. Po piešinio „Mano namas“ (žr. priede Nr.24, pav.48) aptarimo paaiškėjo, kad tiriamasis trokšta naujo, gražaus namo, kuriame gyventų pats vienas. Šios temos piešinys šiek tiek smulkesnis už kitų temų darbus, tai gali būti apie šeimos ryšių susilpnėjimą, „namų jausmo“ neturėjimą. Namo dydis atspindi vaiko išgyvenamą emocinį tarpsnį. Durys, vaizduojamos namo piešinyje, vidutinio dydžio, pasižyminčios kūrybinėmis detalėmis, gali reikšti, kad tiriamasis bendrauja ir būna atviras priklausomai nuo situacijos, emocinės

būklės. Ryčio namo piešiniai nupiešti su visomis struktūrinėmis dalimis, kurios, kaip rašė Vaitkevičienė (2006), rodo apie tam tikrą tiriamojo kognityvinę brandą (Bieliauskas, 1981). Visuose namo piešiniuose vaizduojamas kaminas, jis, pasak Morkvėnaitės (1997), yra esminė namo piešinio sudedamoji detalė. Rūkstantys dūmai iš kamino, gali simbolizuoti „šeimos židinio kūrenimą“, veiksmą namo viduje. Namų durų rankenos, Ryčio piešiniuose pavaizduotos dešinėje pusėje, tai pasak Benoit (2012) reiškia vaiko susidomėjimą ateities įvykiais, pramogomis. Tokį vaiką reikia nuolat skatinti ir motyvuoti. Nori greito rezultato, mėgsta staigmenas. Langų vaizduojamuose namo piešiniuose daug ir jie ne maži, tai reiškia, kad vaikas domisi gyvenimu ir jam nepavyksta būti patenkintam: trokšta vis daugiau ir geriau. Toks vaikas ambicingas ir reiklus, tai nėra savaimė neigiamas dalykas, bet jis privalo suvokti ir pripažinti savo ribas, kas realiai yra beveik neįmanoma, dėl didelių SUP. Visuose namo piešiniuose nėra pavaizduotos saulės, kuri simbolizuoja vyriškumą – galbūt tai tėvo nebuvimo vaiko gyvenime ženklas, bet galima matyti nupieštus debesis, vienur tamsesnius, kitur šviesesnius. Debesis rodo vaiko jautrumą tėvų sukurtai arba socialinei atmosferai. Kuo aplinka skurdesnė, aplink namą, tuo silpnesnė vaiko socialinė adaptacija. Ryčio namo aplinkoje galima pastebėti augančią gėlę, kuri galėtų simbolizuoti vaiko poreikį būti pastebėtam, padėtam, pagirtam, norą patikti.

Dailės terapijos sesijų metu, tiriamajam, sunkiausiai sekėsi piešinių aptarimo dalis. Susidarė nuomonė, kad vaikui tiesiog sunku papasakoti ką jis nupiešė. Pagalvojęs, tiriamasis, pateikdavo trumpus, lakoniškus piešinio paaiškinimus ir nesileisdavo į gilesnius darbo aptarimus.

Jeigu į Ryčio piešinius žvelgti iš kūrybinės pusės, tai galima teigti, kad berniukas naudoja daug kūrybinių detalių savo dailinėje raiškoje, dailės terapijos sesijų metu. Tyrimo metu, Ryčio kūrybingumas buvo matuojamas sudedamųjų kūrybingumo rodiklių pagalba. Apskaičiavus rodiklių pokytį nustatyta, kad po eksperimentinės tyrimo dalies, ženkliai išaugo plėtojimo rodiklis, o tai byloja apie dailės terapijos panaudotų metodų ugdomąją galimybę, kūrybingumo atžvilgiu.

Ryčio piešinys „Aš“ (žr. pav.13), puikiai atspindi patį berniuką, jo demonstratyvumą, agresyvumą ir kitus būdo bruožus, įtakotus ir neįtakotus protinės negalės.

13 pav. Rytis, 13 metų, „Aš“, spalvoti pieštukai,
2014 – 01 – 29.

3.2.6. Bendra Karolio charakteristika

Tiriamasis Karolis yra berniukas, kuris mokosi penktoje specialiojoje klasėje. Karolis judrus, besišypsantis vaikas, nuolatos svyruojančios emocinės būklės. Konfliktiška asmenybė, dažnai įsivelia į ginčus su bendraamžiais, niekuomet nepripažįsta savo kaltės. Tiriamojo mokslumo lygis labai žemas, berniukas neskaito, nerašo, nesubega taisyklingai pasakyti sakinio, nerišliai kalba. Nesuvokia tvarkos laikymosi taisyklių, garsiai kalba pamokų, užsiėmimų metu, supykes puola oponentą.

Karolio tėvai išsiskyrę, berniukas pats pasirinko tėvo globą, kiti du broliai gyvena su mama. Tiriamasis darbo dienomis gyvena mokyklos bendrabutyje, savaitgaliui važiuoja namo pas tėtį. Žinoma, kad šeimos iširimas Karoliui buvo skaudus išgyvenimas ir vaikas ilgai dvejojo, kol pasirinko vieno iš tėvų globą.

Dailės terapijos sesijų metu Karolio piešiniuose išryškėjusios problemos:

Visuose berniuko piešiniuose, kokia tema bebūtų, dominuoja namo vaizdinys. Galima tai susieti su patirta emocine trauma dėl šeimos iširimo. Namas vaiko prisiminimuose liko kaip vieta, kurioje visi, kažkada, buvo drauge ir laimingi. Vaitkevičienės disertacijoje (2006) pažymima, Kad E.

Romanovos nuomone, pirmenybė namo vaizdiniui rodo piešinio autoriaus saugumą, sėkmę arba šių poreikių ignoravimą. Tiriomojo namas vaizduojamas gana didelis, tai pasak Bedard (2010) reiškia, kad berniukas šiuo metu išgyvena labiau emocinį, o ne protinį tarpsnį. Karolio piešiniuose gausu įvairiausių detalių, kurios sukelia judesio įspūdį, galbūt netgi sąmyšio jausmą. Bieliausko (1981) nuomone, kūrybinės detalės rodo aukštesnį piešinio lygį ir kartu aukštesnį kognityvinės brandos lygį. Didžioji dalis tiriomojo namų piešiniuose pavaizduota visą kiemo teritoriją juosianti tvora, pasak Benoit (2012), tai reiškia apribojimus. Saulė berniuko piešiniuose vaizduojama daugiau dešinėje negu kairėje pusėje – autoritetas siejamas su tėvu, tačiau saulė vaizduojama ne visa, o tik dalis, tai ženklas, kad tėvų buvimas, vaiko gyvenime, epizodinis ir nepakankamas. Didžiojoje piešinių dalyje vaizduojamas vandens telkinys, kuriami Karolis maudosi su broliais. Piešinyje „Aš“ (žr. pav.14) pavaizduoti net du tvenkiniai. Vienas kairėje – praeitis, kitas – dešinėje – ateitis. Kairiajame vandens telkinyje nupieštas vienas besimaudantis vaikas, dešiniajame – du, tai būtų galima interpretuoti, kaip Karolio pasirinkimo, gyventi su tėvų, atvaizdavimą. Šiame vaiko darbe stipriai šviečianti saulė pavaizduota kairėje – motinos pusėje. Galima teigti, jog vaikas jaučiasi kaltinamas, dėl praeityje padaryto pasirinkimo. Takeliai, vedantys link tvenkinių, gali reikšti ilgesio, motinai, ženklus. Nemažai simbolių, berniuko piešiniuose, rodo, kad vaiko mintys susijusios su praeitimi. Su tokiu vaiku derėtų kalbėtis apie teigiamus praeities įvykius tam, kad būtų sustiprintas jo tikėjimas praeitimi. Toks vaikas, anot Bedard (2010), nemėgsta pernelyg staigių pasikeitimų, jam reikia laiko susitaikyti su viena ar kita mintimi. Atrodo, kad jam labiau patinka mažesnių už jį vaikų draugija. Savo elgesiu jis nerodo poreikio užaugti, kartais lieka panašus į kūdikį. Namų stogas, pasak Benoit (2012), simbolizuoja globą, sąmonę ir dvasingumą. Karolio namų stogas yra labiau išsytęs į dangų, trikampio formos, tai vyriškumo simbolis. Kaminas – visų nupieštų namų stogų puošmena. Vaizduojamas kaminas simbolizuoja šiltus jausmus, intymius santykius, tarp name gyvenančių žmonių (Остер, Гоулд, 2000). Namų aplikoje matomi medžiai, juos tiriamasis galėjo nupiešti spontaniškai, pagal jo apskritimą arba falo formą galima manyti, kad vaikas turi poreikį išreikšti save kaip berniuką. Kai kurie medžiai, augantys kieme, vaizduojami su vaisiais – obuoliais. Skirtingi autoriai ne vienodai interpretuoja medžio vaisių vaizdavimą. Vaitkevičienė rašo, kad Hammer (1985) nuomone, nupiešti vaisiai reiškia, jog Karolis jaučiasi priklausomas, kiti autoriai (Ch. Koch, 1958 (Koch cituoja Романова, 2001)), obuoliai simbolizuoja išgyvenamą kaltės jausmą, dar kitos autorės (Романова, 2001) nuomone, tiriamasis savo veikloje trokšta pasiekti rezultatų. Iš dalies, visas interpretacijas galima pritaikyti berniuko analizuojamam namo ir jo aplinkos vaizdiniui.

Kūrybinių detalių, Karolio darbuose gausu, tiek namo, kaip pagrindinio objekto, vaizdavime, tiek jo aplinkoje. Atliktų I ir III diagnostinių tyrimų metu, surinktų ir palygintų balų rezultatai parodė, kad kūrybingumo rodiklių duomenys pakito. Kūrybingumo rodikliai yra keturi: greitumas, lankstumas, originalumas ir plėtojimas. Ženkliusias plėtojimo rodiklio pokytis. Dailės terapijos metodų taikymo galimybės, kūrybingumo ugdymui, pasiteisno, vaiko piešiniuose atsirado daugiau, įdomesnių, nuolat nepasikartojančių detalių, drąsiau panaudotos įvairios spalvos. Stebint ir analizuojant Karolio elgesį sesijų metu, pastebėta, kad vaikui nereikia didelių pastangų, kad pradėtų piešti, tai jam gaunasi natūraliai, dėliojant detalę po detalės, popieriaus lape. Išanalizavus tiriamojo darbus, matyti pasikartojantys stereotipiški piešiniai, kas paneigtų berniuko kūrybines galias, tačiau, kaip minėta, kūrybingumą sudaro keturi rodikliai, iš kurių du pakilo: lankstumas – 1, plėtojimas – 4. Galima teigti, kad penktoje specialiojoje klasėje besimokantis Karolis yra kūrybingas berniukas.

Berniuko charakteristikos iliustravimui pasirinktas vaiko piešinys „Aš“ (žr. pav.14). Vaikas piešdamas tokia tema, atvirai pavaizdavo savo socialinę aplinką, santykį su ja, jausmus ir troškimus.

14 pav. Karolis, 13 metų, „Aš“, spalvoti pieštukai, 2014 – 01 – 29.

3.2.7. Bendra Juliaus charakteristika

Tiriamasis yra penktos specialiosios klasės mokinys vardu Julius. Berniukas ūmaus būdo, nuolatos nepatenkintas jį supančia aplinka, skundžiasi skriaudžiamas, nors konfliktas dažniausiai inicijuojamas jo paties. Tiriamojo mokslumo lygis labai žemas, nors tėvai nuolatos lankosi mokykloje ir iš mokytojų reikalauja matomų teigiamų rezultatų Juliaus ugdyme, realiai berniukas

negali gerai mokytis dėl protinio atsilikimo. Tiriomojo tėvai nepripažįsta vaiko negalės, taip dar labiau traumodami jį, menkindami jo pasitikėjimą savimi. Berniukas neskaito, užrašo tik savo vardą, nurašo su klaidomis, kalba nerišliai sakiniiais. Tėvų pastangų dėka, tiriamasis jaučiasi išskirtinis ir dažnai neadekvačiai reaguoja į mokytojų prašymus, užduotis pamokų metu, suprasdamas tai kaip puolimą, norėjimą sumenkinti jo gebėjimus.

Tiriamasis Julius su klasės draugais sutaria vidutiniškai, geriausio draugo joje neturi, savo niurzgėjimu kelia klasiokų nepasitenkinimą. Vaikai dažnai ant jo pyksta dėl melagysčių, kitų apkaltinimo nebūtais dalykais. Berniuko nuolatinė būseną – negatyvi, apatiška jį supančiai aplinkai. Vaiką sunku sudominti nauja veikla, motyvacijos lygis labai žemas. Idomi ir verta, vaiko dėmesio veikla, tai kompiuteriniai žaidimai, berniukas gyvena žaidimų įspūdžiais, giriasi pasiektais rezultatais, užkariavimais ir t.t.

Dailės terapijos sesijų metu Julius negatyviai reaguodavo į kiekvieną užsiėmimo temą, jam jos atrodė neįdomios, neįveikiamos, pradėdavo piešti tik tada, kai pamatydavo tai darant aplinkinius. Piešinių aptarimo dalyje, Julius savo darbus aptardavo labai trumpai ir neaiškiais, nerišliais sakiniiais, trūkčiodamas pečiais, taip parodydamas, kad pats sunkiai suvokia ką nupiešė. Tik keletai akimirų prabėgus, apžiūrėjęs savo darbą, trumpai papasakodavo apie piešinyje vykstantį veiksmą, įvardindavo asmenis, objektus.

Dailės terapijos sesijų metu Juliaus piešiniuose išryškėjusios problemos:

Išanalizavus tyrimo eksperimentinės dalies rezultatus (piešinius), tiriomojo darbuose galima pastebėti dažniausiai pasikartojančius namų, automobilių, automobilių stovėjimo aikštelių, garažų vaizdinius. Taip pat, dėmesį atkreipė piešinys tema „Aš“ (žr. pav.15). Julius pavaizdavo savo veidą. Galva didelė, pasak Benoit (2012), didesne galva visada vaizduojama mažų vaikų piešiniuose, tai galima paaiškinti kaip protinio sutrikimo įtaką. Didelės galvos vaizdavimas rodo savojo „aš“, kuris suvokiamas kaip gyvenimo centras arba esminė jo dalis, svarbą. Nupieštas veidas atspindi niūrią, liūdną nuotaiką, peršasi mintis, kad vaikas jaučia nepasitenkinimą. Niūri veido išraiška gali byloti apie depresijos požymius, rigidiškumą, asocialumą, negatyvizmą (Vengeris, 2007). Įvairios puošmenos, aksesuarai, kaip tiriomojo atveju kepurė, reiškia demonstratyvumą. Julius turi kalbos sutrikimų, tai atspindi jo pavaziduotos siauros, sučiauptos lūpos.

Kaip minėta, vaiko piešiniuose namas, automobilis, įvairi mechaninė technika yra pasikartojantys vaizdiniai. Vienuose piešiniuose namas vaizduojamas daugiabučio tipo, kituose nuosavo namo tipo. Žinoma, kad berniukas gyvena daugiabutyje, galbūt vaikas namą supranta, kaip stereotipiškai vaizduojamą, su trikampio formos stogu, tai galėtų nulemti ir jo namo vaizdinį

popieriaus lape. Viename iš piešinių pavaizduotas perregimas namas, tai pasak Bedard (2010), rodo, kad turime reikalų su meluoti mėgstančiu vaiku, pripratusiu slėpti savo mintis. Dažnai vaikas puikiai suvokia savo elgesį ir jaučia kaltę. Dauguma namų vaizduojami su kaminais, iš kai kurių rūksta tamsūs dūmai, iš keletos nerūksta, vienas namas be kamino. Pasak Benoit (2012), kaminas su rūkstančiais dūmais rodo, kad namo viduje verda gyvenimas. Kaminas be dūmų liudija apie spontaniškumo nebuvimą šeimoje, jausmų slopinimą. Gausūs dūmai rodo, kad namuose, dažnai tarp tėvų, tvyro vidinė įtampa. Visas šias interpretacijas galima pritaikyti tiriamojo namo kamino vaizdiniui.

Tiriamojo nuosavo tipo namai vaizduojami tik su keliais langais ir kartais langeliu stoge. Langai byloja apie vaiko domėjimąsi aplinka, spręsdžiant iš negausaus langų skaičiaus, Julius nėra aktyvus aplinkos tyrinėtojas. Durys, anot Bedard (2010), parodo, kokį ryšį vaikas užmezga su savo aplinka. Keliuose namo vaizdiniuose durys pavaizduotos neįprastai, tarsi dvigubai įrėmintos. Vaitkevičienės disertacijoje (2006) rašoma, kad pasak Knoff (1990), neįprasta durų vaizdavimas rodo, kad piešinio autorius nepasitiki aplinka, norintiems su juo bendrauti tyčia stengiasi sudaryti kliūtis.

Saulė vaikų piešiniuose dažnai vaizduojamas simbolis, Juliaus darbuose ji taip pat vaizduojama, tik ne visuose piešiniuose toje pačioje pusėje ir vietoje. Saulė simbolizuoja vyriškąją energiją, siejama su nepriklausomybe ir kovingumu. Piešinyje „Mano svajonė“ (žr. priede Nr. 26, pav. 71), saulė nupiešta dešinėje pusėje ir labai maža. Lapo dešinėje nupiešta saulė, pasak Bedard (2012), rodo, kad vaikas suvokia savo tėvą. Benoit (2010) rašo, kad mažos saulės vaizdavimas siejamas su silpnu tėvo autoritetu. Galima tai susieti su Juliaus pasakojimu apie nuolatinį tėvo nebuvimą namuose, jo sunkų darbą vairuojant sunkvežimį, ilgas keliones. Piešinyje, laisva tema, „Mano miestas“ (žr. priede Nr.26, pav.65), saulės vaizdavimas per vidurį lapo sako apie abiejų tėvų autoritetą vaikui, tačiau stipriai spinduliuojanti saulė gali byloti apie nepakeliamą valdžią. Lengvi, permatomi debesėliai gali reikšti susirūpinimą esama padėtimi (Benoit, 2012).

Tiriamojo piešiniuose gausiai pavaizduoti automobiliai, autotechnika gali reikšti vyriškumą, tai būdinga berniukų piešiniam.

Piešinyje „Mano namas“ (žr. priede Nr.26, pav.66) tiriamasis stengiasi pavaizduoti realia savo gyvenamą vietą. Daugiabučiai su daugybe standartinių langų ir durų gali būti realybės atvaizdas arba ženklas apie šeimos vertybių nebuvimą, anonimiškumą. Dvigubos durys gali reikšti nesutarimą tarp tėvų, o jų gausumas – norą pabėgti iš tam tikros aplinkos.

Piešinio kieme pavaizduoti vaikai, tai, anot Juliaus, visi jo draugai. Žinant, kad vaikui sunku susirasti draugų, su jais sutarti, pasak Vengerio (2007), galima daryti prielaidą, kad vaikas jaučiasi vienišas, nepatenkintas bendravimo poreikis.

Gėlės vaiko piešiniuose reiškia troškimą patikti, pasikartojantį gėlių vaizdavimą piešiniuose galima įvardyti kaip Edipo komplekso apraiškas (Bedard, 2010).

Kvaziekperimentinio tyrimo etapo metu stebint Julijų ir analizuojant jo darbus, pastebėtas kūrybingumo ugdymo, dailės terapijos metodais, teigiamas rezultatas. Jis pasireiškė piešinio detalių gausumu, neįprastu namo durų vaizdavimu, netikėtu spalvų panaudojimu.

Tiriamąjį Juliaus piešinį „Aš“ (žr. pav.15) nuotaika atspindi berniuko nuolatinę kasdienę jo būseną. Šis piešinys, tai tarsi berniuko autoportretas.

15 pav. Julius, 12 metų, „Aš“, spalvoti pieštukai, 2014 – 01 -29.

Išvados

1. Remiantis atlikta mokslinės literatūros analize, galima formuluoti išvadas, kad dailės terapija, tai vienas iš kūrybingumo ugdymo būdų, pasireiškiantis meninės saviraiškos metu. Dailės terapijos proceso ypatybės, jame naudojami metodai, taikomi 10-13 metų vaikams, turintiems didelių SUP, padeda skatinti ir ugdyti kūrybingumą. Kūrybingumas priklauso nuo daugelio veiksnių ir jų tarpusavio sąveikos. Mokslinėje literatūroje, pažymimi kūrybingumą lemiantys veiksniai, tokie kaip asmenybės bruožai, aplinkybės, artimiausioje socialinėje aplinkoje vyraujanti nuomonė ir visuomenėje egzistuojantis požiūris bei nuostatos į kūrybingumą, jam sudarytos sąlygos.
2. Remiantis atlikta Torrance'o kūrybingumo testo struktūros ir panaudojimo sąlygos analizę, atsižvelgiant į didelių SUP turinčių mokinių ribotas galimybes ir numatant galimus nerelevantiškus užduočių rezultatus, buvo atliktas Torrance'o kūrybinės dalies antras testas. Kūrybingumo testo antra dalimi matuoti kūrybingumą sudarantys rodikliai: greitumas, lankstumas, originalumas ir plėtojimas.
3. Atlikta, vaikų, dalyvavusių dailės terapijos sesijose, piešinių analizė atskleidė, kad dailės terapijos proceso ypatybės ir naudojami metodai daro poveikį tiriamųjų kūrybingumui. Tai patvirtina, piešiniuose pagausėjęs detalių, simbolių skaičius – plėtojimas – vienas iš kūrybingumo rodiklių.
4. Pravedus numatytą dailės terapijos sesijų skaičių, panaudojus diagnostinius kūrybingumo testus ir įvertinus, 10–13 metų vaikų, turinčių didelius SUP, kūrybingumo ir jo rodiklių ypatybes, galima teigti, kad dailės terapijos metodai daro poveikį: 10-13 metų vaikų, turinčių didelių SUP, kūrybingumui. Palyginus gautus, diagnostinių kūrybingumo testų, rezultatus, matomas vieno iš kūrybingumo rodiklių augimo pokytis, 31 balo skirtumu (nuo 83 iki 114).

Literatūros sąrašas

1. Allport, G.W. (1998). *Tapsmas. Svarstymai apie asmenybės psichologiją*. Vilnius: Vaga.
2. Ambrukaitis, J. (Sud.) (2003). *Specialiojo ugdymo pagrindai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
3. Anderson, E. F. (1994). *Art – centered education and therapy for children with disabilities*. Springfield: Charles c Thomas. Publisher.
4. Bagdonas, A. (1995). *Mokymosi sunkumai ir negalės*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
5. Balčiauskienė, J. (2010). *Galimos meno terapeuto veiklos sritys ir funkcijos teikiant psichosocialinę pagalbą specialiujų poreikių asmenims* (Nepublikuotas magistro darbas, Šiaulių universitetas, 2010).
6. Bedard N. (2009). *Vaikų piešiniai*. Vilnius: Baltos lankos.
7. Benoit J., A. (2010). *Nupiešk man avį*. Vilnius: Baltos lankos.
8. Beresnevičius, G. (2010). *Kūrybiškumo ir kūrybinio mąstymo edukacinės dimensijos* (Nepublikuota daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 2010).
9. Betensky, M. (2002). *Self – discover through self – expression*. Springfield, Illinois; Charles C Thomas.
10. Brazauskaitė, A. (2000). *Žymų ir vidutinį protinį atsilikimą turinčių vaikų savivokos plėtimo galimybės meniniame procese*. *Pedagogika*, 44, (p. 174-182).
11. Brazauskaitė, A. (2001). *Žymaus ir vidutinio protinio Atsilikimo vaikų savivokos ugdymas daile* (Nepublikuota daktaro disertacija, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2001).
12. Brazauskaitė, A. (2005). *Raidos sutrikimų turinčių asmenų dailinės saviraiškos bruožai bei ugdymo galimybės*. N. Norkūnienė (Red.). *Neįgaliųjų meninis ugdymas* (p. N. Norkūnienė (Red.). *Neįgaliųjų meninis ugdymas: metodikos ir terapijos aspektai* (p. 30 – 37). Vilnius: LAMUC.
13. Butkienė, G., Kepalaitė, A. (1996). *Mokymasis ir asmenybės brendimas*. Vilnius: Margi raštai.
14. Charlton, S. (2004). *Dailės terapija ilgamečiams psichiatrijos ligoninių pacientams* (p. 203–221). In Dalley, T. (2004), *Dailė kaip terapija*. Vilnius: Apostrofa.

15. Csikszentmihalyi, M.; Schiefele, U. (2000). *Meninis ugdymas, žmogaus vystymasis ir išgyvenimų ypatumai*. Šiuolaikinės meninio ugdymo koncepcijos. Sud. V. Matonis. Vilnius: Enciklopedija.
16. Dapkutė, A. (2003). *Kalba be žodžių*. Vilnius: VĮ Rafaelis.
17. Dumčienė, A. (2001). *Kūrybingumo ugdymo aspektai*. Kaunas: LKKA.
18. Elijošienė, I. (1998). *Vaikai turintys intelekto sutrikimų*. Ambrukaitis, J. (Sud.). (1998). Specialiųjų poreikių vaikai. Šiauliai.
19. Gage, N.L., Berliner, D.C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alma littera.
20. Galkienė, A. (2005). *Heterogeninių grupių didaktika: specialieji poreikiai bendrojo lavinimo mokykloje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
21. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind*. New York: Basic Books Inc.
22. Gevorgianienė, V. (2002). *Kūrybiškumo apraiškos vidutiniškai sutrikusio intelekto asmenų veikloje*. Mokytojo asmenybė ir specialiųjų poreikių mokinių kūrybiškumo ugdymas, 68psl.
23. Grakauskaitė-Karkockienė D. (2003). *Kūrybos psichologija*. Vilnius: Logotipas.
24. Grakauskaitė-Karkockienė, D. (2006). *Kūrybos psichologija*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
25. Gučas, A. (1959). *Mokinių gabumai ir jų ugdymas*. Kaunas.
26. Guilford, J. P. (1967). *The nature of human intelligence*. New York: McGraw – Hill.
27. Hallahan D.P., Kauffman J.M. (2003). *Ypatingieji vaikai*. Vilnius: Alma littera.
28. Heber R., A. (1959). *Manual on Terminology and Classification in Mental Retardation*. Washington D. C. American Association on Mental Deficiency.
29. Yalom, I. D. (1970). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy*. New York: Basic Books.
30. Jonynienė, V. (1987). *Jaunesniųjų moksleivių kūrybinio mąstymo ugdymas*. Vilnius: Pedagogikos mokslinio tyrimo institutas.
31. Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
32. Jung C. G. (1999). *Psichoanalizė ir filosofija*. Vertė: Arlickas, Z., Rėgalaitė, O., Seibutis, K., Tumavičiūtė, I. Vilnius: Pradai.
33. Kasperavičienė, G., Sabaliauskienė, R., Rimkienė. R. (Sud.) (2002). *Jūs ne vieni. Šeimoms, auginančioms specialiųjų poreikių vaikus*. Vilnius: Garnelis.
34. Kralikauskas, J. (1993). *Psichologijos įvadas*. Kaunas: Šviesa.
35. Kriukelienė, L. (2009). *Dailės terapija*. Kaunas: Vitae litera.

- Kriukelienė, L. (2008). *Dailės terapijos metodai*. Lietuvos bendrosios praktikos gydytojas, tomas XII, Nr. 11. (p. 787 – 790).
[http://www.vitaelitera.lt/ojs/index.php/bendrosios praktikos gydytojas/article/viewFile/379/374](http://www.vitaelitera.lt/ojs/index.php/bendrosios_praktikos_gydytojas/article/viewFile/379/374) (žiūrėta 2014- 03-28)
36. Kučinskienė, R. (2006). *Dailės terapija*. Seminarų užrašai. Vilnius: Kronta.
37. Lapėnienė A. (2005). *Mokymosi procesas mediacinėje priemonių sistemoje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
38. Leliūgienė, M., Klemkaitė, J. (2004). *Dailės terapija socialiniame darbe su vaikais*. Vilnius: Spauda.
39. Leliūgienė, M. (2002). *Dailės terapijos taikymo galimybės*. Vilnius.
40. Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrosios programos (1997). Vilnius.
41. Lukas, A. (1983). *Mąstymas ir kūryba*. Vilnius: Mintis.
42. Lowenfeld V., Brittain W. L. (1987). *Creativ and mental Growth*. New York: Macmillan publishing company.
43. Mankauskienė, J. (2009). Jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų kūrybiškumo pokyčiai taikant dailės terapijos metodus (Nepublikuotas magistro darbas, Šiaulių universitetas, 2009).
44. Miškinis, K. (1993). *Šeimos pedagogika*. Vilnius.
45. Oklachander, V. (2007). *Langas į vaiko pasaulį. Geštalto psichoterapija vaikams ir paaugliams*. Kaunas: Žmogaus psichologijos studija.
46. Petruolytė, A. (2007). *Kūrybiškumo kaita ikimokykliniame, jaunesniajame mokykliniame ir ankstyvosios paauglystės amžiuje*. Ugdymo psichologija Nr. 18, 16 -21.
47. Piličiauskas, A. (Red.). (2005). *Neįgaliųjų meninis ugdymas*. Metodikos ir terapijos aspektai. Vilnius: Kronta.
48. Psichologijos žodynas, (1993). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
49. Rimkutė E. (1993). *Ar ugdysime kūrybingą žmogų?*. Mokykla, 2, 25 – 27.
50. Robinson, M. (2004). *Dailės terapija pagal Jungą specialiosios globos įstaigoje*. In Dalley, T. (2004). *Dailė kaip terapija* Vilnius: Apostrofa.
51. Rogers, C. R. (1990). *Reflection of feelings and transference in H. Kirschenbaum and V. Henderson (eds)*. London: Constable.
52. Santrock, J.W., Yussen, S. R. (1992). *Child development*. Dubuque, IA, USA: Wm. C. Brown Publishers.
53. Stankevičienė, L. (1998). *Vaikų šventės, scenarijai, dainos*.

54. Sternberg, R. J., & O'Hara, L. A. (1999). *Creativity and intelligence*. In R. J. Stenberg (Ed.), *Handbook of creativity*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
55. Šalkauskis, S. (1991). *Raštai*. Vilnius: Mintis.
56. Tamulienė, V. (1999). *Specialiosios mokyklos programos. Dailė V – X klasei*. Vilnius.
57. Tomėnienė, L., Paškauskienė, D., Jurienė, R., Kairienė, A., Vedeckienė, A. (2002). *Kūrybiškumo ugdymas lavinant specialiųjų poreikių turinčių moksleivių sutrikusias funkcijas*. Socialinis darbas. Patirtis ir metodai, 10 (2), 133 – 137.
58. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Lietuvos teisės universitetas. Vilnius.
59. Torrance, E. P. (1967). *Creativity: Its educational implications*. New York: Wiley.
60. Vaitkevičienė, A. (2008). *Dailės terapijos metodų taikymas neįgaliųjų įdarbinimo situacijoje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
61. Vaitkevičienė, A. (2006). *Vidutiniškai sutrikusio intelekto jaunuolių Aš veiksmingumo lavinimas edukacinėmis situacijomis, skatinant dailinę raišką* (Nepublikuota daktaro disertacija, Šiaulių universitetas, 2006).
62. Vaitkevičienė, A. (2005). *Sutrikusio intelekto jaunuolių dailinio ugdymo metodika: netiesioginis pedagoginis poveikis*. N. Norkūnienė (Red.). *Neįgaliųjų meninis ugdymas: metodikos ir terapijos aspektai* (p. 43 - 69). Vilnius: LAMUC.
63. Vėbrienė, D. (Red.). (2012). *Savęs pažinimo ugdymo modelis panaudojant dailės terapiją*. Metodinis leidinys. Vilnius: Justitia.
64. Vosylienė, E. (2012). *Studentų patirtis taikant dailės terapijos metodą praktikoje dirbant su socialinės rizikos šeimomis: Tyrimo ataskaita*.
http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:J.04~2012~ISSN_2029-0470.N_10_2.PG_119-131/DS.002.0.01.ARTIC (žiūrėta 2014 - 01 - 20)
65. Wallach, M. A., & Kogan, N. (1965). *Modes of thinking in young children*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
66. Wyse, D., Dowson, P. (2013). *Knyga apie mokinių kūrybiškumą*. Ugdymo plėtotės centras. Vilnius: Eugrimas.
67. Wood, M. (2004). *Vaikas ir dailės terapija: psichodinaminis požiūris* (p. 89–109). In Dalley, T. (2004). *Dailė kaip terapija* Vilnius: Apostrofa.
68. Švietimo ir mokslo ministerijos internetinė svetainė, prieiga
http://www.smm.lt/svietimo_bukle/statistika.htm (žiūrėta 2014 - 02 - 17)

69. Виготский, Л. С. (1960). *Развитие высших психических функций*. Москва: Издательство Академии педагогических наук.
70. Иевлева, Н., Шагеева, А. (2008). *Арт – терапевтическая работа с детьми – сиротами и детьми, лишенными подительского попечения, - воспитанниками детских домов и интернатов*. Жвितिашвили, Н.Ю. (Ред.). Арт – терапия. Диалог: Россия – Великобритания. Санкт – Петербург: Островитянин.
71. Киселева, М. (2007). *Арт – терапия в практической психологии и социальной работе*. Санкт – Петербург: Речь.
72. Копытин, А. (2008). *Практическая арт-терапия. Лечение, реабилитация, тренинг*. Москва: Когито - центр.
73. Копытин, А. (2003). *Руководство по групповой арт – терапии*. Санкт - Петербург: Питер.
74. Копытин, А. (2002). *Теория и практика арт-терапии*. Санкт - Петербург: Питер.
75. Копытин, А. (2001). *Системная арт-терапия*. СПб: Речь.
76. Лебедева, Л. Д. (2003). *Практика арт-терапии: подходы, диагностика*. СПб.: Речь.
77. Лейтес, Н. С. (1996). *Психология одаренности детей и подростков*.
78. Остер, Д., Гоулг, П. (2000). *Рисунок в психотерапии*. Москва: Винити.
79. Пурнис, Н. (2008). *Арт-терапия. Аспекты трансперсональной психологии*. Санкт – Петербург: Речь.
80. Полуянов, Ю. (2000). *Диагностика общего и художественного развития детей по их рисункам*. Москва – Рига.

Lina Bibiliutė

**DEVELOPING CREATIVE SKILLS THROUGH ART THERAPY FOR 10-13 YEAR - OLD
PUPILS WITH SPECIAL EDUCATION NEEDS**

The Master's Degree Thesis

Summary

This thesis conducts theoretical *analysis* of higher special educational needs, creativity and art therapy as well as possibilities to employ art therapy methods for the development of children creativity.

The method of diagnostic tests is used to determine levels of non-verbal creative thinking of respondents before and after the qualitative experiment. During the educational experiment (quasi-experiment), research has been conducted, the purpose of which is to influence creativity of the respondents using the means of the art therapy. During the research, the change of creativity has been observed as well as the influence of the art therapy on the artistic expression of children and the analysis of drawings drawn by the group of respondents has been conducted. The data of research has been processed with Microsoft Excel.

The respondents of research are 7 pupils from the fifth special grade, whose age is 10-13 years.

The most important *conclusions* of the empirical research:

1. Art therapy is one of the means of creative development, manifesting itself through artistic expression. The features of the process of the art therapy and methods applied on 10-13 year-olds having higher special educational needs help improving and developing their creativity. Creativity is influenced by features of personality, environment, opinion in the closest social environment and attitudes towards creativity prevailing in the society. An intellectual person is not necessarily a creative person.
2. The results of performed art sessions and the analysis of results of diagnostic creativity tests confirmed the effect of the art therapy on the creativity of 10-13 year-olds having higher SEN. The change is visible in one of the criteria, which has increased by 31 points (from 83 to 114).
3. The analysis of drawings of the respondents revealed that characteristics of the therapy process and the means of it influence creativity of the respondents. It is

confirmed by increased number of details and symbols in the drawing; therefore, development is one of the criteria of creativity.

Keywords: art therapy, intellect, intellectual disability, special educational needs, higher special educational needs, creativity, method, development.

PRIEDAI

PRIEDAS NR. 1

E.P. TORENZO VAIZDINĖS DALIES TESTAS NR. 2

“UŽBAIKITE PAVEIKSLĖLĮ”

Tu matai 10 figūrų, jos vizos skirtingos ir įdomios, bet reikia Tavo pagalbos. Sukurk paveikslėlį su kiekviena figūra. Pasistenk, kad jie būtų netikėti, nematyti. Gali piešti kurioje tik nori vietoje, taškuoti, brūkšniuoti, daryti ką tik nori!

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

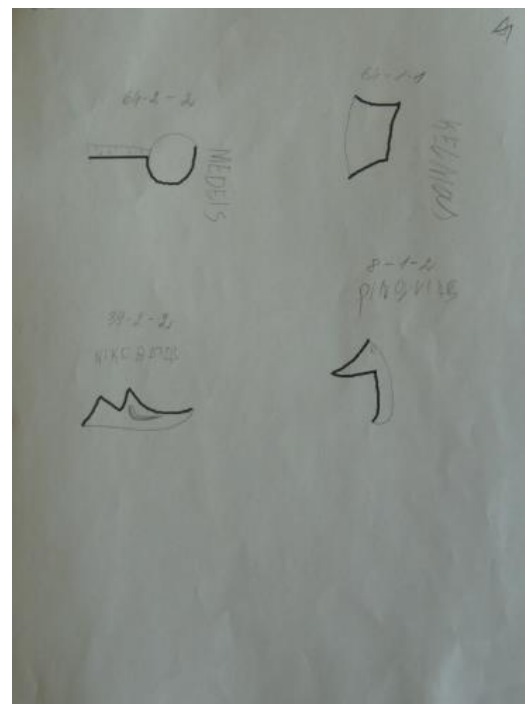
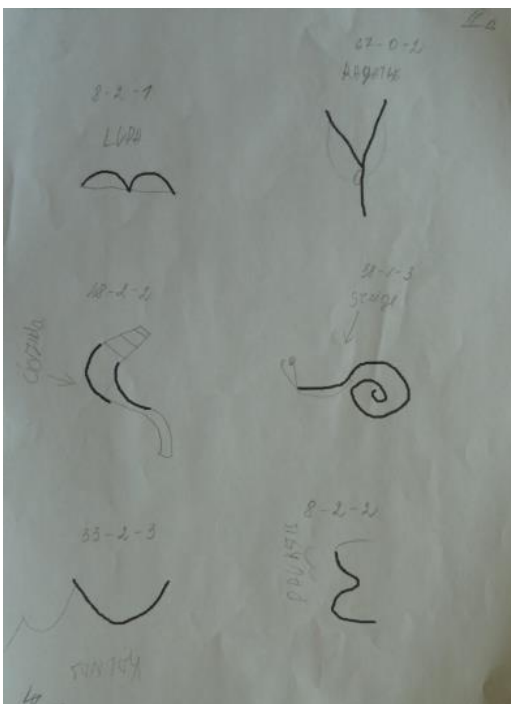
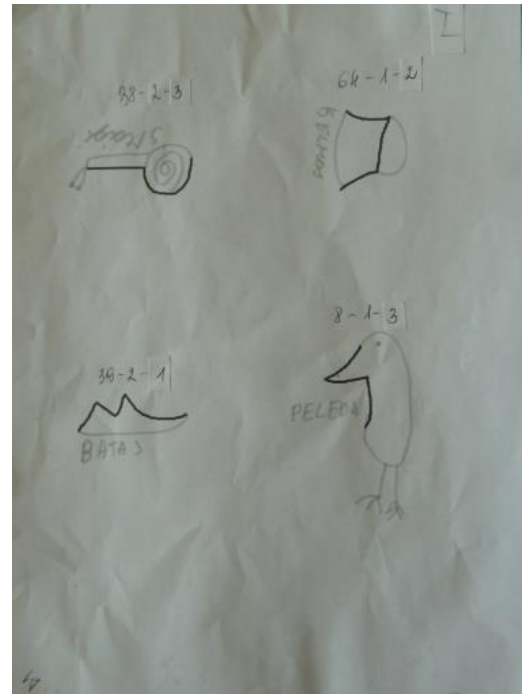
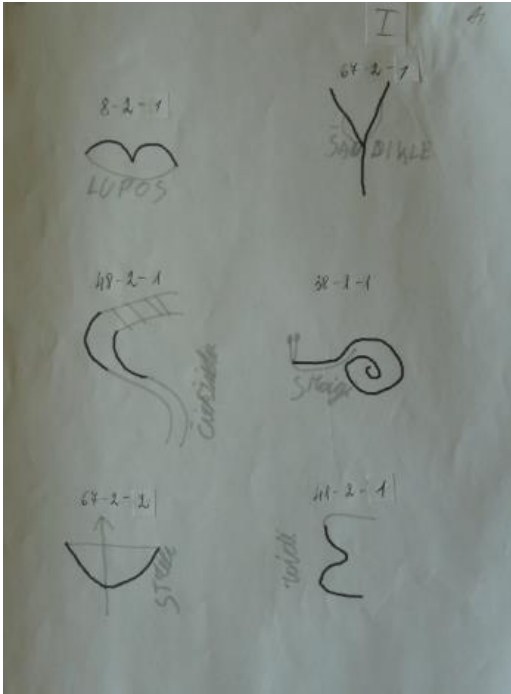

10.

PRIEDAS NR. 2

TIRIAMOSIOS IEVOS VAIZDINĖS TESTO DALIES

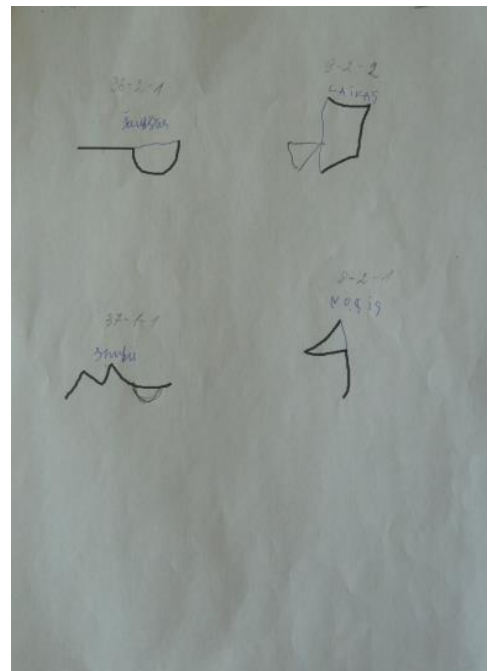
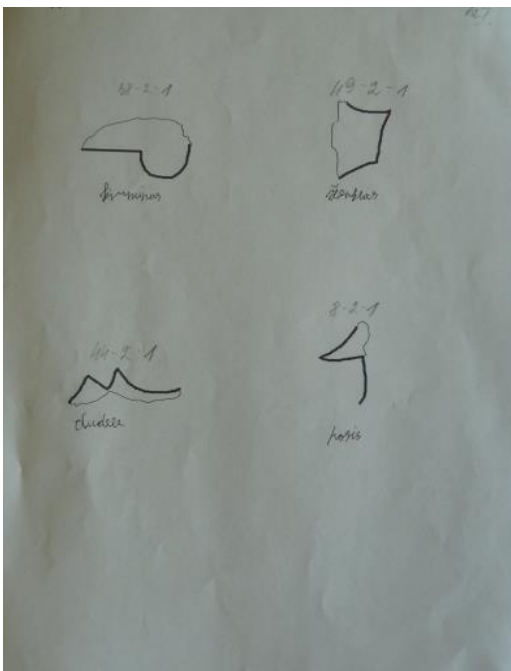
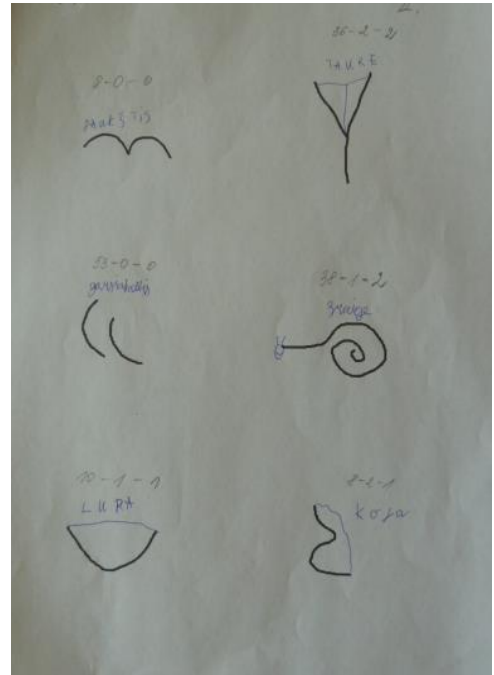
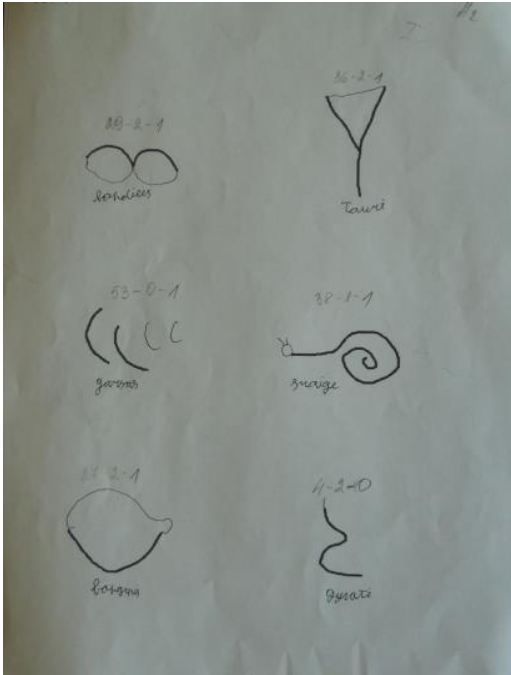
“UŽBAIKITE PAVEIKSLĖLĮ” RODMENYS

PRIEDAS NR. 3

TIRIAMOJO DEVIDO VAIZDINĖS TESTO DALIES

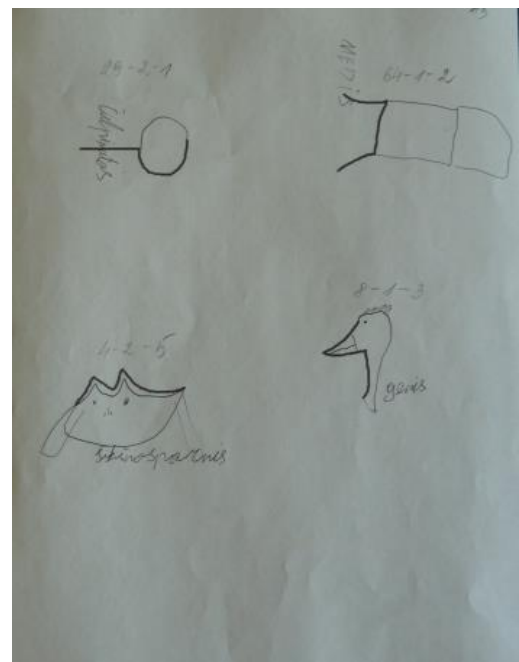
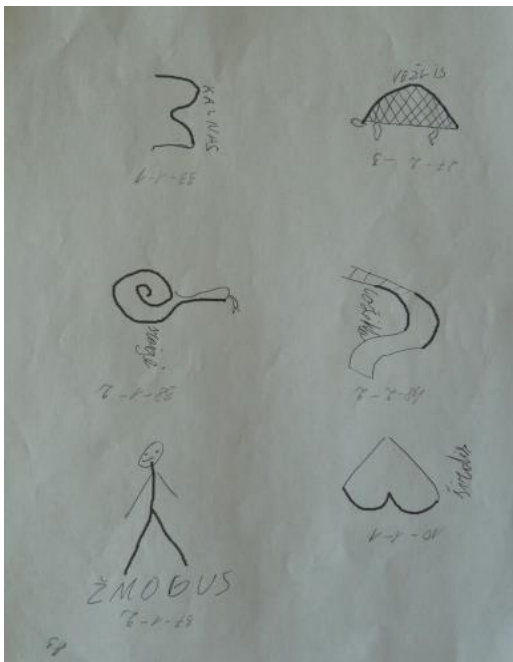
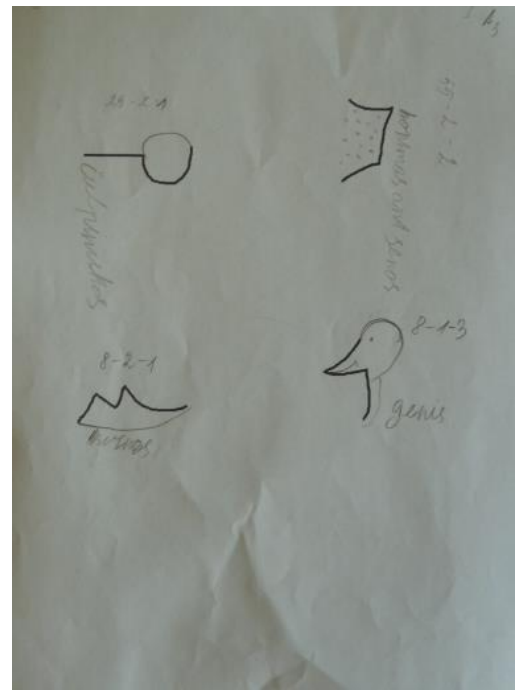
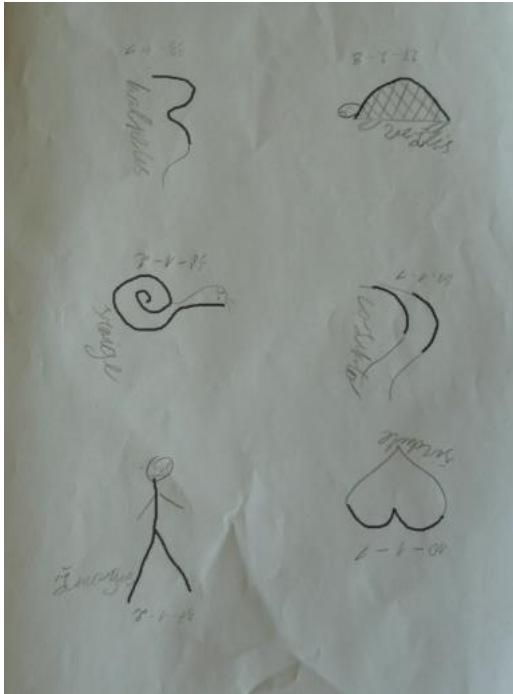
“UŽBAIKITE PAVEIKSLĖLĮ” RODMENYS

PRIEDAS NR. 4

TIRIAMOJO JUSTO VAIZDINĖS TESTO DALIES

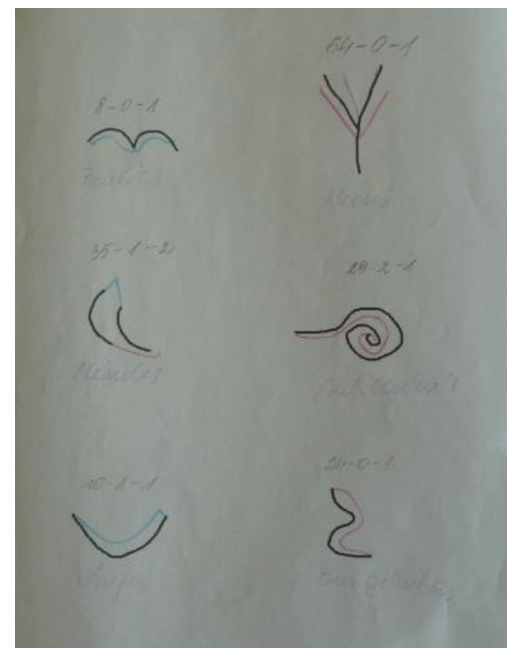
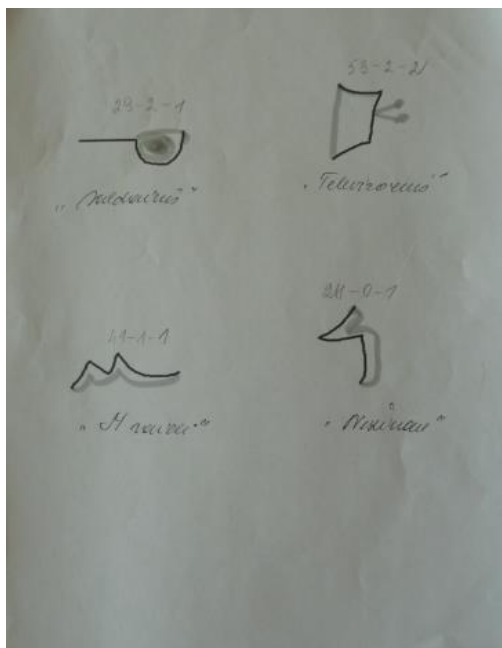
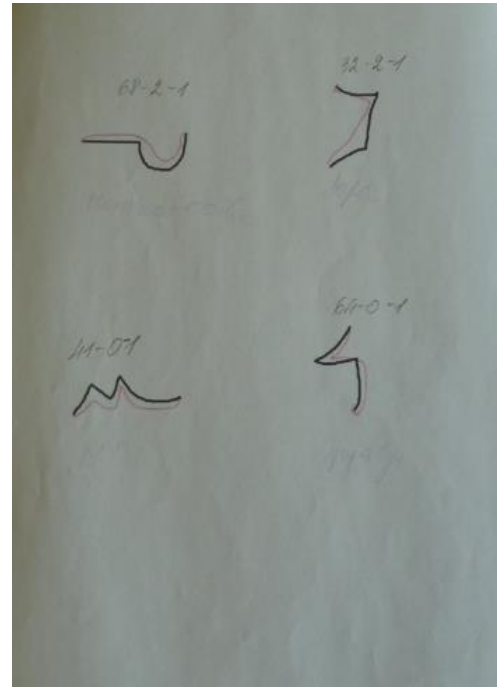
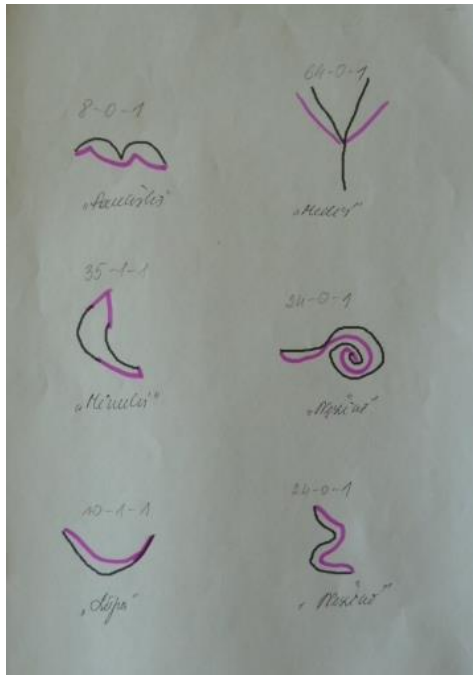
“UŽBAIKITE PAVEIKSLĖLĮ” RODMENYS

PRIEDAS NR. 5

TIRIAMOSIOS MONIKOS VAIZDINĖS TESTO DALIES

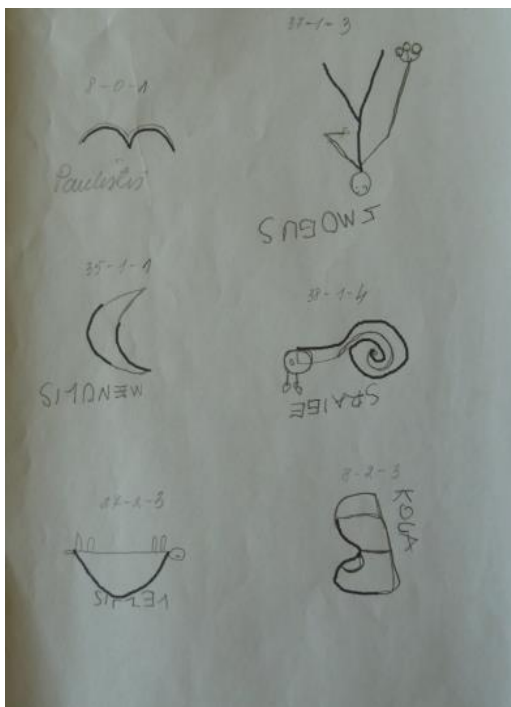
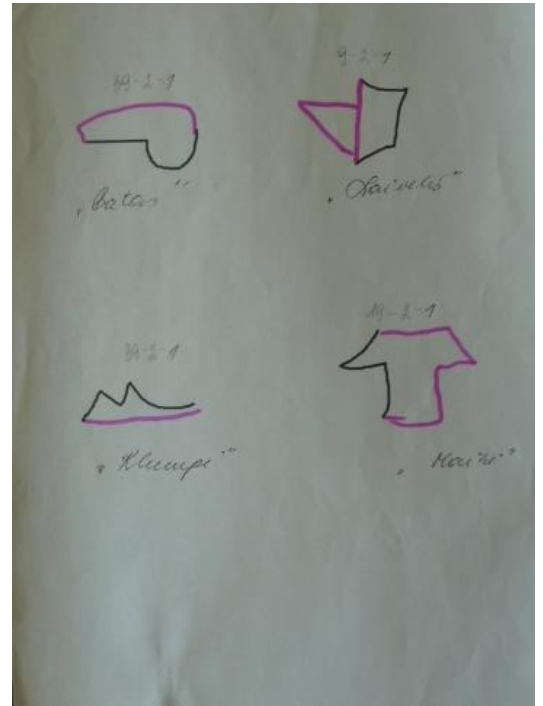
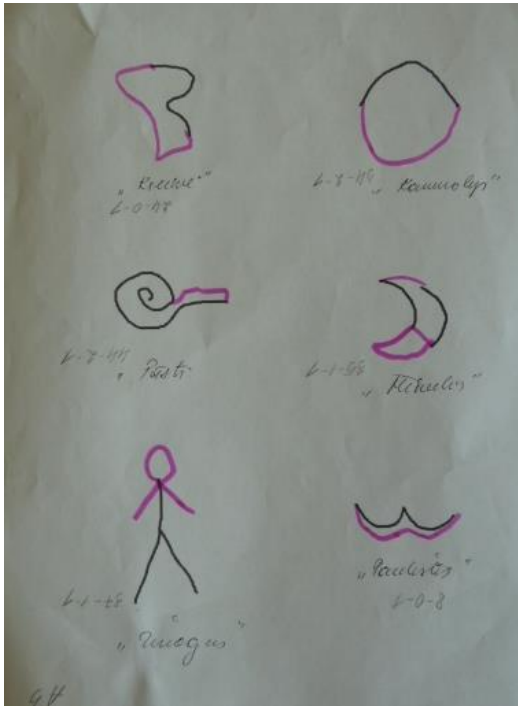
“UŽBAIKITE PAVEIKSLĖLĮ” RODMENYS

PRIEDAS NR. 6

TIRIAMOJO RYČIO VAIZDINĒS TESTO DALIES

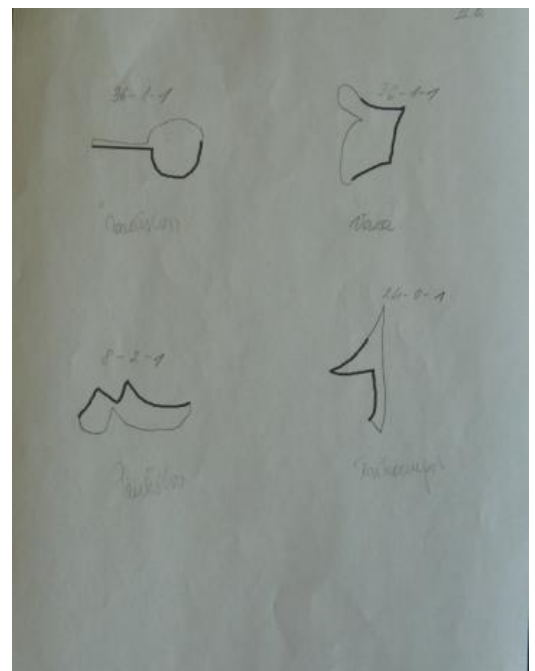
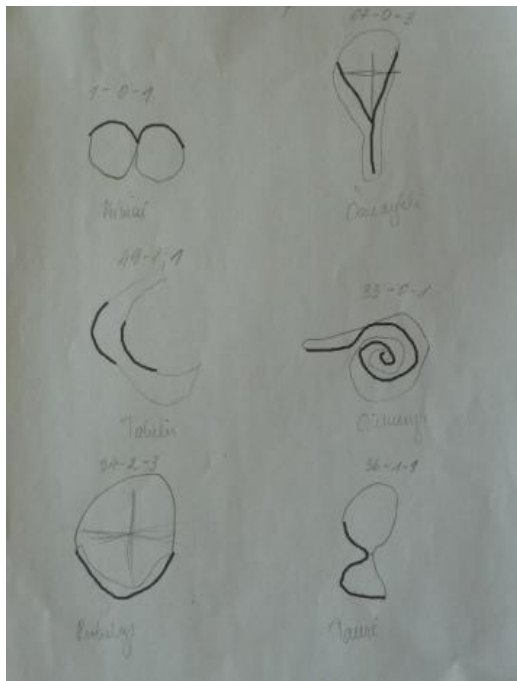
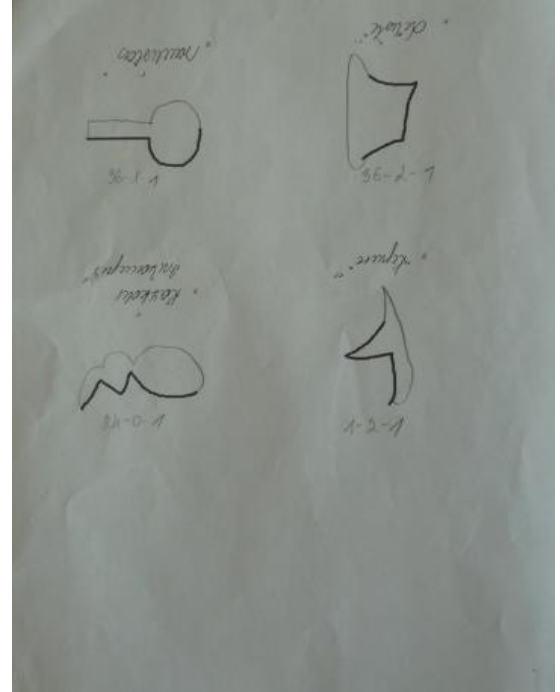
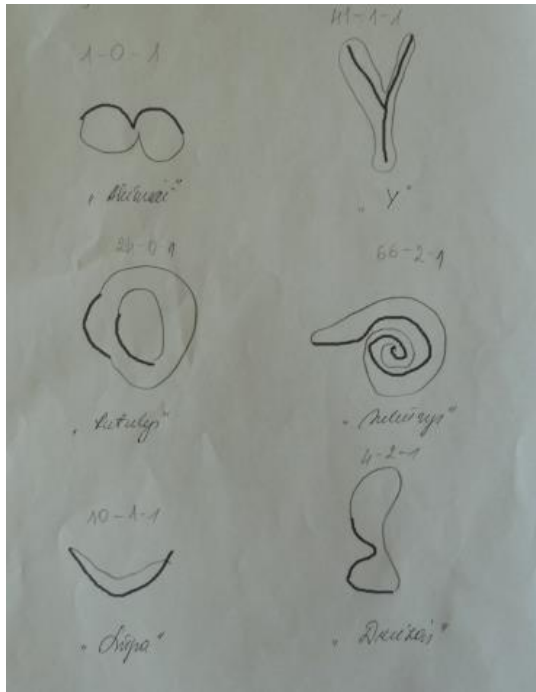
“UŽBAIKITE PAVEIKSLĒĻI” RODMENYS

PRIEDAS NR. 7

TIRIAMOJO KAROLIO VAIZDINĖS TESTO DALIES

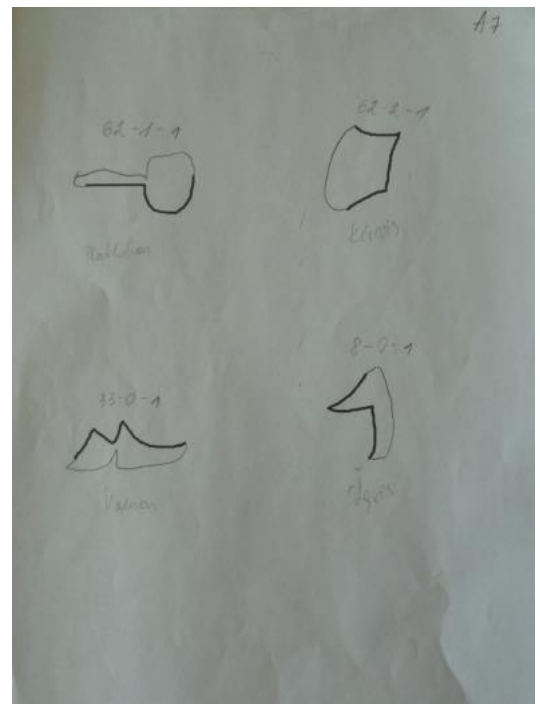
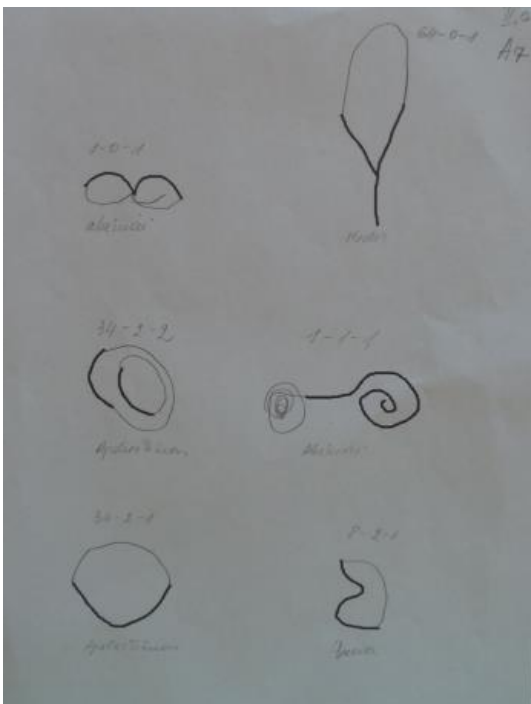
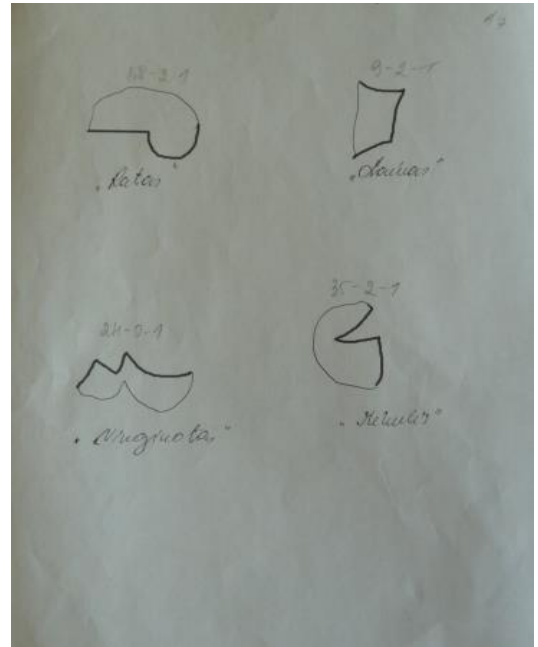
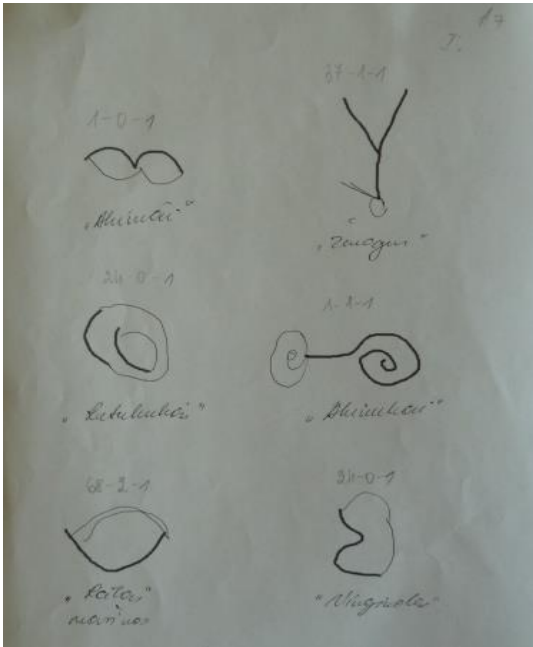
“UŽBAIKITE PAVEIKSLĖLĮ” RODMENYS

PRIEDAS NR. 8

TIRIAMOJO JULIAUS VAIZDINĖS TESTO DALIES

“UŽBAIKITE PAVEIKSLĖLĮ” RODMENYS

PRIEDAS NR. 9

SĄRAŠAS NR.1. ATSAKYMAI Į UŽDUOTĮ SU NURODYTAIS KATEGORIJŲ IR VERTINIMŲ UŽ ORIGINALUMĄ NUMERIAIS

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

(24) Abstraktus raštas; (1) Akiniai;

(8) Paukštis(skrendantis), žuvėdra;

(37)Veidas, žmogaus galva.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

(10) Antakiai, žmogaus akys;

(58) Antgamtinės būtybės;

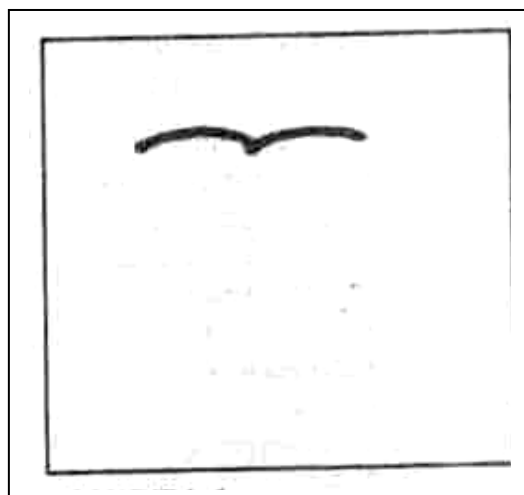
(33) Banga, jūra; (21) Debesis;

(28) Gėlė; (4) Gyvūnas(snukis);

(4) Katinas; (31) Obuolys; (8) Pelėda;

(10) Širdis (meilė); (4) Šuo;

(37) Žmogus, vyras.

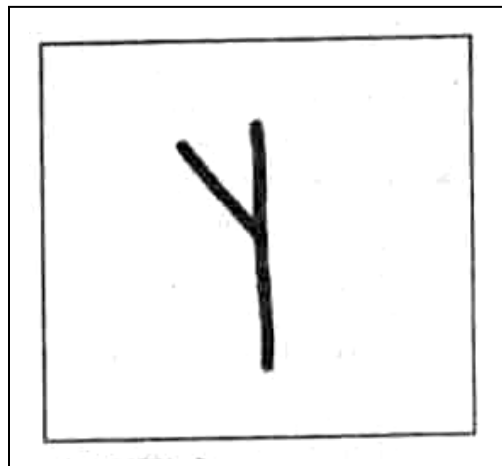
Figūra nr. 1

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

- (24) Abstraktus raštas; (28) Gėlė;
(67) Laidynė; (64) Medis ir jo detalės.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

- (13) Namas, pastatas;
(8) Paukštis, pėdsakas, kojos; (41) Raidė kokia nors;
(45) Skaičius; (37) Žmogus;
(60) Ženklas, simbolis, rodyklė.

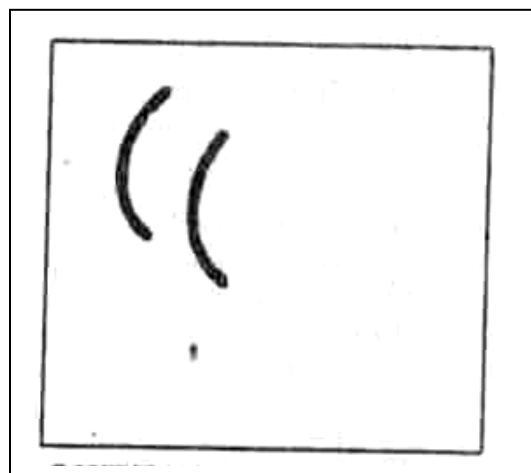
Figūra nr. 2

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

- (24) Abstraktus raštas; (53) Garso ir radijo bangos;
(37) Žmogaus veidas; (9) Būrinis laivas, laivelis;
(31) Vaisiai, uogos.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

- (4) Gyvūnas(snukis); (28) Gėlės;
(48) Karuselė, supynės; (49) Kelias, tiltas;
(67) Lankas ir strėlės;
(64) Medis ir jo detalės; (35) Mėnulis;
(7) Oro balionai; (68) Ratai; (48) Rogės;

Figūra nr. 3

(21) Vėjas, debesys, lietus;

(27) Žuvis, žuvis.

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

(24) Abstraktus raštas; (33) Banga, jūra; (4) Gyvatė;

(4) Gyvūno uodega, dramblio uodega; (41) Klaustukas;

(37) Žmogaus veidas.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

(58) Antgamtinės būtybės; (1) Akiniai; (28) Gėlė;

(4) Katinas; (32) Kėdė; (27) Kriauklė;

(8) Paukštis, žąsis, gulbė; (4) Pelė; (1) Pypkė;

(36) Šaukštas, samtis;

(38) Vabzdys, sraigė, kirminas

Figūra nr. 4

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

(24) Abstraktus raštas; (36) Dubuo, taurė, vaza;

(9) Laivas, laivelis; (65) Skėtis;

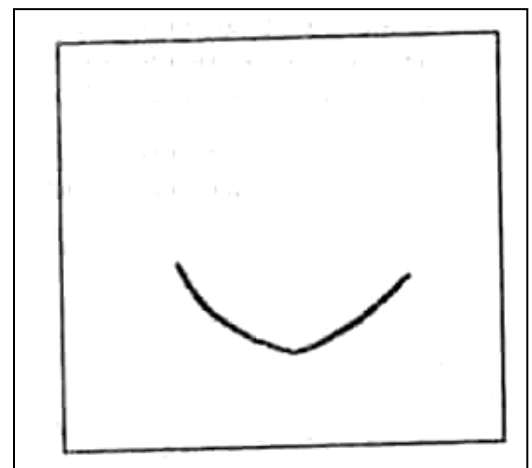
(37) Žmogaus veidas.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

(31) Citrina, obuolys; (47) Grybas;

(25) Kiaušinis; (22) Krepšys, dubuo;

(10) Lūpos, smakras, pagurklis;

Figūra nr. 5

(33) Vandens telkinys, ežeras;

(27) Žuvis, žuvys.

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

(24) Abstraktus raštas;

(15) Liptai, kopėčios;

(37) Žmogaus veidas.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

(28) Gėlė;

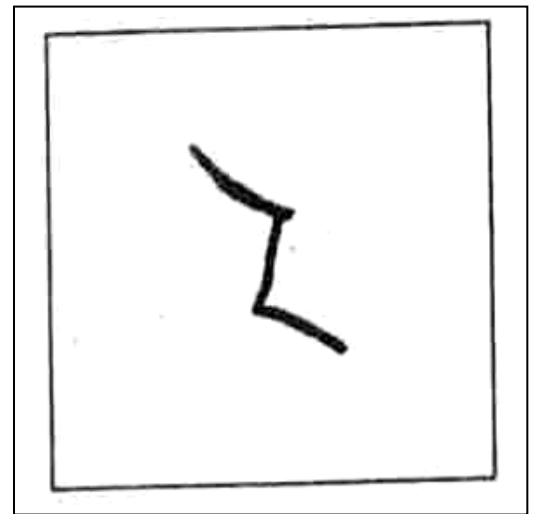
(33) Kalnas, uola; (64) Medis, eglė;

(19) Palaidinė, švarkas, suknelė;

(36) Vaza;

(66) Žaibas, griaustinis;

(37) Žmogus, vyras, moteris.

Figūra nr. 6

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

(24) Abstraktus raštas;

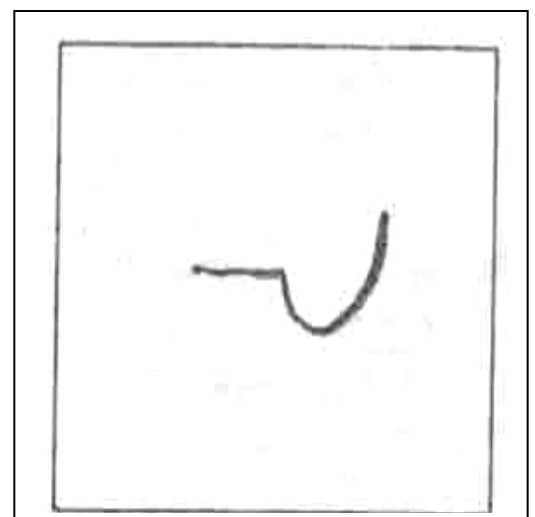
(18) Mašina;

(62) Pjautuvas; (36) Raktas.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

(1) Akiniai; (47) Grybas;

(36) Kaušas, semtuvas, samtis;

Figūra nr. 7

(43) Linzė, lūpa;

(18) Paspirtukas; (62) Plaktukas;

(60) Simbolis-kūjis ir pjautuvas;

(48) Teniso raketė; (37) Žmogaus veidas.

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

(24) Abstraktus raštas;

(37) Mergaitė, moteris, žmogus, galva arba kūnas.

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

(58) Antgamtinės būtybės;

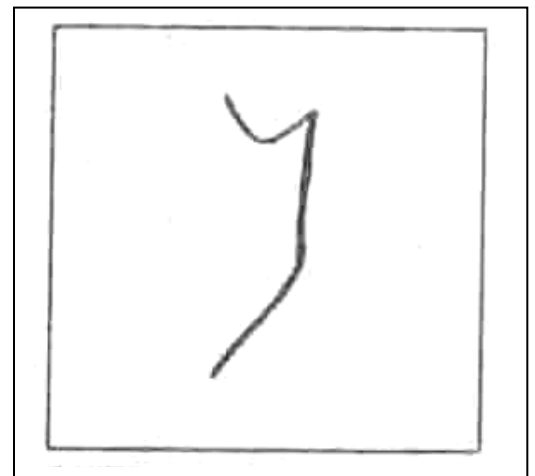
(28) Gėlė; (11) Knyga; (64) Medis;

(19) Palaidinė; (2) Raketa;

(41) Raidė kokio nors;

(67) Skydas;

(36) Vaza.

Figūra nr. 8

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

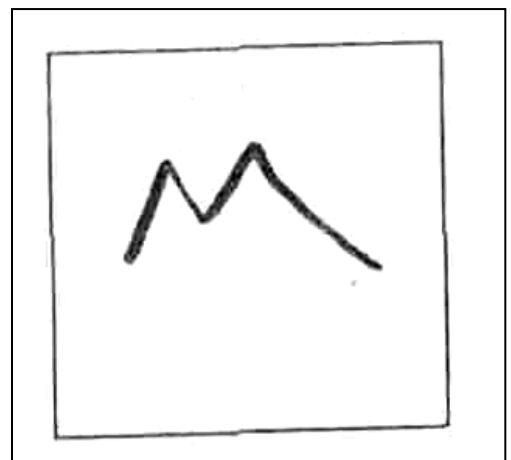
(24) Abstraktus raštas; (4) Gyvūnas (jo ausys);

(33) Kalnai, kalvos;

(41) Raidė M;

1balas (nuo 2 iki 4,99proc.)

(4) Kupranugaris, katinas, katė, vilkas, lapė, šuo;

Figūra nr. 9

(37) Žmogaus veidas, žmogaus figūra;

0 balų (5proc.ir daugiau atsakymų)

(24) Abstraktus raštas;

(4) Lapė; (64) Medis, eglė, šakos;

(8) Žąsis, antis;

(37) Žmogaus veidas.

1balas((nuo 2 iki 4,99proc.)

(58) Antgamtinės būtybės;

(63) Buratinas; (37) Mergaitė , žmogaus figūra;

(8) Paukštis;

(45) Skaičiai.

Figūra nr. 10

PRIEDAS NR. 10

SARAŠAS Nr. 2 ATSAKYMŲ, KURIŲ ORIGINALUMAS VERTINAMAS 2 BALAIS, KATEGORIJS

(39) Aitvras;

(1) Aksesuarai: apyrankė, karūna, piniginė, monoklis, vėrinys, akiniai, kepurė;

(3) Angelai ir kiti dieviški sutvėrimai, jų detalės, sparnai;

(58) Antgamtinės (pasakų) būtybės: Aladinas, ragana, nelabasis, vampyras, laumė, Heraklis, velnias, pabaisa, vaiduoklis, fėja, kipšas;

(39) Apavas: bateliai, veltiniai, batai, šlepetės, pusbačiai;

(19) Apranga: kelnės, apatinės kelnės, megztinis, vyriški marškiniai, paltas, švarkas, suknelė, chalatas, šortai, sijonas;

(47) Augalai: įvairūs žolynas, krūmynai, žolė;

(18) Automobilis: lengvoji mašina, lenktyninė, sunkvežimis, vežimas, vežimėlis, traktorius;

(32) Baldai: bufetas, drabužinė, lova, suolas, stalas, kėdė, kanapa;

(35) Dangaus kūnai: didieji Grįžulo ratai, Venera, Mėnulio užtemimas, Žvaigždė, Mėnulis, meteoritas, kometa, Saulė;

(21) Debesys: įvairios rūšys ir formos;

(24) Dekoratyvinė kompozicija: visi abstraktūs vaizdai, ornamentai, raštai;

(12) Dėžė: dėžutė, paketas, dovana, ryšulys;

(53) Garsinės bangos: magnetofonas, radijo bangos, vulkanas, kalnas, ežeras, vandenynas, paplūdimys, upė, uola;

(33) Geografiniai objektai: krantas, bangos, vulkanas, kalnas, ežeras, vandenynas, paplūdimys, upė, uola;

(34) Geometrinės figūros: kvadratas, kūgis, apskritimas, kubas, stačiakampis, rombas, trikampis;

- (28) Gėlė: saulutė, kaktusas, saulėgraža, rožė, tulpė;
- (67) Ginklai: šautuvas, lankas ir strėlės, kulkosvaidis, patranka, timpa, skydas;
- (4) Gyvūnas, jo galva, snukis: kupranugaris, jautis, gyvatė, katė, ožka, liūtas, arklys, varlė, meška, beždžionė, pelė, elnias, kiaulė, dramblys, šuo;
- (5) Gyvūnas: pėdsakai;
- (62) Instrumentai: šakės, grėblys, replės, plaktukas, kirvis;
- (50) Kambarys arba kambario dalys: grindys, sienos, kampas;
- (6) Kamuoliai: krepšinio, teniso, beisbolo, tinklinio, purvo gumulėliai, sniego gniūžtės;
- (46) Kanceliarinės ir mokyklinės priemonės: popierius, aplankas, segtuvas, sąsiuvinis;
- (49) Kelias ir kelio sistemos: kelias, kelio ženklai ir nuorodos, tiltas, kryžkelė, estakada;
- (25) Kiaušinis: visos rūšys, įskaitant ir velykinį, kiaušiniene;
- (11) Knyga: viena ar rietuvė, laikraštis, žurnalas;
- (22) Konteineris: bakas, bidonas, bačka, kibiras, konservų dėžutė, ąsotis, skrybėlės dėžutė, dėžė;
- (40) Kopėčios: pristatomos kopėčios, kilnojamoms kopėčios, trapas;
- (54) Kosmosas: kosmonautas;
- (23) Kryžius: raudonas kryžius, krikščioniškas kryžius, kapas;
- (61) Laikrodis: žadintuvas, smėlio laikrodis, sekundininkas, saulės laikrodis, laikmatis;
- (9) Laivas, valtis: kanoja, motorinė valtis, kateris, garlaivis, burinis laivas;
- (16) Laužas, ugnis;
- (29) Maistas: pyragas, keksas, saldainis, ledinukas, paplotis, ledai, riešutai, pyragaičiai, cukrus, duona;
- (43) Mechanizmai ir prietaisai: kompiuteris, linzė, mikroskopas, presas, robotas, šachtininko kūjis;
- (64) Medžiai: visos medžių rūšys ir naujametinė eglė, palmė;

- (44) Muzika: arfa, būgnas, akordeonas, skambaliukas, natos, pianinas, rojalis, švilpukas, cimbolai;
- (36) Namų apyvokos reikmenys: vaza, pakaba, dantų šepetėlis, virdulys, samtis, kavinukas, šluota, puodelis, šepetys;
- (17) Nendrė ir jos gaminiai;
- (66) Oras: lietus, lietaus lašai, pūga, vaivorykštė, saulės spinduliai, viesulas;
- (7) Oro balionai: pavieniai ar girliandoje;
- (8) Paukštis: gandrai, gervė, kalakutas, vista, gulbė, povas, pingvinas, papūga, antis, flamingas, viščiukas;
- (48) Poilsis: dviratis, čiuožykla, ledo kalnelis, parašiutinis bokštelis, plaukiojimo lenta, ratukinės pačiūžos;
- (26) Pramogos: dainininkas, cirko artistas, šokėjas;
- (51) Priedanga, slėptuvė (ne nams): pastogė, apkasas, palapinė, tentas, budelė;
- (41) Raidės: pavienės ir sublokuotos, skirybos ženklai;
- (68) Ratai: ratas, ratlankis, guolis, padanga, vairas;
- (57) Saulė ir kitos planetos: žr. Dangaus kunai;
- (59) Sausumos transportas: žr. Automobilis, neįvesti naujos kategorijos;
- (60) Simbolis: ženklelis, herbas, vėliava, kainynas, čekis, emblema;
- (45) Skaičiai: pavieniai ar bloke, matematikos ženklai;
- (20) Skalbinių virvė;
- (65) Skėtis;
- (2) Skraidantis aparatas: bombonešis, sklaidytuvas, raketa, lėktuvas, palydovas;
- (52) Sniego senis;
- (55) Sportas: bėgimo takelis, beisbolo aikštelė, jotynės, sporto aikštelė, futbolo vartai;

- (13) Statiniai: namas, rūmai, pastatas, troba, būda, dangoraižis, viešbutis, pagoda, lūšna, šventykla, cerkvė;
- (15) Statiniai, jų dalys: durys, stogas, grindys, siena, kaminas;
- (14) Statybinės medžiagos: lanta, akmuo, plyta, vamzdis;
- (42) Šviestuvai: stebuklingas žibintas, lempa, žvakė, gatvės šviestuvai, žibintas, elektros lemputė;
- (38) Vabzdžiai: drugelis, blusa, maldininkas, vikšras, vabalas, blakė, skruzdėlė, voras, bite, jonvabalas, kirmėlė;
- (31) Vaisiai: ananasai, apelsinai, banana, vaza su vaisiais, vyšnia, greiffruktas, kriaušė, citrine, obuolys;
- (63) Žaislas: arkliukas – supynės, lėlė, kubelis, marionetė;
- (37) Žmogus, jo galva, veidas ar figūra: mergaitė, moteris, berniukas, vienuolė, vyras, konkretus asmuo, senis;
- (56) Žmogus iš pagaliukų: žr. Žmogus;
- (8) Žmogus, jo kūno dalys: antakiai, plaukai, akys, lūpos, kaulas, koja, nosis, burna, ranka, širdis, ausis, liežuvis;
- (27) Žuvys ir jos gyvūnai: auksinė žuvelė, banginis, aštuonkojis;

PRIEDAS NR. 11**DAILĖS TERAPIJOS UŽSIĖMIMŲ, PRAVESTŲ EKSPERIMENTINĖS GRUPĖS DALYVIAMS, 10 – 13 METŲ MOKINIAMS, TURINTIEMS DIDELIŲ UGDYMOŠI POREIKIŲ, APRAŠAS****Pravestų dailės terapijos užsiėmimų sąrašas**

Eil. Nr.	Sesijos data ir laikas	Užduoties pavadinimas	Tikslas	Dailinės priemonės	Sesijoje dalyvavusių mokinių skaičius
1.	2014 – 01 – 29 15 val.	“Aš” (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę grupės nariams suvokti savo neatpažintas galimybes, pažinti savo jausmus, suteikti galimybę atsiverti.	Mišrios	6
2.	2014 – 02 – 05 15 val.	Laisva tema (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę laisvai saviraiškai, kuri padėtų pažinti savo jausmus, džiaugsmus, baimes, skatinti kūrybiškumą.	Mišrios	7
3.	2014 – 02 – 12 15 val.	“Mano šeima” (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę grupės nariams pažinti savo nepažintas galimybes, geriau pažinti savo šeimą ir tarpusavio santykius.	Mišrios	6
4.	2014 – 02 – 26 15 val.	Laisva tema (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę laisvai saviraiškai, kuri padėtų pažinti savo jausmus, džiaugsmus, baimes, skatinti kūrybiškumą.	Mišrios	7
5.	2014 – 03 – 05 15 val.	“Mano namas” (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę atpažinti savo jausmus, susitaikyti su skausmu, pažinti diaugsimą.	Mišrios	7
6.	2014 – 03 – 12 15 val.	“Medis” (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę suvokti savo ir artimiausios socialinės aplinkos santykį.	Mišrios	7
7.	2014 – 03 – 19 15 val.	“Mano mokykla” (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę suvokti savo vietą ir santykius socialinėje terpėje.	Mišrios	6
8.	2014 – 03 – 26 15 val.	Laisva tema (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę laisvai saviraiškai, kuri padėtų pažinti	Mišrios	5

			savo jausmus, džiaugsmus, baimes, skatinti kūrybiškumą.		
9.	2014 – 04 – 02 15 val.	“Rožės krūmas” (Individualus darbas, pagal J. Allan metodiką)	Sudaryti galimybę suvokti savo ir artimiausios socialinės aplinkos santykį su praeitimi, dabartimi ir atetimi.	Mišrios	7
10.	2014 – 04 – 09 15 val.	“Mano svajonė” (Individualus darbas)	Sudaryti galimybę patyrinėti pašąmoningą savąjį pasaulį, atsiverti grupės dalyviams.	Mišrios	5

PRIEDAS NR. 12**VERTINAMASIS LAPAS**

Vardas: Ieva

Amžius:

Klasė: 5a

Testavimo data: 2014 – 01 – 29 ir 2014 – 04 - 09

	I diagnostinis testas			II diagnostinis testas		
Nė	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas
1	8	2	1	8	2	1
2	67	2	1	67	0	2
3	48	2	1	48	2	2
4	38	1	1	38	1	3
5	67	2	2	33	2	3
6	41	2	1	8	2	2
7	38	2	3	64	2	2
8	64	1	2	64	1	1
9	39	2	1	39	2	2
10	8	1	3	8	1	2

Bendras vertinimas

	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	10	7	17	16
II diagnostinis tyrimas	10	6	14	20
Pokytis	0	-1	-3	4

PRIEDAS NR. 13**VERTINAMASIS LAPAS****Vardas: Deividas****Amžius:****Klasė: 5a****Testavimo data: 2014 – 01 – 29 ir 2014 – 04 - 09**

№	I diagnostinis testas			II diagnostinis testas		
	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas
1	29	2	1	8	0	0
2	36	2	1	36	2	2
3	53	0	1	53	0	0
4	38	1	1	38	1	2
5	27	2	1	10	1	1
6	4	2	0	8	2	1
7	38	2	1	36	2	1
8	49	2	1	9	2	2
9	44	2	1	37	1	1
10	8	2	1	8	2	1

Bendras vertinimas

	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	10	9	17	9
II diagnostinis tyrimas	10	7	13	11
Pokytis	0	-2	-4	2

PRIEDAS NR. 14**VERTINAMASIS LAPAS****Vardas: Justas****Amžius:****Klasė: 5a****Testavimo data: 2014 – 01 – 29 ir 2014 – 04 - 09**

	I diagnostinis testas			II diagnostinis testas		
№	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas
1	10	1	1	10	1	1
2	37	1	2	37	1	2
3	48	2	1	48	2	2
4	38	1	2	38	1	2
5	27	2	3	27	2	3
6	33	1	1	33	1	1
7	29	2	1	29	2	1
8	55	2	2	64	1	2
9	8	2	1	4	2	5
10	8	1	3	8	1	3

Bendras vertinimas

	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	10	9	15	17
II diagnostinis tyrimas	10	10	14	22
Pokytis	0	1	-1	5

PRIEDAS NR. 15

VERTINAMASIS LAPAS

Vardas: Monika

Amžius:

Klasė: 5a

Testavimo data: 2014 – 01 – 29 ir 2014 – 04 - 09

№	I diagnostinis testas			II diagnostinis testas		
	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas
1	8	0	1	8	0	1
2	64	0	1	64	0	1
3	35	1	1	35	1	2
4	24	0	1	29	2	1
5	10	1	1	10	1	1
6	24	0	1	24	0	1
7	29	2	1	68	2	1
8	53	2	2	32	2	1
9	41	1	1	41	0	1
10	24	0	1	64	0	1

Bendras vertinimas

	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	10	8	7	11
II diagnostinis tyrimas	10	9	8	11
Pokytis	0	1	1	0

PRIEDAS NR. 16**VERTINAMASIS LAPAS****Vardas: Rytis****Amžius:****Klasė: 5a****Testavimo data: 2014 – 01 – 29 ir 2014 – 04 - 09**

	I diagnostinis testas			II diagnostinis testas		
№	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas
1	8	0	1	8	0	1
2	37	1	1	37	1	3
3	35	1	1	35	1	1
4	44	2	1	38	1	4
5	34	2	1	27	2	3
6	24	0	1	8	2	3
7	39	2	1	64	2	2
8	9	2	1	9	2	2
9	39	2	1	4	2	5
10	19	2	1	45	2	2

Bendras vertinimas

	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	10	9	14	10
II diagnostinis tyrimas	10	9	15	26
Pokytis	0	0	1	16

PRIEDAS NR. 17

VERTINAMASIS LAPAS

Vardas: Karolis

Amžius:

Klasė: 5a

Testavimo data: 2014 – 01 – 29 ir 2014 – 04 - 09

№	I diagnostinis testas			II diagnostinis testas		
	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas
1	1	0	1	1	0	1
2	41	1	1	67	0	3
3	24	0	1	49	1	1
4	66	2	1	33	0	1
5	10	1	1	34	2	3
6	4	2	1	36	1	1
7	36	1	1	36	1	1
8	36	2	1	36	1	1
9	24	0	1	8	2	1
10	1	2	1	24	0	1

Bendras vertinimas

	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	10	7	11	10
II diagnostinis tyrimas	10	8	8	14
Pokytis	0	1	-3	4

PRIEDAS NR. 18

VERTINAMASIS LAPAS

Vardas: Julius

Amžius:

Klasė: 5a

Testavimo data: 2014 – 01 – 29 ir 2014 – 04 - 09

	I diagnostinis testas			II diagnostinis testas		
№	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas	Kategorijų Nr.	Originalumas	Plėtojimas
1	1	0	1	1	0	1
2	37	1	1	64	0	1
3	24	0	1	34	2	1
4	1	1	1	1	1	1
5	68	2	1	34	2	1
6	24	0	1	8	2	1
7	68	2	1	62	1	1
8	9	2	1	62	2	1
9	24	0	1	33	0	1
10	35	2	1	8	0	1

Bendras vertinimas

	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	10	6	10	10
II diagnostinis tyrimas	10	6	10	10
Pokytis	0	0	0	0

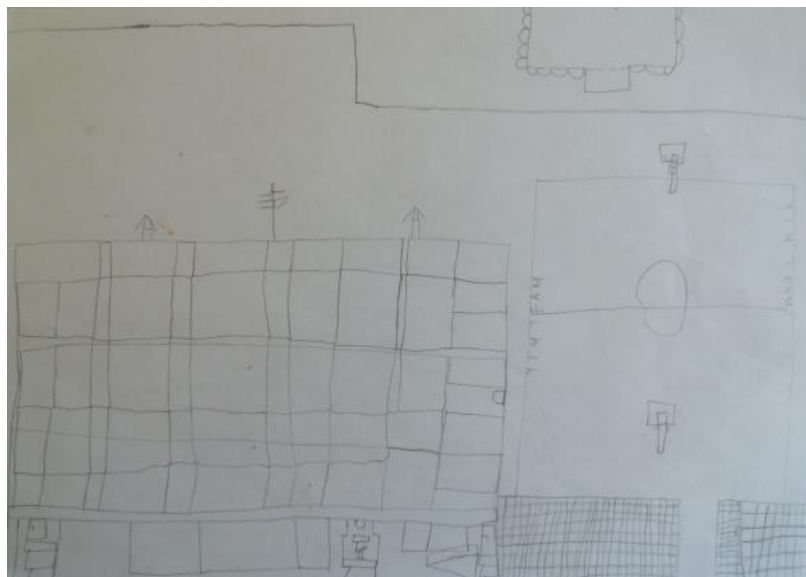
PRIEDAS NR. 19

Bendras tiriamųjų, I ir II diagnostinių testų, vertinimas

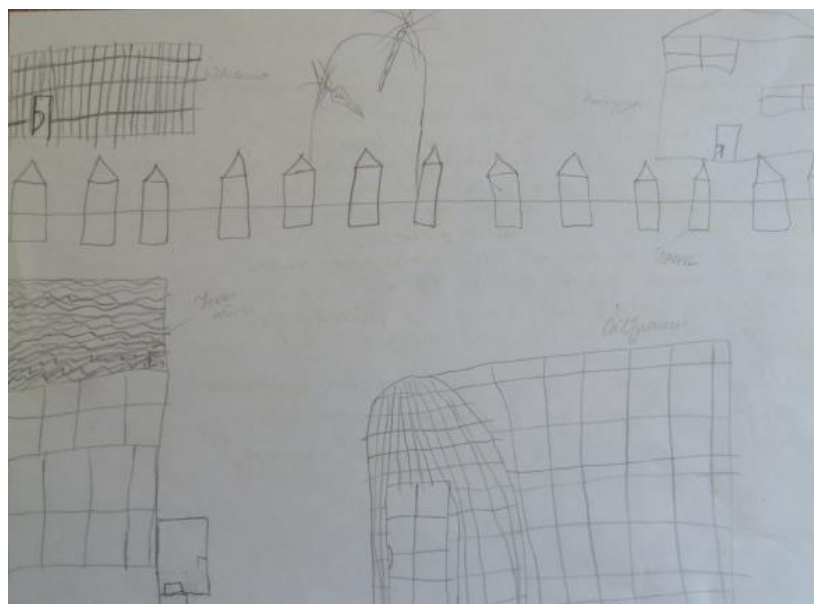
	Greitumas	Lankstumas	Originalumas	Plėtojimas
I diagnostinis tyrimas	70	55	91	83
II diagnostinis tyrimas	70	55	82	114

PRIEDAS NR. 20

Ievos dailinė raiška dailės terapijos sesijose (Darbai sudėti pagal chronologinę dailės terapijos sesijų eilę)

16 pav. Ieva, 12 metų, „Mano globos namai „ (laisva tema),
paprastas pieštukas, 2014 – 02 – 05.

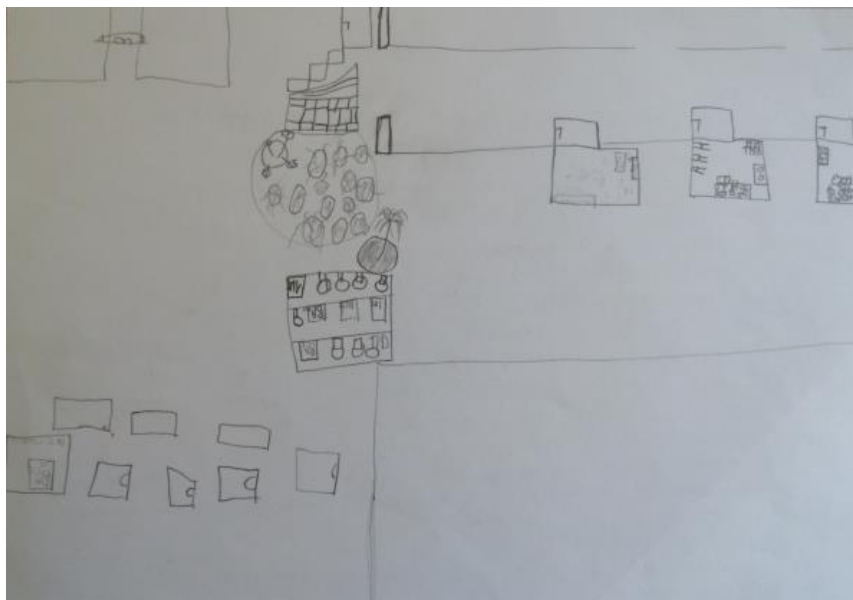
17 pav. Ieva, 12 metų, „Mano šeima“, paprastas pieštukas, 2014 – 02 – 12.

18 pav. Ieva, 12 metų, „Mano namas“, paprastas pieštukas, 2014 - 02 – 12.

19 pav. Ieva, 12 metų, „Medis“, paprastas pieštukas, 2014 – 03 – 12.

20 pav. Ieva, 12 metų, „Mano mokykla“, paprastas pieštukas, 2014 – 03 – 19.

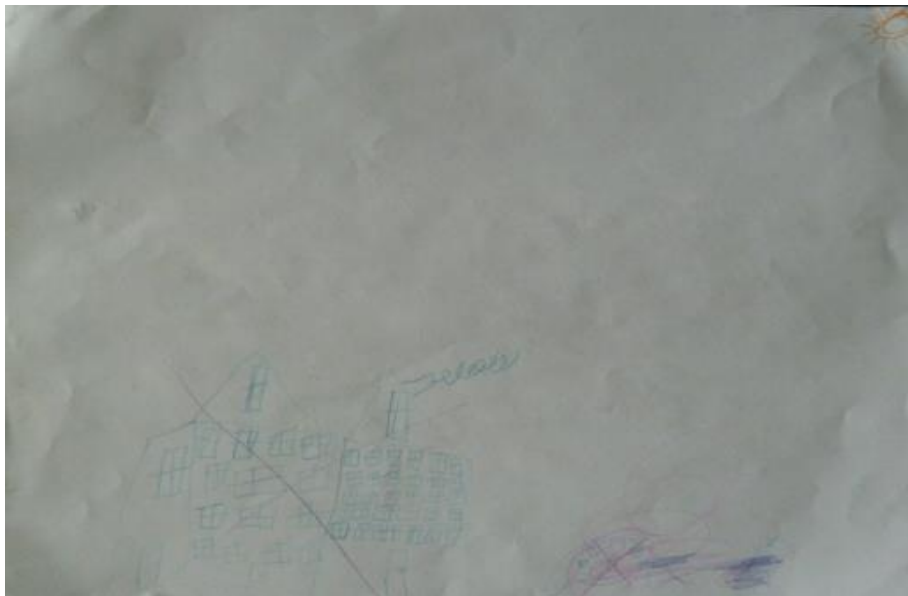
21 pav. Ieva, 12 metų, „Rožēs krūmas“, spalvoti pieštukai, 2014 – 04 – 02.

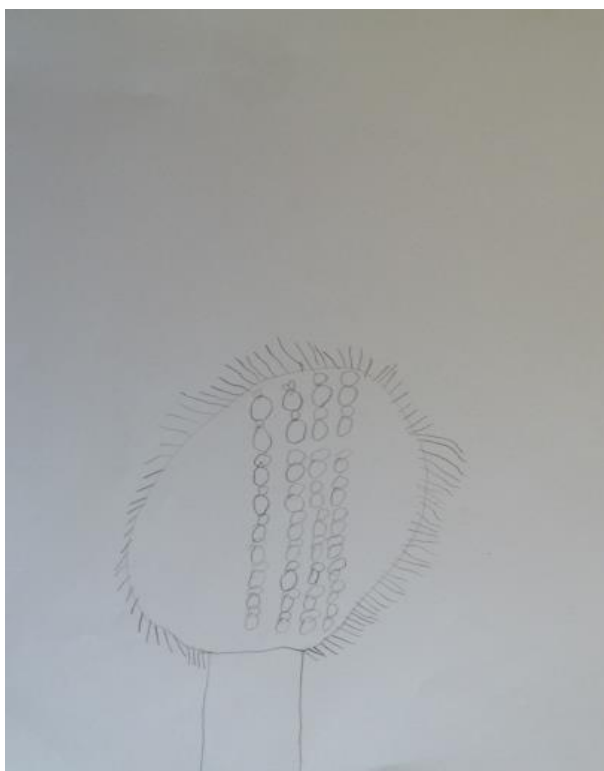
22 pav. Ieva, 12 metų, „Mano svajonė“, spalvoti pieštukai, 2014 – 04 – 09.

PRIEDAS NR. 21

Deivido dailinė raiška dailės terapijos sesijose (Darbai sudėti pagal chronologinę dailės terapijos sesijų eilę)

23 pav. Deividas, 11 metų, „Mano namas“, spalvoti pieštukai, 2014 – 03 – 05.

24 pav. Deividas, 11 metų, „Medis“, paprastas pieštukas, 2014 – 03 – 12.

25 pav. Deivids, 11 metų, „Rožēs krūmas“, spalvoti, paprastas pieštukai, 2014 – 04 – 02.

26 pav. Deivids, 11 metų, „Grazus piešinys“, akvarelē, 2014 – 03 – 26.

PRIEDAS NR. 22

Justo dailinė raiška dailės terapijos sesijose (Darbai sudėti pagal chronologinę dailės terapijos sesijų eilę)

27 pav. Justas, 11 metų, „Namas“ (laisva tema), paprastas pieštukas,
2014 – 02 – 05.

28 pav. Justas, 11 metų, „Mano šeima“, paprastas pieštukas,
2014 – 02 – 12.

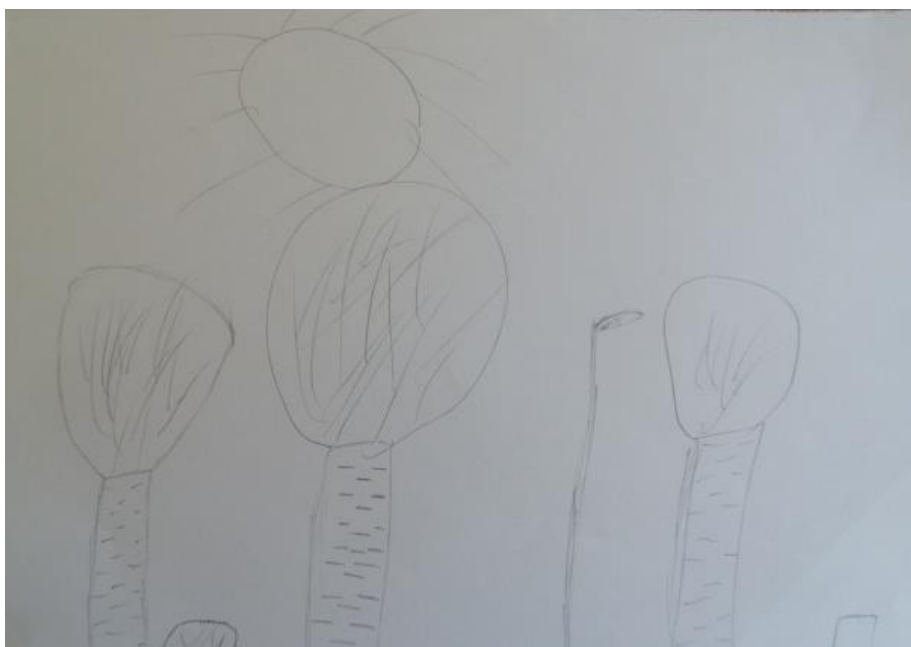
29 pav. Justas, 11 metų, „Lietuva“ (laisva tema), guašas, 2014 – 02 – 26.

30 pav. Justas, 11 metų, „Mano namas“, paprastas pieštukas, 2014 – 03 – 05.

31 pav. Justas, 11 metų, „Justas” (laisva tema), vaškinės kreidėlės, 2014 – 03 – 26.

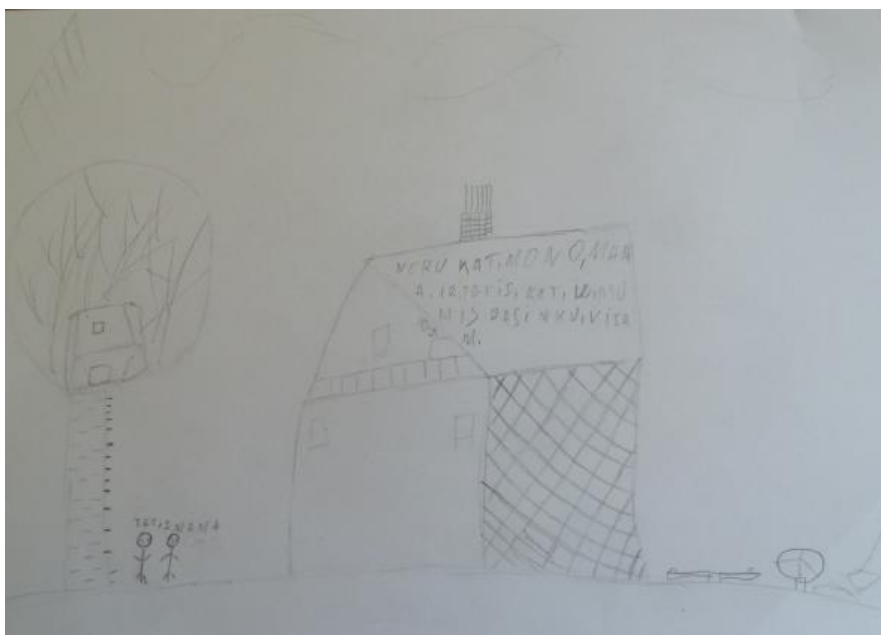
32 pav. Justas, 11 metų, „Medis“, paprastas pieštukas, 2014 – 03 – 12.

33 pav. Justas, 11 metų, „Mano mokykla“, paprastas pieštukas, 2014 – 03 – 19.

34 pav. Justas, 11 metų, „Rožės krūmas“, spalvoti pieštukai, 2014 – 04 – 02.

35 pav. Justas, 11 metų, “Mano svajonė”, paprastas pieštukas, 2014 – 04 – 09.

PRIEDAS NR. 23

Monikos dailinė raiška dailės terapijos sesijose
(Darbai sudėti pagal chronologinę dailės terapijos sesijų eilę)

36 pav. Monika, 12 metų, „Namas“ (laisva tema), spalvoti pieštukai,
2014 – 02 – 05.

37 pav. Monika, 12 metų, „Mano šeima“, vaškinės kreidelės,
2014 – 02 – 12.

38 pav. Monika, 12 metų, „Be pavadinimo“ (laisva tema), flomasteriai,
2014 – 02 – 26.

39 pav. Monika, 12 metų, „Mano namas“, paprastas pieštukas,
2014 – 03 – 05.

40 pav. Monika, 12 metų, „Medis“, spalvoti pieštukai,
2014 – 03 – 12.

41 pav. Monika, 12 metų, „Mano mokykla“, spalvoti pieštukai,
2014 – 03– 19.

42 pav. Monika, 12 metų, „Visas pasaulis“, vaškinės kreidelės,
2014 – 03 – 26.

43 pav. Monika, 12 metų, „Rozēs krūmas“, vaškinės kreidelės,
2014 – 04 – 02.

44 pav. Monika, 12 metų, „Mano svajonė“, guašas,
2014 – 04 – 09.

PRIEDAS NR. 24

Rytičio dailinė raiška dailės terapijos sesijose (Darbai sudėti pagal chronologinę dailės terapijos sesijų eilę)

45 pav. Rytis, 13 metų, „Mano vasara“ (laisva tema), guašas,
2014 – 02 – 05.

46 pav. Rytis, 13 metų, „Mano šeima“, flomasteriai,
2014 – 02 – 12.

47 pav. Rytis, 13 metų, „Piratas“, spalvoti pieštukai,
2014 – 02 – 26.

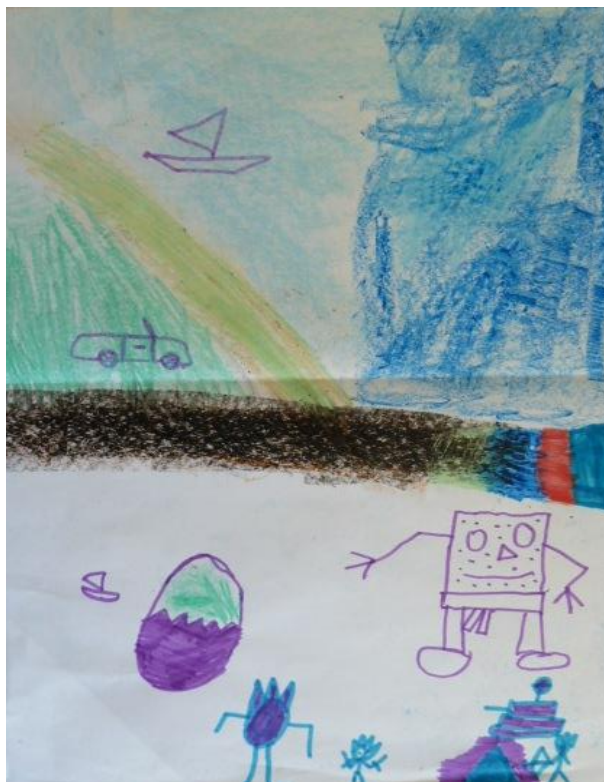
48 pav. Rytis, 13 metų, „Mano namas“, paprastas pieštukas,
2014 – 03 – 05.

49 pav. Rytis, 13 metų, „Medis“, flomasteriai,
2014 – 03 – 12.

50 pav. Rytis, 13 metų, „Mano mokykla“, spalvoti pieštukai,
2014 – 03 – 19.

51 pav. Rytis, 13 metų, „Kompiuterinis žaidimas“, flomasteriai, vaškinės kreidelės, 2014 – 03 – 05.

52 pav. Rytis, 13 metų, „Rožės krūmas“, flomasteriai, 2014 – 04 – 02.

53 pav. Rytis, 13 metų, „Mano svajonė“, flomasteriai,
2014 – 04 – 09.

PRIEDAS NR. 25

**Karolio dailinė raiška dailės terapijos sesijose
(Darbai sudėti pagal chronologinę dailės terapijos sesijų eilę)**

54 pav. Karolis, 13 metų, „Gėlės“ (laisva tema), spalvoti pieštukai,
2014 – 02 – 05.

55 pav. Karolis, 13 metų, „Mano šeima“, flomasteriai,
2014 – 02 – 12.

56 pav. Karolis, 13 metų, „Karolio namas“ (laisva tema),
paprastas pieštukas, 2014 – 04 – 02.

57 pav. Karolis, 13 metų, „Mano namas“, paprastas pieštukas,
2014 – 03 – 05.

58 pav. Karolis, 13 metų, „Medis“, paprastas pieštukas,
2014 – 03 – 12.

59 pav. Karolis, 13 metų, „Mano mokykla“, paprastas pieštukas,
2014 – 03 – 12.

60 pav. Karolis, 13 metų, „Pavasaris“, gvašas,
2014 – 03 – 26.

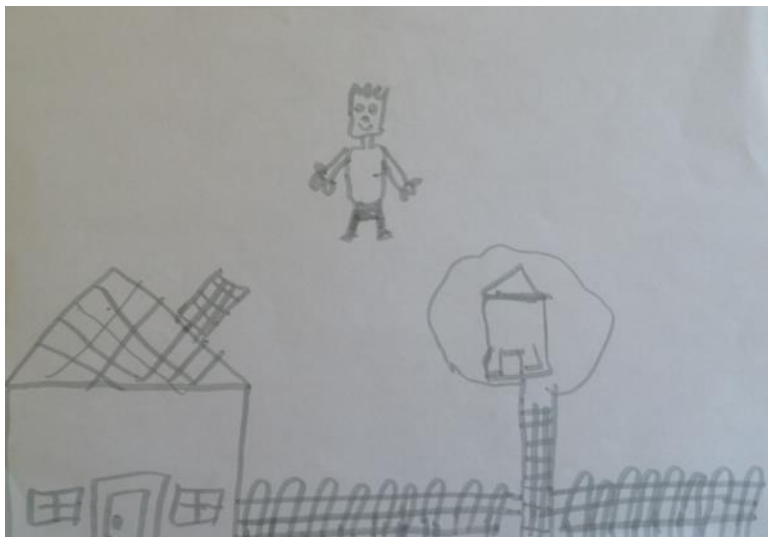
61 pav. Karolis, 13 metų, „Rožės krūmas“, paprastas pieštukas,
2014 – 04 – 02.

62 pav. Karolis, 13 metų, „Mano svajonė“, paprastas pieštukas,
2014 – 04 – 09.

PRIEDAS NR. 26

Juliaus dailinė raiška dailės terapijos sesijose (Darbai sudėti pagal chronologinę dailės terapijos sesijų eilę)

63 pav. Julius, 12 metų, „Draugas“ (laisva tema), flomasteriai,
2014 – 02 – 05.

64 pav. Julius, 12 metų, „Mano šeima“, flomasteriai,
2014 – 02 – 12.

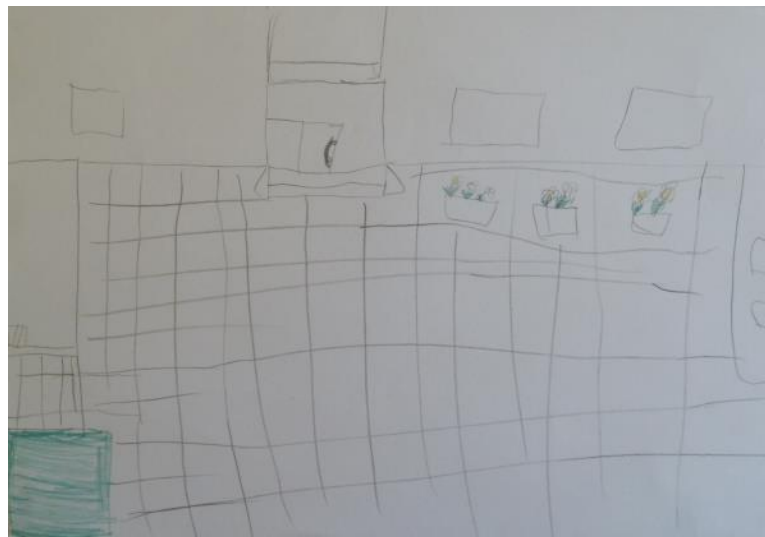
65 pav. Julius, 12 metų, „Mano miestas“ (laisva tema), flomasteriai, spalvoti pieštukai, 2014 – 02 – 26.

66 pav. Julius, 12 metų, „Mano namas“, paprastas pieštukas, 2014 – 03 – 05.

67 pav. Julius, 12 metų, „Medis“, spalvoti pieštukai,
2014 – 03 – 12.

68 pav. Julius, 12 metų, „Mano mokykla“, paprastas pieštukas,
spalvoti pieštukai, 2014 – 03 – 19.

69 pav. Julius, 12 metų, „Lėktuvas, mašinos, namas“ (laisva tema),
flomasteriai, 2014 – 03 – 26.

70 pav. Julius, 12 metų, „Rožės krūmas“, flomasteriai,
2014 – 04 – 02.

71 pav. Julius, 12 metų, „Mano svajonė“, spalvoti pieštukai,
2014 – 04 – 09.